

Filip ČUČEK
Bojana KRALJ
Bor ZAVRL
Davor MLINARIČ
Mateja RATEJ
Barbara KOČEVAR



CENA: 11 €

ZGODOVINA ZA VSE

VSEBINA

Filip Čuček

»Na enkrat so od vsih strani šumeči hudourniki priderli, ter reko Savino tako napolnili, da se je ta, kakor skorej še nikdar poprej, sila visoka narastla« 5

Protipoplavni ukrepi na Savinji in pritokih od srede 19. stoletja do začetka regulacije na trasi Mozirje – Levec (1876)

„PLÖTZLICH STÜRZTEN VON ALLEN SEITEN RAUSCHENDE WILDBÄCHE HERAB UND FÜLLTEN DIE SAVINJA SO SEHR, DASS SIE WIE KAUM JE ZUVOR ÜBER DIE UFER TRAT“

Hochwasserschutzmaßnahmen am Fluss Savinja und ihren Zuflüssen von der Mitte des 19. Jahrhunderts bis zum Beginn der Regulierung auf dem Abschnitt Mozirje–Levec (1876)

Bojana Kralj

»Silno priljubljen, a v načelnih vprašanjih neupogljiv« 17

Fran Venturini vsestranski glasbenik in učitelj bazoviških žrtev

„ÄUSSERST BELIEBT, DOCH IN GRUNDSATZFRAGEN UNBEUGSAM“

Fran Venturini – vielseitiger Musiker und Lehrer der Basovizza-Opfer

Bor Zavrl

O zaščitnih sestrah, zdravstvu in dinastiji Karađorđević 39

Podpora jugoslovanske kraljeve družine zdravstvu in medicinskim sestram

ÜBER SCHUTZSCHWESTERN, DAS GESUNDHEITSWESEN UND DIE DYNASTIE KARADORĐEVIĆ

Unterstützung der Königlichen Familie von Jugoslawien für das Gesundheitswesen und die Krankenschwestern

Davor Mlinarič

»Vzemi Almin žolč!« 57

Alma M. Karlin in njeni domovi v Celju skozi arhivsko gradivo

„NIMM ALMAS GALLE!“

Alma M. Karlin und ihre Wohnorte in Celje anhand von Archivmaterial

Mateja Ratej

Terezija Vajngerl – Tetka 73

Neustrašna kurirka Osvobodilne fronte v primežu Informbiroja

TEREZIJA VAJNGERL – „TANTCHEN“

Furchtlose Kurierin der Befreiungsfront im Griff des Kominforms

Barbara Kočevar

»Vsak je dobil z naše strani ustrezno pomoč« 89

Zgodba zdravstvenega delavca v vojni za Slovenijo

„JEDER BEKAM VON UNS DIE NOTWENDIGE HILFE“

Die Geschichte einer Gesundheitsfachkraft im Unabhängigkeitskrieg Sloweniens

S knjižne police

Aleksander Žižek

»Delajte vse, kar vam rečejo, po njihovih delih pa se ne ravnajte« 101

Damir Globočnik

Jurčičev magični žurnalizem 103

Marija Počivavšek

»Take poplave so se vršile v letu tri do štirikrat« 106

Filip Čuček

»Na enkrat so od vsih strani šumeči hudourniki priderli, ter reko Savino tako napolnili, da se je ta, kakor skorej še nikdar poprej, sila visoka narastla«

*Protipoplavni ukrepi na Savinji in pritokih od srede 19. stoletja do začetka regulacije na trasi Mozirje – Levec (1876)**

ČUČEK Filip, dr., znanstveni sodelavec, Inštitut za novejšo zgodovino, Privoz 11, SI-1000 Ljubljana, filipc@inz.si

556.166:627.4/.5(497.431)"19"

»NA ENKRAT SO OD VSIH STRANI ŠUMEČI HUDOURNIKI PRIDERLI, TER REKO SAVINO TAKO NAPOLNILI, DA SE JE TA, KAKOR SKOREJ ŠE NIKDAR POPREJ, SILA VISOKA NARASTLA«

Protipoplavni ukrepi na Savinji in pritokih od srede 19. stoletja do začetka regulacije na trasi Mozirje – Levec (1876)

Savinja s pritoki je bila zaradi taljenja snega in nalivov v preteklosti precej poplavna. V prvi polovici 19. stoletja sta Celje in Savinjsko dolino prizadeli najhujši poplavi v letih 1814 in 1824, v drugi polovici stoletja pa je najhuje poplavilo čisto na začetku, leta 1851. Če se je okrožni urad Celje vse od začetka 19. stoletja sicer že ukvarjal z reko in njenimi pritoki, so po poplavi leta 1851 skušali resneje pristopiti k regulaciji »planinske« reke. Toda do sistematične regulacije med Mozirjem in Levcem v letih 1876-93 so dela potekala še zmeraj precej nedosledno in počasi.

Ključne besede: poplave, čiščenje in utrjevanje bregov, reka Savinja, Celje, Savinjska dolina

ČUČEK Filip, PhD, Research Fellow, Institute of Contemporary History, Privoz 11, SI-1000 Ljubljana, filipc@inz.si

556.166:627.4/.5(497.431)"19"

»SUDDENLY THE RUSHING TORRENTS CAME FROM ALL SIDES AND FILLED THE SAVINA RIVER SO THAT IT RAN HIGHER THAN EVER BEFORE»

Flood control measures on the Savinja and its tributaries from the mid-19th century to the beginning of river training in the Mozirje – Levec sector (1876)

The Savinja River and its tributaries have been subject to considerable flooding in the past due to snowmelt and heavy rainfall. In the first half of the 19th century, Celje and the Savinja Valley were hit by the worst floods in 1814 and 1824, and in the second half of the century, the worst flooding was at the very beginning, in 1851. If the Celje District Office had been dealing with the river and its tributaries since the beginning of the 19th century, after the flood of 1851 they tried to take a more serious approach to the training of the »mountain« river. But until the systematic training between Mozirje and Levec in 1876-93, work was still rather inconsistent and slow.

Keywords: floods, bank cleaning and consolidation, Savinja river, Celje, Savinjska dolina

* Raziskava je bila opravljena v okviru raziskovalnega programa št. P6-0280 Ekonomska, socialna in okoljska zgodovina Slovenije, ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

V začetku maja 1851 je Celje in Savinjsko dolino prizadela katastrofalna poplava, podobna tisti, ki jo je mesto z okolico doživelo pred več kot četrto stoletja. Tedaj (leta 1824) je bil ob poplavi vodostaj tolikšen, da je bilo mesto popolnoma pod vodo, poplava pa se je mogla primerjati zgolj s tisto iz leta 1814, ko je sredi oktobra voda v Celju segala vse do Glavnega trga.¹ Kakorkoli, sedmega maja 1851 so bile celjske ceste uničene, železniška povezava z Ljubljano oziroma Mariborom pa prekinjena. Voda je prejšnji dan naraščala do 11. ure zvečer, pod vodo je bila celotna Glazija, več mestnih vil je bilo popolnoma obkroženih z vodo. Voda je zalila vojaški špital, gošpodarska poslopja hotela Krona (Hotel zur Krone), podrti so bila številna drevesa v mestu. Nenazadnje je voda v celjski mrtvašnici naplavila celo več trupel.²

»Kakor dalječ je okó seglo, vse je bilo pod vodó; le malo pohište, drevés, cerkev in višín je vún molelo, kot otoki iz divjega valovja. Pa dež še ni nehal; do polnoči je še lilo izpod neba. Drugo jutro je bil teržni dan; pa nobenih prodajavcev ni u mesto prišlo, ker čez vse ceste je voda tekla, ter dovod zavérala. Strašno velika škoda, katero je ta povodinj naredila, se bo dala še le pozneje na tajnko pregledati in ceniti.«

Anonimni celjski avtor je ugotavljal, da je glavni vzrok za takšno stanje sekanje gozdov po hribih in gorah v Savinjski dolini.

»Gore okoli so skorej že vse gole; nobeni gojzde deževnih oblakov na-se ne vlečejo, ne na vdol deročih vodá ne zaderžujejo; struga (vodotéčina) Savine in drugih potokov nahaja od leta do leta od z golih višín nanešeniga peska in kamenja plitveji, torej že majhna deževnica jo kmalu napolni, ter čez bregove posili.«³

Leta 1851 je isto območje sicer poplavilo še enkrat, a manj kot maja. Tudi leto poprej je poplava odnesla številna rodovitna posestva in prizadejala ogromno škode. V začetku oktobra 1850 je bilo Celje in okolica pod vodo.

»Po večdnevnim deževanju so Savina in druge vode tako velike priderle, de je čez noč do 4. t. m. strašna povodinj vstala. Kakor dalječ oči zagledajo,

je žalibog vse v vodi. Kar je žita in sočivja še na polju bilo, je vse pokončano.«⁴

Tudi leta 1852 temu delu Spodnje Štajerske ni bilo prizanešeno.

»V nedeljo 3. oktobra se je vsakoletna nadloga Celjske okolice, namreč grozovita povodinj zopet ponovila. Deževalo je celi dan neprenehljivo, in v gornjih krajih, kakor pravijo, se je oblak vtergal, ker na enkrat so od vsih strani šumeči hudourniki priderli, ter reko Savino tako napolnili, da se je ta, kakor skorej še nikdar poprej, sila visoka narastla, ter celo Posavinje (Savinjsko dolino) v eno jezero spremenila. Komej je voda drugi dan bila nekoliko odtekla, je v sredo 6. oktobra začelo vnovič spod neba liti, kar celo naslednjo noč je terpelo. Drugi dan je bilo strašno gledati na daleko in široko razširjeno povodinj, iz ktere le hiše, cerkve, drevje in hribje so moleli. /.../ Škode je sila veliko. Lepo stoječa ajdina in druga poljšina, komej pričakana nada ubozih kmetov, ste po derečih valovih hudo zablatjene, in deloma s peskam ali prodam zasute.«⁵

Petdeseta leta se tako za prebivalce Savinjske doline niso začela nič kaj spodbudno. Zato pa je bilo naslednjih nekaj let nekoliko bolj znosnih, kljub temu da so bile poplave vsakoletni fenomen. Do začetka regulacij gorvodno od Celja (1876) so večje poplave območje doletele še v letih 1867, 1868, 1870 in dvakrat leta 1876.⁶

Glede na zgoraj zapisano so morali prebivalci Savinjske doline vselej računati s poplavo manjše ali večje razsežnosti, ki je enkrat manj, drugič bolj ogrozila njihove posesti in uničila pridelek na polju. Tik pred okoljsko katastrofo leta 1851, ki ni prizadela le celjskega območja, pač pa so o njej poročali tudi širše na Slovenskem⁷ (časopis je o njej pisalo še v začetku leta 1852),⁸ sta posestnika Anton Reitter in Ludowika Sabukoschegg celjsko okrajno glavarstvo obveščala o ogroženosti njunih posestev pri Petrovčah. Savinja

¹ Andreas Gubo, *Geschichte der Stadt Cilli vom Ursprung bis auf die Gegenwart* (Graz: Moser, 1909), 347.

² *Grazer Zeitung*, »Cilli«, 8. 5. 1851, 1, 2.

³ Novice kmetijskih, rokodelnih in narodskih reči, »Novičar iz slovenskih krajev«, 14. 5. 1851, 95. Prim. Matija Zorn, »Poplave – stalnica v Spodnji Savinjski dolini«, *Kronika* 65, št. 3 (2017): 532.

⁴ Novice kmetijskih, rokodelnih in narodskih reči, »Novičar iz slovanskih krajev«, 9. 10. 1850, 173.

⁵ Novice kmetijskih, rokodelnih in narodskih reči, »Novičar iz slovanskih krajev«, 13. 10. 1852, 328.

⁶ Janko Orožen, »Zgodovinski pregled regulacije Savinje in njenih pritokov«, *Kronika* 4, št. 1 (1956): 15-18. Prim. Zorn, »Poplave«, 534, 535.

⁷ Novice kmetijskih, rokodelnih in narodskih reči, »Novičar iz Krajnskiga«, 14. 5. 1851, 95, 96.

⁸ Novice kmetijskih, rokodelnih in narodskih reči, »Premišljevanje, kako se prihodnjič povodnjem ubraniti«, 3. 1. 1852, 1.

je vsekakor ogrožala tudi ostale posestnike nad Celjem, prav tako je grozila v Levcu in okolici. Lokalni urad sta pozivala, naj ukrepa in pozove k utrjevanju bregov ter izdelavi nasipov, kar bi poplave gotovo precej omililo.⁹ Težave je povzročal tudi jez tkalnice in predilnice v Preboldu. Posestniki iz Kaplje vasi (Kappldorf) in Sv. Pavla pri Preboldu (St. Paul bei Pragwald) so se že vse od začetka 40. let pritoževali, da je pritok Bolska ob visoki vodi poplavljal okoliška polja in povzročal veliko škode.¹⁰ Kljub delni poglobitvi struge in sanaciji bregov v dolžini 200 metrov ter obljubam lastnika, da bo znižal jez, do vidnih izboljšav ni prišlo. Posestnikom je uničevalo zemljišča, prav tako pa so bili oškodovani mlinarji, ki ob nizkem vodostaju niso dobili dovolj vode.¹¹ Savinja je vseskozi grozila tudi dolvodno od Mozirja. Razmere so bile precej podobne tistim iz predmarčne dobe, tudi težave so reševali precej parcialno.

Šele poplava takšnih razsežnosti (leta 1851) je spodbudila (lokalne) oblasti, da so k problematiki pristopile nekoliko bolj celostno. Poleg nujnega pogozdovanja so sklenile, da se »struge in bregove rek in nekterih hudournikov tako poravna, da ne bojo ob povodnjih take škode delale. Za poravnanje nekterih rek, kakor za Anizo, Paltno, Muro, Dravo, Ziljo, Savo in Savino je že mnogo predelov (Vorarbeiten) gotovih,« zato se je »nadjati, da bojo enkrat uslišane mnoge tožbe o poravnanju vodotokov, in da se bo delo, h katerimu se že tako dolgo pripravi delajo, tudi začelo in dognalo.«¹²

Toda zdi se, da so v 50. letih več pozornosti namenjali pritokom Savinje v Celju kot pa sami reki nad mestom. V poročilih o regulacijskih delih je več govora o Voglajni, Hudinji, Ložnici in Sušnici, medtem ko so k regulaciji Savinje resneje pristopili šele v 60. letih.¹³

Poleg same Savinje, ki je ob poplavah prinašala ogromne količine vode (in ostalega materiala) že iz Zgornje Savinjske doline, so se tudi pritoki neposredno nad in v Celju ob visokih vodostajih razlivali na obrobjih mesta, zraven pa polnili strugo Savinje in dodatno dvigovali še njen nivo. Zato so po poplavi leta 1851 na zahodni strani mesta precej časa in energije namenili najbolj oddaljenemu pritoku Ložnica in pritoku Sušnica, ki se je stekal v Savinjo na območju Lave, na vzhodu pa Voglajni (z »vzhodno« Ložnico) s Hudinjo (in Koprivnico). Voglajna in Hudinja sta tik nad Celjem tvorili skupno sotočje in se (»okrepljeni« s Koprivnico, ki je, kot Hudinja, tekla iz severa, in »vzhodno« Ložnico, ki se je pred sotočjem stekala v Voglajno) izlivali v reko tik ob vzhodni strani mesta. Ob visoki vodi je ta rečni del poplavljal železnico in precej ogrožal mesto. Na drugi strani sta Ložnica in Sušnica mesto ogrožali iz zahodne strani.

Območje Celja je bilo vseskozi eno največjih sovođenj na Slovenskem. Z omenjenimi rekami in potoki so se tukaj kombinirali različni tipi poplav, kar je seveda oteževalo iskanje ustreznih protipoplavnih zaščit, poleg tega pa tudi tehnika sredi 19. stoletja še ni bila sposobna slediti narasli vodi. Daljše močnejše deževje je povzročilo, da struga Savinje ni mogla sproti odvajati vse vode, zato so bile (in so še) poplave v Savinjski dolini geografska stalnica.¹⁴

S problematiko pritokov so se torej pričeli resneje ukvarjati v 50. letih. Na vzhodni strani mesta je veliko nevarnost predstavljala Voglajna, ki je bila sicer regulirana že za potrebe izgradnje Južne železnice. Celjski okrajni inženir Friderik Byloff, ki je leta 1847 izdelal topografsko karto Celje, je poleg njenega sotočja s Savinjo kot poplavno območje označil še področje med Sušnico in Savinjo na vzhodu ter t.i. Vodno Glazijo na jugu.¹⁵ Toda vode so poleg tega tudi ob svojih strugah ogrožale posesti. V 50. letih je Voglajna zaradi neustreznih bregov in nasipov ogrožala številne posestnike v Zavodni. Reka je vseskozi grozila, da bo ob višji vodi prestopila bregove in se

⁹ SI_ZAC/0012, Okrajno glavarstvo Celje, t. e. 1, 1851, Anton Reitter, Ludowika Sabukoschegg, Petrovče, zgradbe za varstvo bregov, 122-124, f. 3, s. 9.

¹⁰ SI_ZAC/0012, Okrajno glavarstvo Celje, t. e. 1, 1850, Tkalnica in Predilnica Prebold, vodne zgradbe (poplave), 283-84, 289, 302-03, f. 30, s. 18a.

¹¹ SI_ZAC/0012, Okrajno glavarstvo Celje, t. e. 1, 1850, Tkalnica in Predilnica Prebold, vodne zgradbe (poplave), 307, 314-16, 323, 327, f. 38, s. 18b.

¹² Novice kmetijskih, rokodelnih in narodskih reči, »Premišljevanje, kako se prihodnjič povodnjim ubraniti,« 3. 1. 1852, 1; 4. 2. 1852, 37.

¹³ Prim. SI_ZAC/0012, Okrajno glavarstvo Celje, t. e. 1, 1853, Regulacija potoka na Lavi, 382-97, f. 16, s. 24. SI_ZAC/0014, Okrajni urad Celje (1854-1865), t. e. 2, 1855, Zgradbe za

varstvo bregov, regulacija struge zaradi poplav, Voglajna (Celje), 535-587, f. 53, s. 29; 588-626, f. 39, 29a.

¹⁴ Blaž Komac, Karel Natek in Matija Zorn, Geografski vidiki poplav v Sloveniji (Ljubljana: Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU, 2008), 96, 101.

¹⁵ Branko Goropevšek, »Prostorska širitev celjskega mesta do srede 19. stoletja,« v: Iz zgodovine Celja 1780-1848 (Celje: Muzej novejšje zgodovine, 1996), 71.

razlila čez polja in travnike, prav tako pa povzročila škodo na bližnjih železniških tirih. Julija 1850, nekaj mesecev pred jesensko veliko poplavo, je več posestnikov iz Zavodne poslalo na okrajno glavarstvo dopis, v katerem je urad seznanjalo s pretečo nevarnostjo. Medtem je, kot že omenjeno, mesto in okolico jeseni 1850 in spomladi 1851 dvakrat obilno poplavalilo Trgovec Johann Stallner se je oktobra 1851 pritoževal nad težkimi razmerami, ki so doletele posestnike v (severovzhodni) celjski okolici. Poleg njega so bili prizadeti še Johann Gaberschek, Blasius Tschrepinschek, Maria Schmech, Elisabeth Senitz, Jacob Gorischeg, Franz Holzl in celjska opatija, ki jim je Voglajna (tudi zaradi ostre serpentine) poplavlila zemljišča, prav tako jo je skupila tudi železniška proga, ki je tekla mimo. Ponovno so pozivali okrajno glavarstvo, ki od zadnjega dopisa očitno ni storilo kaj dosti, da še isto jesen zavaruje rečne bregove oziroma jih dodatno utrdi z nasipi. Prav tako so sklenili, da se serpentino zajezi, namesto nje pa izdela nov prekop širine štirih metrov, ki bi tok reke toliko pospešil, da na tistem mestu ne bi več poplavljal. Pri delih so morali sodelovati vsi prizadeti posestniki. Toda očitno je celjski opat Matija Vodušek na lastno pest izvedel nekaj del, saj so se aprila ostali posestniki pritožili, češ da jim zaradi nezakonitega posega na levem rečnem bregu voda takoj zalije zemljišča na desnem bregu. Opatija je reševala zgolj svojo posest, medtem ko so ostali z deli zavlačevali in zaradi tega utrpeli nov udarec.¹⁶

Voglajna pa ni ogrožala zgolj svoje neposredne okolice na desnem bregu v Zavodni, pač pa so se pretečih poplav bali tudi v Gaberjih in celo na Spodnji Hudinji. Zato so pri utrjevanju nabrežij in čiščenju sodelovali tudi tamkajšnji posestniki. Po »zaslugi« celjskega opata je levi rečni breg Voglajne ostal nepoškodovan; reka se je ob visoki vodi razlivala zgolj na desno stran in poplavljala omenjene vasi. Okrajni urad, ki je obravnaval tozadevno pritožbo, je sklenil, da se ne bo vmešaval in da je to v pristojnosti civilnega sodnika.¹⁷

Na drugem koncu mesta so v začetku 50. let prišli tudi z regulacijo Ložnice. Sicer so v bližini Medloga že leta 1841 potok očistili in izdelali slabih 100 metrov dolg odvodni jarek, toda resneje so z deli začeli pozimi 1852/53, potem ko so poplave leta 1851 naredile precej škode v okrajih Celje, Novo Celje in Nova Cerkev. Sklenili so, da je potrebno potok očistiti, utrditi nabrežja, podaljšati odvodni jarek med Žalcem in Levcem ter potok po potrebi zaježiti. Dela so morali v celoti prevzeti oškodovani posestniki v (katastrskih) občinah Breg (Rann), Petrovče (Pletrowitsch), Velika Pirešica (Grosspireschitz), Žalec (Sachsenfeld), Gotovlje (Guttendorf), Šempeter (St. Peter) in Polzela (Heilenstein). Toda kontrola opravljenega dela (ki jo je izvedla posebna komisija) je sredi junija 1853 ugotavljala, da celjski meščani – posestniki tozadevno niso storili še nič, zato jih je pozvala k takojšnji izvedbi zastavljenih del (še leta junija 1856, torej čez tri leta, je celjski okrajni gradbeni urad ugotavljal, da je potok očiščen in da lahko pristopijo k načrtovani regulaciji).¹⁸

Konec maja 1853 so na pobudo več celjskih meščanov – posestnikov opravili komisijski ogled terena tudi ob Sušnici. Predstavnik celjske občine, mestnega gradbenega urada, okrajni inženir, več posestnikov, mestni zdravnik Adalbert Cyppl in okrajni zdravnik Štefan Kočever so sklenili, da je potrebno potok regulirati vse do izliva v Savinjo. Ker je stoječa voda ob poplavah ogrožala zdrave ljudi, sta tudi oba zdravnika pritrdila mnenju okrajnega inženirja, da ga je treba na več mestih poglobiti in razširiti na širino dobrih osem metrov, nabrežja pa utrditi oziroma povišati.¹⁹

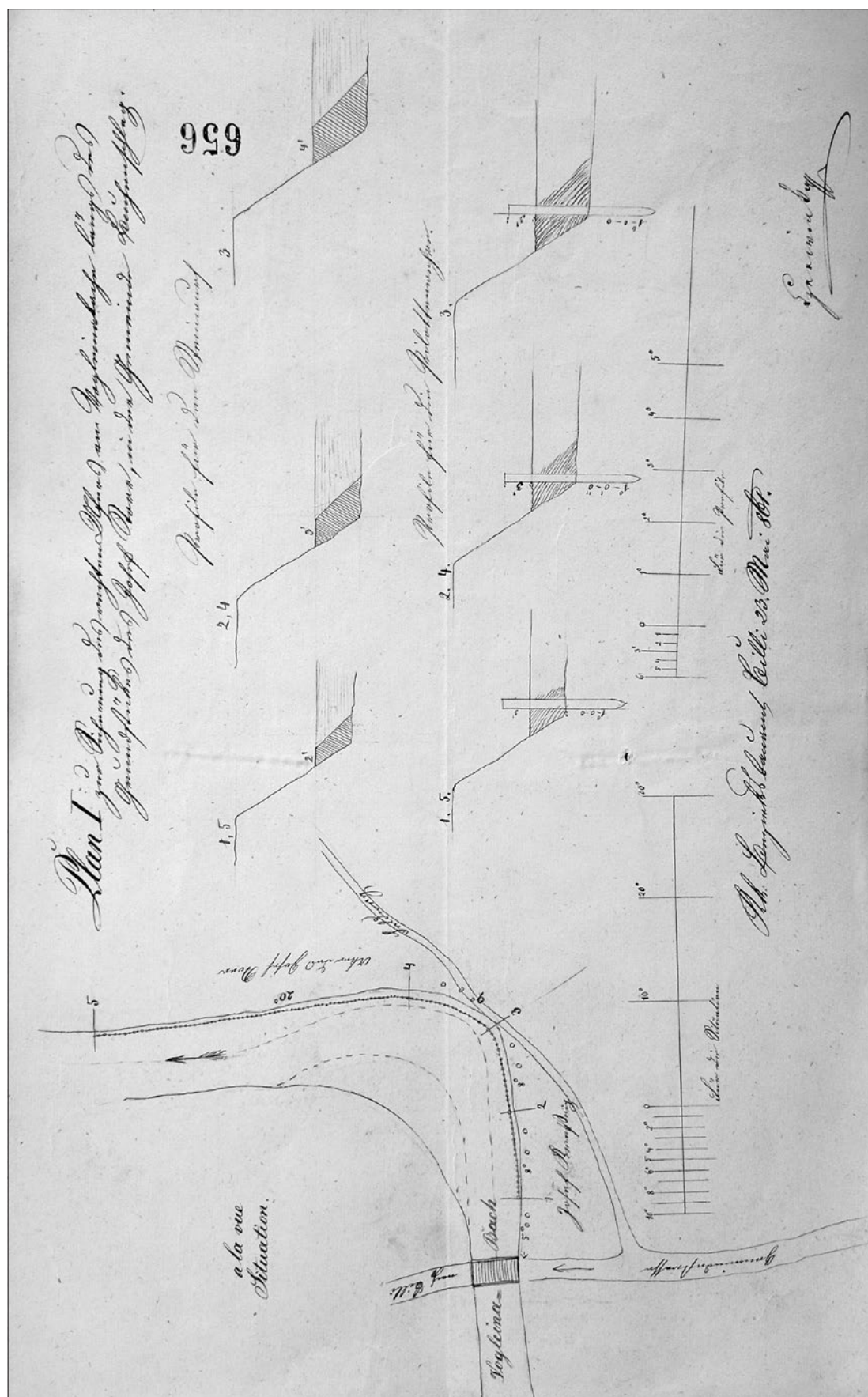
Medtem so z izgradnjo protipoplavnih nasipov leta 1851 prišli tudi na potoku Hudinja, natančneje na njenem levem bregu v Škofji vasi nad Celjem. Toda poplave v letih 1851 in 1852 so jih dodobra poškodovale oziroma uničile. Januarja 1852, med prvo in drugo poplavo, se je več posestnikov iz Zgornje Hudinje oziroma Sv. Margarete (danes Šmarjeta) – Andreas Sgang, Martin Suppanz, Michael Ozwirk – pritoževalo, da jim je majska katastrofa kljub zaščitnim nasipom dodobra uničila posesti, Hudinja pa

¹⁶ SI_ZAC/0014, Okrajni urad Celje (1854-1865), t. e. 2, 1855, Zgradbe za varstvo bregov, regulacija struge zaradi poplav, Voglajna (Celje), 548-49, 552, 562, 573-76, 582-83, 586-87, f. 53, s. 29.

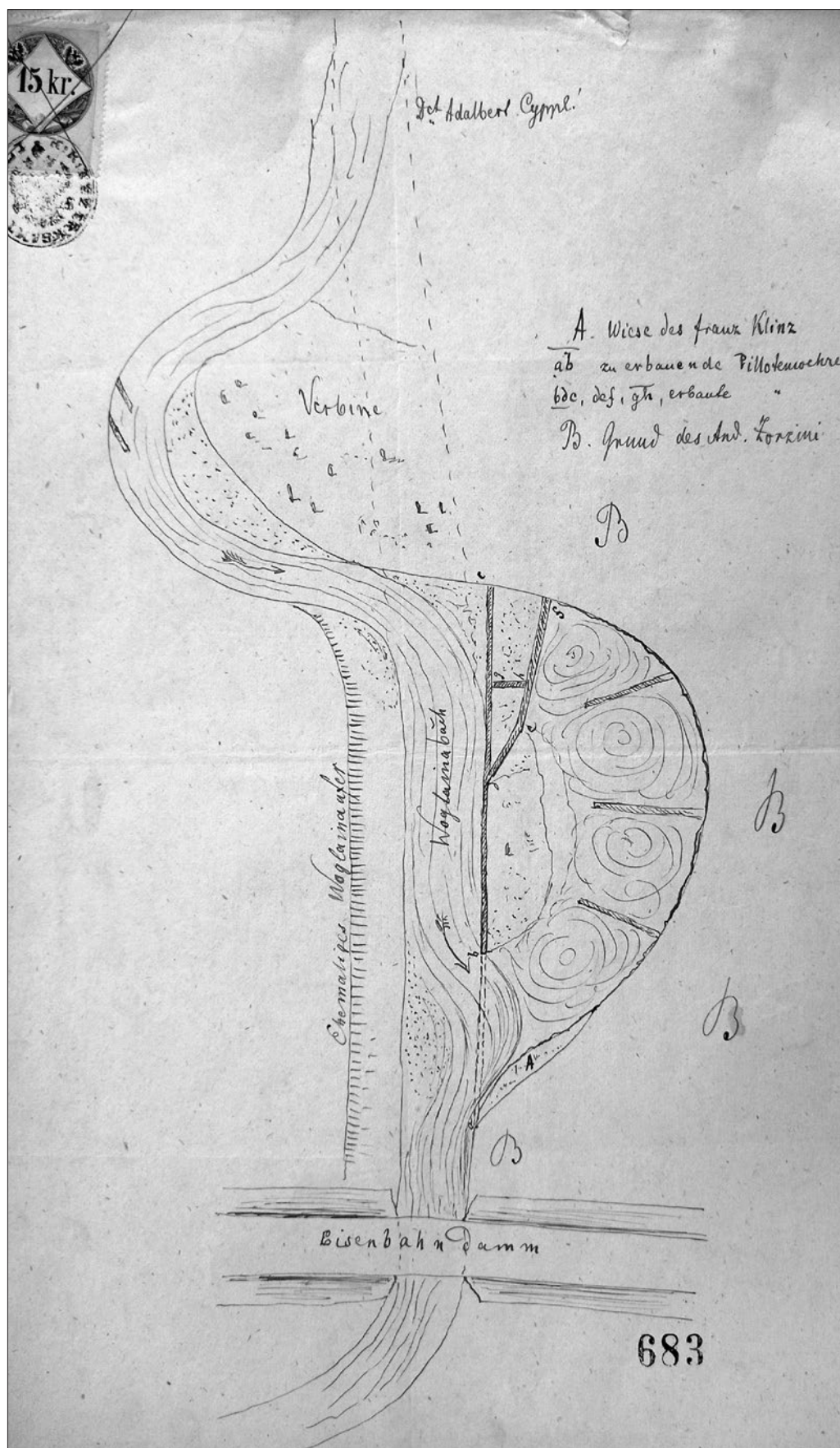
¹⁷ SI_ZAC/0014, Okrajni urad Celje (1854-1865), t. e. 2, 1855, Zgradbe za varstvo bregov, regulacija struge zaradi poplav, Voglajna, 588-91, f. 39, s. 29a.

¹⁸ SI_ZAC/0025, Občina Celje-okolica (1850-1935), t. e. 22, 1852/1870, XXII/77, Regulacija Ložnice.

¹⁹ SI_ZAC/0012, Okrajno glavarstvo Celje, t. e. 1, 1853, Regulacija potoka na Lavi, 390-94, f. 16, s. 24.



Načrt utrjevanja desnega nabrežja Voglajne pri posestvu Josefa Storra
(Zgodovinski arhiv Celje, SL_ZAC/0014, Okrajni urad Celje (1854-1865), t. e. 2, 1855, Zgradbe za varstvo bregov, regulacija struge zaradi poplav, Voglajna, 656, f. 39, s. 29a.)



pri svojih posestvih. Njihova zemljišča so namreč ležala blizu serpentine, ki je najbolj poplavljala prav tam. Oblasti so jim sicer pogledale skozi prste, toda v bodoče (skladno z rečno-policijskimi predpisi) prepovedale vsakršno gradnjo brez soglasja z oblastmi.²¹

Projekt so nato aprila in maja 1856 le izvedli, toda že čez slab mesec je voda ponovno ogrožala levo rečno stran. Najbolj je bil prizadet Georg Mraulak iz Čreta, saj je reka grozila njegovim travnikom in njivam. Mraulak je takoj opozoril, da so jezovi slabo narejeni, saj reka kljub narejenemu poplavlja naprej.²² Več let se potem ni zgodilo nič. Šele maja 1860 je celjski okrajni gradbeni urad po pritožbi celjske občine ugotavljal, da so jezovi za varovanje levega rečnega brega Voglajne res neustrezno postavljeni. Od najdaljšega jezua, ki je do dveh tretjin ločeval prekop in staro strugo ter ščitil gramozni otoček sredi obeh tokov, se je deroča reka ob visoki vodi praktično odbijala na drugo stran in ogrožala desni breg, na spodnji strani pa se razlivala še na levo stran in povečevala serpentino. Tudi prizadeti posestniki iz Zavodne in Gaberij so se strinjali z okrajnim inženirjem, da je potrebno zaščito na levem bregu prekopa podaljšati do konca in serpentino zapreti, s čimer bi preprečili poplavljanje obrečnih predelov, v zgornjem delu pa izkopati nov prekop.²³

Medtem je Voglajna (kljub določenim zajeztvam in vodnim gradnjam) poplavljala posestva tudi v Bukovžlaku. Josef Storr in Anton Kostomai sta se pritoževala, da je takšno stanje prisotno že več let, da jima reka povzroča škodo, nihče pa da ne ukrepa. Maja 1861 so le sklenili, da se desni rečni breg v dolžini slabih 90 metrov utrdi s piloti. V Zavodni pa je podaljšanje prekopa in jezua prevzel celjski trgovec in podjetnik Andreas Zorzini, ki je tedaj ravno kupil zemljišče ob reki in torej spadal med ogrožene lastnike. Njegovemu »projektu«

nasprotoval (že omenjeni) zdravnik (in hkrati posestnik) Cyppl. Ta je menil, da podaljšanje jezua v spodnjem delu serpentine sploh ni potrebno, pilotiranje, ki naj bi bilo izvedeno ob njegovem zemljišču, pa dovolil, v kolikor bo najmanj tri leta varovalo njegovo parcelo. Tudi Franz Klinz je izrazil bojazen, da mu bo Zorzini pri gradnji jezua poškodoval imovino. Sicer so prav tedaj Voglajno očistili odvečnega kamenja, lesa in obrečnega grmovja, s čimer so jo tudi nekoliko poglobili in naredili bolj pretočno. Toda še zmeraj je bila v načrtu regulacija tega dela reke. Zorzini je tako še avgusta 1862 pisal, da mu Klinz ne dovoli pričeti z gradnjo jezua, težave pa je povzročal tudi doktor Cyppl, ki bi mu nov prekop očitno odvzel nekaj posesti.²⁴

Na drugi strani se je več posestnikov iz Škofje vasi (Valentin Sametz, Franz Okorn, Anton Premschag in Martin Stepischnig) ponovno obrnilo na okrajni urad Celje in zahtevalo, da se jim dovoli na levem bregu Hudinje postaviti nov nasip (čemur so posestniki na desnem bregu – Andreas Schleggel, Martin Dremmel, Mathäus Wosu in Georg Sene-gatschnig – sicer močno nasprotovali). Potok je tam ustvaril novo serpentino in ogrožal levi breg (medtem ko desnega očitno ni). V načrtu je bil nov prekop v dolžini slabih 120 metrov (širine 3 metre in pol), ki bi skrajšal strugo oziroma potok naredil hitrejši, s čimer bi tudi manj poplavljal. Začetek prekopa je bil predviden v obliki 8 metrov širokega in 40 metrov dolgega (ter na drugem koncu 4 metre ozkega) lijaka, ki bi bil na levem bregu ojačan s piloti. Posestniki iz obeh rečnih bregov so se bili na koncu prisiljeni strinjati z načrtom, dela (oziroma stroške) pa morali zopet prevzeti sami.²⁵

Potem ko so bile po obnovi ustavnega življenja v začetku 60. let 19. stoletja kot najmanjše politične enote ustanovljene občine,²⁶ se je tudi na področju regulacij in uravnave potokov/rek (vsaj na papirju) začelo novo poglavje. Mnogo podeželskih občin se

²¹ SI_ZAC/0014, Okrajni urad Celje (1854-1865), t. e. 2, 1855, Zgradbe za varstvo bregov, regulacija struge zaradi poplav, Voglajna, 597-98, 600-01, 604-05, 612, 616, 621, 623, f. 39, s. 29a.

²² SI_ZAC/0014, Okrajni urad Celje (1854-1865), t. e. 2, 1855, Zgradbe za varstvo bregov, regulacija struge zaradi poplav, Voglajna, 626-28, f. 39, s. 29a.

²³ SI_ZAC/0014, Okrajni urad Celje (1854-1865), t. e. 2, 1855, Zgradbe za varstvo bregov, regulacija struge zaradi poplav, Voglajna, 635, 641, 643, 645-47, f. 39, s. 29a.

²⁴ SI_ZAC/0014, Okrajni urad Celje (1854-1865), t. e. 2, 1855, Zgradbe za varstvo bregov, regulacija struge zaradi poplav, Voglajna, 648, 652, 654-55, 663, 667-68, 671-73, 677, 679-84, f. 39, s. 29a.

²⁵ SI_ZAC/0014, Okrajni urad Celje (1854-1865), t. e. 11, 1861 (1850), Vodne zgradbe (nasipi, regulacija), 91-92, f. 43/52-94, s. 418.

²⁶ Prim. Filip Čuček, *Svoji k svojim* (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2016), 60-65.

je sicer ubadalo s pomanjkanje financ oziroma se ukvarjalo s popolnoma eksistenčnimi težavami. Toda tudi poplave in z njimi povezane regulacije so vsekakor sodile v to področje občinskih zadev, saj je ob visoki vodi zalilo polja in travnike, od katerih so bili številni kmetje dejansko odvisni.

Devetega oktobra 1867 je Hudinja ne glede na dejstvo, da je bil pri Škofji vasi narejen prekop in na posestvu Stefanna Ribischla na meji med Vojnikom in Šmarjeto zgrajen jez, ponovno poplavlila. Voda je tudi Ribischlu povzročila precej škode; sicer je v dopisu zatrjeval, da nikakor ni bil proti gradnji, toda voda je ob poplavi tekla čisto proti njegovemu domovanju in mu zalila hišo. Potok so po poplavi očistili in vsaj za prvo silo izboljšali razmere. Čez slabo leto se je sestala komisija in ocenila razmere; sklenili so, da je treba na posestvih Franza Smrekerja, Paula Kowatscha in Gertraud Walland v dolžini 70 metrov zgraditi nov jez, obstoječega na Ribischlovem posestvu pa popraviti oziroma v dolžini 30 metrov dograditi. V začetku leta 1869 so z deli res začeli. Predvsem so se lotili območij, kjer je voda zapustila staro strugo in ustvarila več novih serpentini, ki so ogrožala polja. Toda kljub opravljenemu je Hudinja decembra spet poplavlila; tokrat na Zgornji Hudinji, kjer sta bila (poleg več ostalih posestnikov) najbolj prizadeta posestnika Georg Dimmetz in Franz Hofmann. Tik pred novim letom je nova komisija ponovno pregledala potok in ugotavljala, da je treba nabrežja tam utrditi in jih na več mestih fiksirati s piloti.²⁷

Regulacija Ložnice, s katero so pričeli leta 1856, je bila septembra 1862, deset let po potrjenih načrtih, po poročilu celjskega okrajnega urada zaključena. Toda z izjemo Žalca in Gotovelj se nobena občina ni povsem držala sprejetih sklepov, medtem ko občine Polzela, Šempeter in Breg z deli sploh še niso začele. Regulacija Ložnice je bila posebej pomembna za celotno Spodnjo Savinjsko dolino, saj je ob poplavih skupaj s Savinjo ustvarila jezero; z regulacijo ene bi se razmere vsaj deloma uredile in normalizirale. Zato je komisija konec septembra 1862 potok od Šempetra vse do izliva v Savinjo temeljito pregledala. Toda ne glede na to v nadaljevanju niso storili veliko.

Na srečo velikih poplav v naslednjih petih letih ni bilo, zato pa so Savinjsko dolino in Celje poplave ponovno močneje prizadele v letih 1867 in 1868. Jenessko deževje je leta 1867 povzročilo, da je Savinjska dolina izgledala kot reka Nil, več zaporednih poplav pa je uničilo polja in travnike ter v spodnjem delu Zgornje in v Spodnji Savinjski dolini naredilo za 50.000 gld. škode.²⁸ Avgusta 1868 je celjski okrajni urad posestnikom ob Ložnici naložil čiščenje le-tega (kot je ugotavljala celjska okoliška občina, se je čiščenje potoka vleklo že skoraj trideset let; vsaka večja poplava je vsakič znova nanese veliko odvečnega materiala, ki je onemogočal vodni tok). Toda lastniki niso zmeraj upoštevali dogovorov in sprejetih navodil. Novembra je poročilo navajalo, da je 30 posestnikov čiščenje opravilo pomanjkljivo oziroma ga sploh ni opravilo. Ravno tedaj so vode spet prestopile bregove in povzročile ponovno razdejanje.²⁹ Zato so čiščenje struge in nabrežij decembra 1868 ponovili, a so ga končali šele sredi naslednjega leta.³⁰

Medtem pa je bilo vse več pozornosti namenjene regulaciji Savinje, ki je sredi 60. let 19. stoletja postala predmet debate tudi v graškem deželnem zboru.

Toda vprašanje Savinje in stalnih poplav je več kot desetletje ostalo zgolj mrtva črka na papirju. Leta 1870 so reke in potoki ponovno prestopili bregove, a manj uničujoče kot leta 1867. Toda tri poplave v štirih letih so le spodbudile inženirje, da so izdelali številne operate in načrte, a kljub temu se zadeva (razen tega) ni kaj dosti premaknila. V začetku 70. let se je več občin dolvodno od Mozirja pritoževalo tudi zaradi slabih pogojev za splavarjenje; »rečišče« da je bilo »v takem neredu ino tako zanemarjeno, da se na nakterih mestih plavičar v smrtno nevarnost poda, če si na plav upa. Treba bi torej bila, da bi se vsa Savinja više od Celja pregledala ino se potrebne poprave naravnale. Med drugim je pa velika nevarnost pri jezu v Lokah vštric Mozirja, kjer je kašta, čez katero plavi grejo, raznešena ino smrtna nevarščina vsakemu preti, kdor bo hotel črez.

²⁸ *Gemeinde Zeitung*, »Inland«, 26. 10. 1867, 9.

²⁹ *Prim. SI_ZAC/0025, Občina Celje-okolica (1850-1935), t. e. 22, 1862-1910, XXII/70, Regulacija Savinje – razno, N. 4830 ai 868, An der Gemeindeamt Umgebung Cilli..*

³⁰ *SI_ZAC/0025, Občina Celje-okolica (1850-1935), t. e. 22, 1852/1870, XXII/77, Regulacija Ložnice.*

²⁷ *SI_ZAC/0025, Občina Celje-okolica (1850-1935), t. e. 22, 1868/1869, XXII/74, Razne zadeve, Hudinja, regulacija.*

Ni manje je velika nevarščina pri Žavcu, kjer hlodi starega mosta iz vode molijo ino se plavi ne morejo izogibati dosti, da ne potonejo.«³¹

Leta 1876 je zadeva le dozorela do te mere, da so lahko pričeli z načrtovano regulacijo med Mozirjem (Prihovo) in Levcem pri Žalcu. Istega leta je sicer območje ponovno prizadela večja poplava, ko je v začetku maja »Švicarsko, Tirolsko, Koroško, Kranjsko in del Štajerske sneg pokrili; sicer pa je še dež lil in hude povodnji napravil v Savinjski dolini, pri Celju; tudi Voglajna in Dravina ste izstopili in veliko škode storili.«³² Slabo vreme je trajalo več tednov. »Povodenj je velika in je napravila dosta škode, ker je tudi mostove odnesla. Različnim posestnikom je Savinja odnesla les, katerega so imeli ob bregovih Savinje nakopičenega.«³³ Zaradi začete regulacije drugega največjega spodnještajerskega vodotoka pa so manjši vodotoki za nekaj časa ostali v drugem planu.

Viri in literatura

Arhivski viri

Zgodovinski arhiv Celje (SI_ZAC)
SI_ZAC/0012, fond Okrajno glavarstvo Celje, t. e. 1.
SI_ZAC/0014, fond Okrajni urad Celje (1854-1865), t. e. 2, 11.
SI_ZAC/0015, fond Okrajni urad Gornji grad (1850-1870), t. e. 2.
SI_ZAC/0025, fond Občina Celje-okolica (1850-1935), t. e. 22.

Časopisje

Gemeinde Zeitung, 1867.
Grazer Zeitung, 1851.
Novice kmetijskih, rokodelnih in narodskih reči, 1850-52.
Slovenski gospodar, 1876.

Literatura

- Čuček, Filip. *Svoji k svojim*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2016.
- Goropevšek, Branko. »Prostorska širitev celjskega mesta do srede 19. stoletja.« V: *Iz zgodovine Celja 1780-1848*, 55-76. Celje: Muzej novejša zgodovine, 1996.
- Gubo, Andreas. *Geschichte der Stadt Cilli vom Ursprung bis auf die Gegenwart*. Graz: Moser, 1909.
- Komac, Blaž, Karel Natek in Matija Zorn. *Geografski vidiki poplav v Sloveniji*. Ljubljana: Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU, 2008.
- Orožen, Janko. »Zgodovinski pregled regulacije Savinje in njenih pritokov.« *Kronika* 4, št. 1 (1956): 15-20.
- Zorn, Matija. »Poplave – stalnica v Spodnji Savinjski dolini.« *Kronika* 65, št. 3 (2017): 529-40.

Zusammenfassung

„PLÖTZLICH STÜRZTEN VON ALLEN SEITEN RAUSCHENDE WILDBÄCHE HERAB UND FÜLLTEN DIE SAVINJA SO SEHR, DASS SIE WIE KAUM JE ZUVOR ÜBER DIE UFER TRAT.“

Hochwasserschutzmaßnahmen am Fluss Savinja und ihren Zuflüssen von der Mitte des 19. Jahrhunderts bis zum Beginn der Regulierung auf dem Abschnitt Mozirje–Levec (1876)

Die Savinja und ihre Nebenflüsse waren in der Vergangenheit aufgrund von Schneeschmelze und starken Regenfällen erheblichen Überschwemmungen ausgesetzt. In der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts wurden Celje und das Savinja-Tal in den Jahren 1814 und 1824 von den schlimmsten Überschwemmungen getroffen. In der zweiten Hälfte des Jahrhunderts ereignete sich das schlimmste Hochwasser im Jahr 1851. Das Bezirksamt Celje, das sich schon seit Anfang des 19. Jahrhunderts mit dem Fluss und seinen Nebenflüssen befasst hatte, nahm die Regulierung des „Bergflusses“ nach dem Hochwasser von 1851 ernster. Es scheint jedoch,

³¹ SI_ZAC/0015, Okrajni urad Gornji grad (1850-1870), t. e. 2, s. 38, f. 523-29, 568-69, 577-78, 583-84.

³² Slovenski gospodar, »Razne stvari,« 18. 5. 1876, 205.

³³ Slovenski gospodar, »Iz gornje savinjske doline,« 31. 5. 1876, 3.

dass in den 1850er Jahren mehr Aufmerksamkeit den Nebenflüssen der Savinja in Celje geschenkt wurde als dem Fluss selbst oberhalb der Stadt; in den Berichten über die Regulierungsarbeiten ist eher von den Nebenflüssen Voglajna, Hudinja, Ložnica und Sušnica die Rede, während die Regulierung der Savinja selbst erst in den 1860er Jahren ernsthaft in Angriff genommen wurde.

Neben der Savinja selbst, die riesigen Mengen an Wasser (und anderem Material) aus dem oberen Savinja-Tal bei Hochwasser mit sich führte, ergossen sich bei hohem Wasserstand auch Nebenflüsse direkt oberhalb und innerhalb am Stadtrand von Celje, die damit das Flussbett der Savinja füllten und somit weiter ihren Pegel erhöhten. Nach dem Hochwasser im Jahr 1851 widmete man auf der Westseite der Stadt viel Zeit und Energie den am weitesten entfernten Zuflüssen, der Ložnica und der Sušnica, die sich im Bereich von dem Stadtteil Lava in die Savinja ergoss. Im Osten hingegen galt die Aufmerksamkeit der Voglajna mit der Hudinja (und der Koprivnica). Die Voglajna und die Hudinja bildeten kurz oberhalb von Celje ein gemeinsames Zusammenfließen und flossen – verstärkt durch die aus dem Norden kommende Koprivnica – unmittelbar östlich der Stadt in den Fluss. Bei Hochwasser überschwemmte dieser Flussabschnitt die Eisenbahnlinie und stellte eine erhebliche Gefahr für die Stadt dar. Auf der anderen Seite bedrohten Ložnica und Sušnica die Stadt von Westen her. Die Arbeiten verliefen jedoch weiterhin recht uneinheitlich und langsam.

Das Gebiet um Celje war seit jeher eines der wasserreichsten Gebiete Sloweniens. Durch die genannten Flüsse und Bäche traten hier verschiedene Arten von Überschwemmungen gleichzeitig auf, was die Suche nach geeigneten Hochwasserschutzmaßnahmen erheblich erschwerte. Hinzu kam, dass die Technik Mitte des 19. Jahrhunderts noch nicht in der Lage war, auf die steigenden Wasserstände adäquat zu reagieren. Längere und intensivere Regenfälle führten dazu, dass das Flussbett der Savinja das Wasser nicht mehr in ausreichendem Maße ableiten konnte – Überschwemmungen in der Savinja-Region waren (und sind) daher ein geografisch konstantes Phänomen.

In den 1860er-Jahren rückte schließlich doch die Savinja in den Fokus, blieb jedoch mehr als ein Jahrzehnt lang bloß eine „tote Zeile auf dem Papier“. In den Jahren 1867, 1868 und 1870 traten Flüsse und Bäche erneut über die Ufer – am schlimmsten im Jahr 1867. Drei Überschwemmungen innerhalb von vier Jahren veranlassten die Ingenieure, zahlreiche Gutachten und Pläne zu erstellen. Doch erst Mitte der 1870er-Jahre begann man mit der Regulierung des Flusslaufs zwischen Mozirje (Prihovo) und Levec bei Žalec – im Jahr 1876, als das Gebiet erneut von einer großen Flut betroffen war. Aufgrund der begonnenen Regulierung des zweitgrößten Flusses in der Štajerska-Region rückten die kleineren Zuflüsse für einige Zeit in den Hintergrund.

Schlüsselwörter: Hochwasser, Uferreinigung und -befestigung, Fluss Savinja, Celje, Savinja-Tal

Bojana Kralj

»Silno priljubljen, a v načelnih vprašanjih neupogljiv«

Fran Venturini vsestranski glasbenik in učitelj bazoviških žrtev

KRALJ, Bojana, profesorica glasbe, višja predavateljica, Univerza na Primorskem, Pedagoška fakulteta, Cankarjeva 5, SI – 6000 Koper, bojana.kralj@pef.upr.si

78.071.1:929Venturini F.
929Venturini F.

»SILNO PRILJUBLJEN, A V NAČELNIH VPRAŠANJIH NEUPOGLJIV«

Fran Venturini vsestranski glasbenik in učitelj bazoviških žrtev

Fran Venturini je kot slovenski učitelj občutil v svojem življenju težo boja za narodov obstanek. Razvil je bogato glasbeno dejavnost kot učitelj v slovenskih šolah na Tržaškem, kot skladatelj slovenske umetne in ljudske pesmi, kot zborovodja številnih pevskih zborov, kot organizator kulturnega delovanja na Tržaškem in v Ljubljani. Skrbel je za obnovo glasbenega in kulturnega življenja, za zborovsko literaturo, organiziral in sodeloval je na zborovodskih tečajih, pri delovanju prosvetnih društev in Glasbene matice v Trstu, kasneje med vojnama pa tudi v Ljubljani. V času izgnanstva je svoj čas namenil komponiranju in petju zborovske pesmi. Bil je prijazen, skromen, široko razgledan učitelj, ki je doživel obdobje fašističnega režima, strahove in revščino, ki jo je sprejemal pokončno in neupogljivo. Vojnim grozotam in režimu se ni uklonil temveč se jim je zoperstavil z glasbo. V ta namen je napisal skladbe posvečene vsem padlim med vojnama, skrbel za materni jezik in narodno zavest Slovencev na Tržaškem.

Ključne besede: učitelj, zborovodja, skladatelj, vsestranski kulturni delavec.

KRALJ, Bojana, BA Music, Senior Lecturer, University of Primorska, Faculty of Education, Cankarjeva 5, SI – 6000 Koper, bojana.kralj@pef.upr.si

78.071.1:929Venturini F.
929Venturini F.

“FIERCELY POPULAR, BUT UNYIELDING ON ISSUES OF PRINCIPLE”

Fran Venturini, versatile musician and teacher of the Basovizza victims

Fran Venturini, as a Slovenian teacher, felt in his life the weight of the struggle for the nation's survival. He developed a rich musical activity as a teacher in Slovenian schools in Trieste, as a composer of Slovenian art and folk songs, as a choirmaster of numerous choirs, and as an organiser of cultural activities in Trieste and Ljubljana. He was responsible for the renewal of musical and cultural life, for choral literature, and organised and participated in choir conducting courses, in the activities of enlightenment societies and the Musical Matrix in Trieste, and later, during the wars, in Ljubljana. During his exile, he devoted his time to composing and singing choral songs. He was a kind, modest, broad-minded teacher who lived through the fascist regime, the fears and the poverty, which he accepted uprightly and steadfastly. He did not bow to the horrors of war and the regime, but countered them with music. To this end, he wrote compositions dedicated to all those who fell during the wars, and was concerned for the mother tongue and national consciousness of the Slovenes in Trieste.

Keywords: teacher, choirmaster, composer, all-round cultural worker.

Uvod

Glasbeno delovanje na Slovenskem ob koncu 19. stoletja nam kaže z doseženimi rezultati postopno približevanje evropskemu delovanju v ustvarjalnih in poustvarjalnih dosežkih. Na Slovenskem je bila v ospredju vokalna glasba, vidnejše mesto pa je dobivala tudi instrumentalna glasba. Ustvarjalna dejavnost je hitro napredovala in z njo tudi število novih skladateljev. Ob poklicnih glasbenikih pa je še vedno slonela tudi na samoukih. Pri njih je bila v ospredju vokalna glasba kot »edino izpovedno sredstvo«.¹

Slovenske razmere na področju glasbenega ustvarjanja in poustvarjanja so bile na Primorskem skromnejše. Glasbene institucije so bile šele v času nastajanja, zborovsko delovanje, čeprav množično, je le v posameznih primerih na Tržaškem in Goriškem preraslo v vidnejše rezultate poustvarjalnega pevskega delovanja.

Nove razmere so zahtevale med drugim organizirano glasbeno in izobraževalno delo. Do realizacije je prišlo na prelomu stoletja. Na Tržaškem in Goriškem so delovali posamezniki, ki so vplivali na glasbeno delovanje, na razvoj institucij in na razvoj zborovske glasbe.

Tako je bilo ob koncu 19. stoletja pa vse do prve svetovne vojne na Primorskem veliko delujočih pevskih zborov in društev. Vodenje pevskih zborov so prevzeli večinoma učitelji, ki so za potrebe zbora tudi komponirali skladbe. Najpogosteje so bile to priredbe ljudskih/narodnih pesmi. Glavni namen zborovstva je bila krepitev narodne zavesti. Nove smernice, ki jih je prinašala revija *Novi akordi*, so jim bile neznane. Tako so začeli ustanavljati Pevsko in glasbeno društvo v Gorici in Trstu, z združevanjem pevskih zborov v pevske zveze², ki pa na Primorskem niso dobile v teh letih ustreznega odziva ter ustanavljati društva na podeželju. Ob vsem trudu in prizadevanjih po višjih umetniških dosežkih so počasi dosegali vidne rezultate. Osnovna težava je bila glasbena izobraženost zborovodij. Kljub delujoči glasbeni šoli so prišli

zavidljivi rezultati šele po končani vojni. Istočasno pa je cerkev poskrbela za vzgojo in izobraževanje organistov. Tako so mnogi primorski organisti obiskovali Orglarsko šolo v Ljubljani in kasneje tečaje v Gorici, ki jih je organiziralo Ceciljansko društvo. Glasbeno delovanje je bilo plodno. S trdom in zavzetostjo posameznikov je ob zborovski dejavnosti napredovala tudi instrumentalna dejavnost. Velik prispevek primorskih posameznikov je bilo tudi zbiranje in zapisovanje ljudskih/narodnih pesmi (Karel Štrekelj, Oskar Dev, Janez Kokošar), glasbena publicistika in kritike objavljene v takratnih glasbenih revijah in časopisih.³

V obdobju fašizma je bilo kulturno delovanje prepovedano. Pevski zbori so v tem obdobju delovali v ilegali, šele po končani drugi svetovni vojni so aktivno začeli oživljati zborovsko dejavnost. Zasluge za ohranjanje zborovske dejavnosti so imeli glasbeniki – zborovodje, ki so prihajali na tržaško ozemlje in domačini. Med njimi je izstopal skladatelj Emil Adamič, ki je prišel iz Ljubljane, Ivan Grbec, Karol Pahor, Milan Pertot, Vlado Švara, Vasilij Mirk, Ubald Vrabec, Fran Venturini, Srečko Kumar, Viktor Šonc idr. Delovanje pevskih zborov in poučevanje se je nadaljevalo po različnih krajih in domovih posameznikov, ki so to omogočali. Po končani drugi svetovni vojni so začeli z aktivnim kulturnim in glasbenim delovanjem. Ustanovljen je bil radio Trst s slovenskim programom in Komorni zbor Trst⁴, oživljeno je bilo delovanje Glasbene matice Trst in pevskih zborov na Tržaškem in Goriškem⁵.

V teh vojnih in medvojnih obdobjih je za kulturno delovanje, oživljanje, spodbujanje in rast pevskih zborov, za krepitev narodne zavesti, za organizacijo pevskega in društvenega delovanja ter za vzgojo in izobraževanje zborovodij na glasbenem področju je imel zasluge in se odločno zavzemal tudi Fran Edvard Venturini, vsestranska osebnost na Tržaškem.

¹ Jelerčič, *Pevsko izročilo Primorske*, str. 95.

² Leta 1894 je bila ustanovljena Zveza slovenskih pevskih društev.

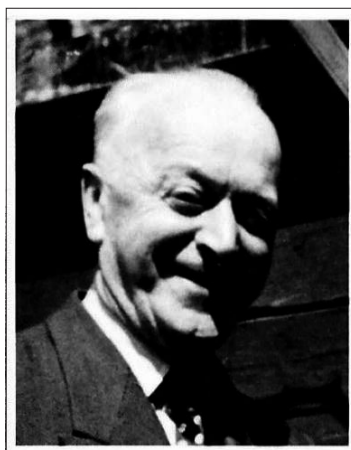
³ Jelerčič, *Pevsko izročilo Primorske*.

⁴ Komorni zbor je vodil skladatelj in zborovodja Ubald Vrabec.

⁵ Kralj, *Ubald Vrabec 1905 – 1992*.

Življenjska pot Frana Venturinija

»Tam, kjer se del tržaške planote in del severnega istrskega Krasa strmo spuščata v rodovitno ravnino, ki sega tja do Miljskega zaliva, leže v polkrogu med oljčnimi nasadi in številnimi vinogradi breške vasi Ricmanje, Boršt, Boljunec, Krogle in Dolina. Visoko nad Dolino in ostalim Bregom bde razvaline nekdanjega mogočnega srednjeveškega socerbskega gradu. V Boljuncu, izhodišču v divje romantično sotesko reke Glinščice, je bil 30. maja 1882 rojen prosvetni delavec, učitelj in glasbenik Fran Edvard Venturini.«⁶



Rodil se je v številni obrtniški družini, materi Amaliji rojeni Samsa in očetu, gostilničarju Josipu Venturiniju.⁷ Oče Frana Venturinija ni bil Boljunčan; priselil se je v to vas in odprl v svoji novi hiši gostilno. Tudi njegova mati ni bila iz Boljunca, ampak se je primožila iz Hrpelj pri Kozini. Gostilna, ki sta jo imela na gorici, so jo imenovali *Gostilna pri društvu* in na njenem velikem vrtu so bile večkrat družabne prireditve in veselice. Venturinijeve so imeli v vasi vsi zelo radi, bodisi ker so se hitro vključili v domače okolje, bodisi ker so bili po značaju prijazni in dobri in so marsikomu tudi pomagali. V tem okolju je preživel otroška leta mali Fran; že takrat so mu vsi pravili Etko in s tem imenom so ga klicali prijatelji in znanci še v zrelih letih. Kazal je velik posluš in zanimanje za glasbo in vsakokrat, ko je slišal glas orgel v cerkvi, je zamaknjeno prisluhnil.⁸

Otroštvo je preživel v domačem kraju, kjer tudi obiskoval osnovno šolo in jo končal leta 1895. Po končani osnovni šoli se je vpisal na moško učiteljsko v Kopru.⁹ Že zelo zgodaj je pokazal glasbeno

nadarjenost in veselje do glasbe. Tako je že kot dijak učiteljska nekajkrat zamenjal dolinskega organista pri igranju orgel v cerkvi pri mašnih obredih.¹⁰ Na učiteljsku je vodil dijaški pevski zbor in orkester.¹¹ Maturiral je leta 1903, nato pa je opravil še kmetijski tečaj v Pazinu ter v letih 1911–1912 v Trstu tečaj za pouk na meščanskih šolah. Dijaki, ki so končali koprsko učiteljsko so bili nosilci kulturnega delovanja v svojih krajih in krajih, kjer so poučevali. In to je postal tudi Fran Venturini.¹²

Iz tega šolskega obdobja so nastali prvi skladateljski poskusi in med njimi dokončno izdelane skladbe: eno prvih, če ne celo njegovo prvo delo, je *Slovenska Sveta Maša 'Sladka ura'* za mešani zbor in orgle, napisana leta 1902, ko je bilo skladatelju dvajset let. To mašo je naštudiral s svojim zborom v Boljuncu. Pevske vaje je imel zbor kar v enem od prostorov v Venturinijevi hiši, v katerem je bil klavir. Leta 1904 so jo izvajali v cerkvi celo ob spremeljavni godbe na pihala, seveda pod Venturinijevim vodstvom.¹³

Venturini je zelo zgodaj kazal svoje vsestranske sposobnosti. Poleg ustanavljanja pevskih zborov v svoji okolici je dramil in krepil narodno zavest. Za-

⁶ Švara, Fran Venturini, str. 32.

⁷ Slovenski biografski leksikon.

⁸ Ban, radio Trst A.

⁹ Moško učiteljsko v Kopru je v letih od 1891 do leta 1903 vodil ravnatelj Ivan Markelj iz Šentvida pri Stični. Bil je profesor prirodopisa, fizike in matematike. Izdal je knjigo Poročilo C. kr. Učiteljska v Kopru, v kateri je predstavil delo učiteljske do leta 1900. Učiteljsko je imelo tri oddelke: italijanskega, slovenskega in hrvaškega. V tem obdobju so poučevali naslednje predmete: verstvo, pedagogiko, nemščino, slovenščino, hrvaščino, italijanščino, geografijo, zgodovino, aritmetiko in geometrijo, prirodoslovje, prirodopis, kmetijstvo, lepopisje, risanje, violino, telovadbo. Poleg učiteljske so imeli dijaki tudi vadnico, kjer so imeli praktični pouk. Poleg večjezičnosti so na učiteljsku pripravljali dijake na kulturno življenje.

Ob državnih praznikih so pripravljali kulturne prireditve v štirih jezikih. Učili so se tudi igranja violine, klavirja in orgel ter imeli so tamburaški orkester. Tako je bilo leta 1907 ustanovljeno Tamburaški pevsko društvo Zvezda, leto kasneje pa se Dramsko društvo Istra, ki ga je vodil učitelj Ivan Vouk. Obe društvi sta s prireditvami obogatilo kulturno dejavnost v Kopru in njeni okolici. (Kontestabile, 2010, 26).

¹⁰ Manin, Josip Pangerc, 2015, str. 60.

¹¹ J. T., Fran Venturini, 1953, str. 51.

¹² Kontestabile, 2010, str. 32.

¹³ Ban, Venturini, radio Trst A.

vzemal se je za pravice svojega naroda, sodeloval v javnem življenju ob učiteljskem delu, zato so ga domačini pred začetkom prve svetovne vojne izvolili za župana občine Dolina. Toda prve okupatorske oblasti so ga prisilile, da je kot župan odstopil in nadaljeval s poučevanjem na različnih šolah na Tržaškem.¹⁴

Prvo zaposlitev je dobil kot učitelj v Predloki pri Črnem kalu leta 1903. Že v tem obdobju je začel ustanavljati pevske zборе in jih voditi. Toda premostitve na novo delovno mesto so se vrstile. Tako je leta 1905 nastopil mesto učitelja v Dolini pri Trstu in tu služboval do leta 1910. Ob šolskih obveznostih je vodil tudi pevski zbor Valentin Vodnik v Dolini. Sledilo je novo delovno mesto v sosednji vasi, v Borštu. 1. januarja 1906 je šola postala dvorazrednica. V šolskem letu 1910/11 je mesto učitelja dobil Venturini in tu je služboval deset let, od leta 1910 do 1920.

V tem začetnem obdobju 20. stoletja so nekatera društva s svojo dejavnostjo začela usihati zaradi hude revščine, ki je pestila prebivalstvo. Preživljali so se s kmetijstvom, ki je bilo odvisno od letine. Zaradi slabih razmer so deželni zastopniki prosili dunajsko vlado za pomoč. Tako so pevci in drugi člani društev zapostavljali razvoj pevskih in bralnih društev, ker so morali poskrbeti za svoje družine. Iz tega umirjanja društvenih dejavnosti je ljudi Boršta predramil mladi učitelj, Fran Venturini. V tistem času je poučeval na šoli v Borštu kot nadučitelj. V prostem času pa je svoje delovanje posvečal pevskega zboru Slavec. Bil je vsestransko razgledan, marljiv in vesten. Bil je član različnih takratnih društev, med drugim tudi predsednik Učiteljskega društva za koprski okraj. Venturini, ki je dobro poznal tedanje razmere, se je ravnal po reku edinjašev »v slogi je moč«, sloga pa je lahko le v skupnem cilju. Omislil si je ustanovitev Ciril – Metodove družbe za Breg. Svojo zamisel je objavil v časopisu Edinost, 7. julija 1911.

»V dejanjih kažimo ljubezen do svojega naroda. Iz Brega: Najnujnejše narodno delo v našem Bregu (za vasi: Boršt, Boljunec, Dolino in Ricmanje) bodi ustanovitev podružnice sv. Cirila in Metoda. Sramovati se moramo sicer, da stopamo še- le sedaj pred javnost z željo po osnutju take podružnice, s kakršno

se danes ponaša že skoro vsaka vasica, in edino le naša občina dela še izjemo. – Zato naj bo delovanje bodoče podružnice tem živahnejše! Podpisani vabim vse zavedne Slovence in Slovenke iz Boljunca, Doline, Boršta in Ricmanj na ustanovni občni zbor, ki se bo vršil prihodnjo nedeljo ob 6. uri popoldne v Boljuncu v prostorih Gospodarskega društva, da si ustanovimo »Podružnico družbe sv. Cirila in Metoda za Breg.«¹⁵

Ustanovnega zbora se je udeležilo 30 članov. Venturini so izvolili za predsednika začasnega pripravljalnega obdobja. Člani pa so bili: Čeh (Boršt), Logar (Dolina), Milostnik (Ricmanje) in Urbančič (Boljunec), namestniki pa: Kariž (Dolina) in Ropster (Boršt), Reselj (Boljunec) in Pregarc (Ricmanje).¹⁶ Kot predsednik ustanovljene podružnice sv. Cirila in Metoda za Breg je v krajšem obdobju poskrbel, da so bili po brežanskih gostilnah nameščeni nabiralniki in so za družbo zbirali denar.¹⁷ Venturini se s tem uspehom ni zadovoljil, saj je imel za cilj ustanovitev združenja pevskih zborov, katerega naj bi sestavljali pevci vseh štirih društev z Brega. Tako je januarja 1912 sklical sestanek, na katerega je povabil zborovodje in predstavnike društev za ustanovitev »Zveze pevskih društev z Brega«.¹⁸ Člani društev so predlog sprejeli in začeli so z delom. Še posebej je bilo to izpostavljeno v Borštu, kjer je Venturini služboval in vodil pevski zbor. Dopisnik časopisa Edinost je 19. marca 1912 zapisal:

»Vso zimo je imel gospod nadučitelj Venturini po dvakrat na teden pevske vaje in je pridobil pevskega zboru tudi mnoge nove moči. In po dvakrat na teden je imel pouk in poljudna predavanja (poučne večere) za odrasle. Pri teh nisi videl le mladeničev, temveč tudi odraslih mladih in zrelih mož. In kako so ti z zanimanjem in veseljem sledili pouku ter vedno obiskovali šolo. Tako, da je človeku v resnici v veselje, ko vidi naše ljudstvo, kako hrepeni po napredku in pouku.«¹⁹

Službene obveznosti, vodenje podružnice sv. Cirila in Metoda in pevskega zbora so bile vsakdanje Venturinijeve dolžnosti. Po končani prvi svetovni vojni in prenehanju prepovedi poučevanja zaradi

¹⁴ J. T. Fran Venturini, 1953, str. 51.

¹⁵ Venturini, Edinost 1911, str. 4.

¹⁶ Vesti iz Istre, Edinost, 12. 7. 1911, str. 2.

¹⁷ Vesti iz Istre, Edinost, 21. 1. 1912.

¹⁸ Vesti iz Istre, Edinost, 5. 2. 1912, str.

¹⁹ Edinost, 19. 3. 1912, str. 4.

španske gripe (od 9. oktobra 1918 do 18. novembra 1919) na vseh šolah so v šolskem letu 1919/20 ponovno začeli s poukom. V šolskem 1920/21 je dobil Fran Venturini novo delovno mesto učitelja. S poučevanjem je začel na Ciril-Metodovi šoli pri sv. Jakobu v Trstu.²⁰ Na šoli so začeli z organiziranim poučevanjem, zato so delovno mesto dobili številni slovenski učitelji.²¹

O Franu Venturiniju so svoje spomine in pričevanja izpovedale njegove učenke in učenci. Olga Ban je o Venturiniju dejala:

»Učil nas je petje in pod njegovim vodstvom smo peli pri maši. Bil je veseljak, zato je bilo na tistem izletu na Sv. Goro pri Novi Gorici res veselo in zabavno.«²²

Franc Brus se je spomnil šolskega izleta:

»V osmem razredu smo šli na zadnji šolski izlet. Odpravili smo se na Slavnik. Vodil nas je učitelj Venturini. S postaje Sv. Andreja smo se z vlakom odpeljali skozi prekrasno divjo Glinščico do Kozine. Od tu smo pešali po precej dolgi poti proti Slavniku. Vreme ni bilo najlepše. Kmalu je začelo rahlo rosi, a še preden smo prišli do vrha, se je ulil dež in nas premočil do kože. Ni nam preostalo drugega, kot da se vrnemo. Učitelj Venturini je vedel za samotno kmetijo v bližini in odpeljal nas je ta. Vstopili smo v zares veliko in prostorno kuhinjo z izredno velikim ognjiščem. Prijazna gospodinja ni bila v zadregi zaradi tako številne družine. Povabila nas je naj posedemo na klopi ob ognjišču. Ni bilo treba dvakrat reči. Bili smo skoz in skoz premočeni, trepetali smo od mraza... S toplim ognjem je prišlo tudi veselo razpoloženje. Pod taktirko nepozabnega Venturinija smo začeli prepevati. Vrstila se je pesem za pesmijo. Med našim koncertom se je tudi vreme izboljšalo. Posijalo je sonce. Poslovili smo se od domačinov in veseli odšli proti Trstu.«²³

Ljudmila Hreščak Racman je o Venturiniju zapisala:

²⁰ Debelli Turk, Sv. Jakob, str. 80.

²¹ Med učitelji so bili še: Karel Vouk, Alfonz Turko, Vida Vrtovec, Irena Epple, Ljudmila Ploper, Ivan Vouk, verouk pa sta učila Matija Škabar in Ivan Omerza. Debelli Turk, str. 80.

²² Ban, 1988, str. 18 – 19.

²³ Brus, 1980, str. 22.

»Ko se je brat vrnil od vojakov, je nadaljeval glasbeno šolo. Imel je stike z učiteljem Venturinijem. Njega je vprašal za nasvet glede mene, ki sem si tako želela nadaljevati s šolanjem. Venturini me je povabil, naj pridem na njegov dom v Škedenj. Polna pričakovanja sem šla. Povedala sem mu, kako zelo si želim hoditi v šolo. Obljubil mi je, da me bo sam vpisal na trgovsko šolo. Presrečna sem se vrnila domov. Nekega dne me je gospod Venturini poklical v pisarno. Prestrašila sem se, kaj se je zgodilo. Vprašal me je, če sem jaz sestra Karla Hreščaka. Na moj pritrdilni odgovor mi je dal roko in me vprašal, če se lahko zanese name. »Nekaj važnega boš nesla bratu. Nikomur ne smeš povedati, kaj nosiš. Pusti tu svoje knjige in nesi to bratu, ker nocoj potrebuje.« Vesela in ponosna sem odšla. Pri nas so bile vedno pevske vaje, sestanki, dramska skupina je tu vadila takoj po prvi svetovni vojni. Bili smo vajeni, da so se pri nas vedno shajali zavedni Slovenci. Prihajali so bratje Švara, Fran Venturini, Just Lavrenčič, dekan iz Doline, gospod Piščanc in tudi ostali, ki so bili v organizaciji TIGR. Med njimi so bili tudi bazoviški junaki (Bidovec, Miloš, Marušič in Valenčič).«²⁴

Maks Spetič je za svoje spomine tako zapisal:

»Sošolci iz Boršta, Ricmanj in Bazovice so zjutraj prišli mimo mene, da smo skupaj peš nadaljevali pot v šolo, ob vsakem vremenu, tudi slabem. Enak je bil povratek, ki ni bil vselej prijeten, posebno ne ob hudi burji, mrazu in poledici. Naš priljubljeni razrednik, pokojni Fran Venturini, je tiste, ki so izostali zaradi vremena, takoj oštel: »Salami de Napoli, kaj ste iz cukra? Glejte jih tam, Katinara, Lojner, Boršt itd. Živi in zdravi so in še niso manjkali!«²⁵

Danilo Turk – Joco je dopolnil vtise in zapisal:

»Najraje smo imeli pevske ure, ki jih je vodil priljubljeni Etko Venturini, znani pevovodja, ki je bil po vojni v Trstu več let ena najbolj znanih in sposobnih osebnosti na glasbenem področju.«²⁶

Izven šolsko in prosvetno delovanje učiteljev se je v povojnem obdobju spet razmahnilo. Iz Nemčije je prišel glasbenik Srečko Kumar. Josip Ribičič, uči-

²⁴ Hreščak, 1980, str. 25 – 26.

²⁵ Spetič, 1980, str. 46.

²⁶ Turk, 1980, str. 60.

telj v šoli pri sv. Jakobu, mu je pomagal poskrbeti službo na Glasbeni šoli Glasbene matice in skupaj s skladateljem Ivanom Grbcem sta ustanovila Učiteljski pevski zbor. 16. aprila 1921 je Ribičič v Učiteljskem listu objavil članek, v katerem je vabil učitelje, da naj ustanovijo zbor Zveze jugoslovanskih učiteljskih društev. Ob tem je nastal spor glede novosti v glasbi in sicer na področju petja. Srečko Kumar je z Gito Bortolotti uvajal novo pevsko tehniko, kateri sta nasprotovala Fran Venturini in Viktor Šonc.²⁷

Venturini je po končani prvi svetovni vojni nekaj časa vodil petje člane akademskega društva Balkan v Trstu. Do razpusta društev in odhoda v Jugoslavijo je vodil še pevsko društvo Kolo pri Sv. Jakobu v Trstu.²⁸

Delovanje pevskih društev je živelo vse do leta 1927, ko je prišlo do prepovedi delovanja vseh slovenskih društev na Tržaškem in Goriškem. Po ukinutvi društev so učitelji in učenci organizirali izlete v bližnje kraje, kjer so tudi peli pod Venturinijevim vodstvom. Učitelji so organizirali tudi predavanja in recitacijske večere skupaj z učenci. Po razpustu vseh društev in organizacij so se razmere zelo poslabšale, zlasti za tiste osebe, ki so se s svojim delom izpostavljali, zato so se morali umakniti v Jugoslavijo. Šolo so v šolskem letu 1927/28 zapustili: Fran Venturini, Andrej Šavli in Drago Pahor.²⁹

V teh letih je bil Venturini vsestransko aktiven, tako na kulturnem kot tudi na političnem področju. V presledkih je v letih 1925 – 1926 urejal tudi tednik *Novice*.³⁰ Zaradi vse hujšega političnega pritiska fašističnih oblasti, ki so mu grozile s konfinacijo, se je leta 1927 z družino³¹ ilegalno preselil v Jugoslavijo, v Ljubljano. Tu je postal organizator in pomemben vodja primorskih emigrantov, ki so se zbirali v društvih Soča in Tabor. Vodil je pev-

ska zbora Slavec in Sava ter z njima nastopal na različnih prireditvah in krajih širom Slovenije. Po smrti skladatelja in zborovodje Zorka Prelovca je leta 1939 dirigiral in vodil združene pevske zборе Hubadove župe. Istočasno je delal kot uradnik pri prosvetnem oddelku banske uprave.³²

Leta 1931 je nastopil službeno mesto učitelja na IV. deški narodni šoli Prule v Ljubljani. Tu je ostal vse do leta 1934.³³

Njegova napredna usmerjenost ga je pri službi zelo ovirala. Ob italijanski okupaciji Ljubljane je odšel k sinu Oskarju v Senovo, a ga je gestapo v bližini Dobove aretiral in ga izročil Italijanom. Internirali so ga v Corropoli v južno Italijo vse do leta 1943. Tudi v internaciji ni miroval. Ustanovil je pevski zbor in komponiral različne partizanske pesmi.

Po kapitulaciji Italije se je v jeseni 1943 vrnil v Ljubljano, komponiral skladbe in ilegalno delal za OF. V tem obdobju nemške okupacije Ljubljane je zbiral pevce in jih učil partizanske pesmi, da bi jih zapeli v pozdrav osvoboditeljem. Ob osvoboditvi Ljubljane maja 1945, je njemu pripadala čast, da je vodil združene pevske zборе in s pesmijo pozdravil partizansko vojsko.³⁴

Po končani drugi svetovni vojni se je leta 1945 vrnil v Trst, kjer je postal referent za glasbo v prosvetni komisiji za glasbo Partizanskega narodnoosvobodilnega odbora za Slovensko Primorje, nekaj časa je bil tudi predsednik obnovljene Glasbene Matice v Trstu, referent za glasbo pri Slovensko-hrvaški prosvetni zvezi. Sodeloval je pri tečajih, ki jih je organizirala Slovensko hrvaška prosvetna zveza. Tako je zveza organizirala tudi zborovodski tečaj od 5. do 20. novembra 1945 v Borštu. Na tečaju so predavali: Fran Venturini, Milan Pertot, Ivan Grbec, Ubald Vrabec in Karlo Sancin.³⁵

Skladatelj in zborovodja Ignacij Ota je o tečaju zapisal:

²⁷ Debelli Turk, str. 82.

²⁸ D. P., 1966, str. 3. Za Venturinijem je vodenje zbora prevzel Ubald Vrabec. Vir: Kralj, Ubald Vrabec, 2005, str.

²⁹ Debelli Turk, str. 84.

³⁰ Hrvatin, Radoslav.

³¹ Fran Venturini se je preselil v Jugoslavijo z ženo Ano Kraljič in sinovi. V družini se jima je rodilo pet sinov: Dušan, ki je že v otroški dobi umrl v Škednju, Sergij je kot partizan padel na Vrabčah pri Štjaku, Oskar je postal prosvetni in politični delavec, Angel se je posvetil trgovski dejavnosti in Franci je postal pravnik. D. P. 1966, str. 3.

³² Fran Venturini, NŠK Trst.

³³ Stalež šolstva 1934, str. 6.

³⁴ J. T. 1953, str. 51.

³⁵ Šavli, 2017, str. 191.

»Venturini se mi zdi, je učil slovenščino. Kaj češ, mi smo naredili italijansko šolo, nismo znali ne govoriti ne pisati ne slovensko, ne italijansko oz. italijansko zelo malo, slovensko nič. Tudi ostali niso znali, tako da smo se tam učili slovenščine.«³⁶

Spominjal se je tudi, kako so bivši gojenci Glasbene matice Trst po drugi svetovni vojni in vrnitvi iz migracije znani kot pomembni glasbeniki (Ubaldo Vrabec, Milan Pertot, Stanko Malič, Ema Vrabec, Fran Venturini, Ivan Grbec) »znova orali ledino« po letih kulturnega molka. Učili in vodili so pevske zборе, organizirali zborovske tečaje, poučevali na Glasbeni matici in skrbeli pri organizaciji pevskih zvez in organizacij.³⁷

Z vsemi silami je začel obnavljati glasbeno življenje v Trstu in okolici. Leta 1946 je prevzel vodstvo svetoivanskega zbora »Slavko Škamperle«, ki je prav pod njegovim vodstvom dosegel največje uspehe na turnejah po Sloveniji, Srbiji, Dalmaciji in Makedoniji. Zbor je vodil vse do konca svojega življenja.

Umrli je v Ljubljani 8. oktobra 1952. Pokopali so ga v Trstu. 10. oktobra so pokojnikovo truplo iz dvorane v Slovenski filharmoniji, kjer je ležal, pospremili na pot proti Trstu. Z govori so se mu poklonili takratni vidni predstavniki političnega in glasbenega življenja: Danilo Švara, Lavo Čermelj, Drago Pahor in Jože Kosovel. Pot so nadaljevali proti Primorski, se ustavili v Sežani, kjer so se mnogi poklonili z govori in prisotnostjo ter ga dokončno prepeljali v Trst. Tudi v Trstu je bilo več postankov in izrečenih poslovilnih besed. Na pokopališču pri Sv. Ani pa so govore imeli še: Andrej Budal, Angel Kukanja, Janko Gregol in Milan Pertot. Njegovo pot so zaključili pevci s pesmijo.³⁸ Posmrtno ostanke so čez nekaj let prepeljali na pokopališče v Boljunec. 30. oktobra 1966 je bil izveden ta prenos in odprtje spominske plošče na njegovi rojstni hiši.

Glasbeni opus

Glasbeni opus Frana Venturinija obsega v glavnem vokalne skladbe. Začetek komponiranja ni točno določen, saj radovednost in želja po glasbenem izobraževanju sega v njegovo zgodnje obdobje. Pisal je zborovsko glasbo za različne pevske zasedbe, samospeve in kantato.

Otroški in mladinski zbori

Za otroški pevski zbor je izdal leta 1945 v Trstu zbirko *Pesmi za vrtec*, v kateri so enoglasne pesmi brez instrumentalne spremljave: *Mala miška*, *Oj žogice*, *Peter peče*, *Zajček*, *Brzovlak*, *Naša mamica*, *Konjiček*, *Pozdravljena trobentica*, *Janko in Metka*, *Dedek Samonog*, *Mladi muzikanti*, *Polžek in krojači*, *Pesem slovenskih partizanov*, *Anica in piščeta*, *Je bela cesta vglajena*, *Šmentana muha*, *Pesem o sinički*, *Polževa snubitev*, *Moj očka ima konjička dva* in *Bežimo, tecimo*.³⁹

Leta 1924 je Srečko Kumar izdal zbirko *Otroške pesmi*, v kateri so pesmi Marija Kogoja, Emila Adamiča, Ivana Grbca, Antona Lajovca, Stanka Premrla in Vinka Vodopivca ter Frana Venturinija. Objavljena je Venturinijeva pesem *Cimbolo din*. Skladatelj Karol Pahor je ob izidu zbirke zapisal:

»Ta zbirka ne nosi več šablonskega pečata in je v vsakem pomenu umetnina, ki se lahko uvrsti med najboljšo slovensko glasbeno literaturo in malo narodov se more ponašati s takim delom. Skladbe so prepričale s psihološko prilagodljivostjo otroškemu čustvovanju ter z glasovno prilagojenostjo in barvitostjo a capella stavka.«⁴⁰

V notni zbirki Ivana Grbca *Pesmarica* za osnovne šole, srednje in strokovne šole, ki je izšla v Trstu leta 1954, so bile objavljene Venturinijeve pesmi: *Zajček*, *Mala miška*, *Brzovlak*, *Peter peče*, *Polžek in krojač*, *Kraguljčki*, *Kos*, *Ptička in beraček*, *Ko bo zadnja ura bila* in *Žabe*.⁴¹ Ivan Grbec je v uvodu *Pesmarice* 29. julija 1954 zapisal:

³⁶ Pangerc, 2011, str. 14.

³⁷ Pangerc, 2017, str. 82.

³⁸ D. P. 1966, str. 3.

³⁹ Zbirka *Pesmi za vrtec*.

⁴⁰ Koter, 2011, str. 85.

⁴¹ Grbec: *Pesmarica*.



Fran Venturini, Naslovnica notne zbirke Pesmi za vrtec (Arhiv SPZ Trst)

»Naše pesmi so se nizale v programe, ki so se oddajali po radiu. Začeli smo jih zapisovati in zbirati. Polagoma se je nabrala vsa snov za pesmarico, namenjeno pevcem mladinskega zbora. Pevski del so s sodelovanjem obogatili Vinko Vodopivec, Fran

Venturini in Nazarij Križman. Nova, izvirna pot je ubrana za teoretski del, ki odkriva lepote v spevu.«

Da so bile Venturinijeve pesmi za otroke med mladimi priljubljene, dokazujejo objave tudi po nje-

85

PIONIRSKA HIMNA

Koračnica. Fr. Venturini

56

Notni zapis Pionirske himne (Arhiv ZSKD Trst)

govi smrti. Leta 1966 je Ignacij Ota v zbirki Otroške in mladinske pesmi objavil naslednje Venturinijeve pesmi: *Peter peče*, *Mala miška*, *Koliko je zvezd*, *Brzovlak*, *Zajček*, *Polžek in krojači*, *Pesem o čričku in Kukavica*.⁴²

Leta 2019 je Glasbena matica v Trstu izdala notno zbirko *Otroške in mladinske pesmi z glasbeno spremljavo*. Skladbe so nastale ob projektu »Glasba in petje – skupaj je lepše«, ki ga je v razredu kompozicije vodil skladatelj in pianist Bojan Glavina. Tako so nekatere Venturinijeve pesmi dobile še instrumentalno spremljavo. Gojenec Manuel Figheli je pesem *Peter peče* priredil za klavir in otroški pevski zbor, pesem *Mala miška* pa za otroški pevski zbor, flavto, violino in violončelo. Fulvijo Jurinčič je priredil pesem *Polžek in krojači* za otroški pevski zbor, klarinet, fagot in klavir. Ambra Cosutta pa je priredila pesem *Pesmica o čričku* za otroški pevski zbor, dve violini in klavir.⁴³

⁴² Ota, *Otroške in mladinske pesmi*, 1966.

⁴³ *Otroške in mladinske pesmi z glasbeno spremljavo*, 2019.

Za otroke je napisal tudi *Pionirsko himno* in sicer v slovenskem, italijanskem in hrvaškem jeziku ter še veliko drugih pesmi, ki so ostale v rokopisu ali pa so že tudi izgubljene.

Za ženski zbor je napisal najmanj skladb. Med ohranjenimi je pesem *Poredni pastir* na besedilo Josipa Stritarja, napisana za štiriglasen ženski zbor.

Moški zbori

Obsežnejši je Venturinijev zborovski opus namenjen moški zasedbi pevskega zbora. Komponiral je umetne in ljudske pesmi ter partizanske pesmi.

V Trstu je leta 1923 izšla njegova notna zbirka *Šest mešanih in moških zborov*. V njej so objavljene naslednje pesmi: *Deklica s punčko*, *Mornar*, *Oblaka*, *Poslednja noč*, *Kam? in Skrivnost*.

Leta 1940 je v Ljubljani izšla notna zbirka 10 moških zborov. Objavljene so naslednje pesmi: *Ujedinjena domovina*, *Zvezde žarijo pokojno*, *Deklica ti si jokala*, *Vsejal sem nageljne*, *Pojdem na prejo*,

Lovska, Še mnogo let, Voščilo, Oče naš in Usmili se o Bog.

Nekaj že omenjenih pesmi je ponovno izšlo leta 1974 v Trstu. Izdala jih je Slovenska prosvetna zveza, izbral in uredil je notno zbirko Ignacij Ota. V zbirki so objavljene naslednje pesmi za moški zbor: *Vasovalec*, *Zvezde žarijo pokojno*, *Pesem talcev*, *Bratom*, *Nesrečna ljubezen*, *Bazovica*, *Nocoj, pa, oh, nocoj*, *Pojdem na prejo*, *Lovska in Deklicam ti si jokala*. Ob izidu notne zbirke je Ignacij Ota zapisal:

»Upam, da sem se s tem vsaj skromno oddolžil možu, ki je vse svoje življenje posvetil pesmi, katero je oplajal s svojo prirojeno duhovitostjo in preprosto lepoto v melodičnem in harmoničnem stavku.«⁴⁴

Pesem *Bratom*, na besedilo M. Kunaverja, je nastala leta 1945 in je žalostinka za moški zbori. Skladatelj jo je namenil kot je zapisano na naslovnici notnega zapisa »v spomin padlim za svobodo«. Pesem *Vasovalec* je bila objavljena leta 1947 v Trstu. Leta 1948 je pri Slovensko hrvaški prosvetni zvezi izšla pesem *Vstajenje* na besedilo Simona Gregorčiča.

Pesem *Bazovica* je Venturini uglasbil na besedilo Alberta Široka,⁴⁵ za štiriglasen moški zbor in bariton solo. Ta solistični del je po končani drugi svetovni vojni uporabil v pesmi *Vstajenje Primorske* skladatelj Rado Simoniti, na besedilo Leva Svetka Zorina. Svetek jo besedilo napisal leta 1944 ob pohodu na Križno goro nad Colom nad Vipavsko dolino. Tam je prenočil in se naslednji dan povzpел na enega od vrhov, od koder se odpre prelep razgled na Vipavsko dolino, Kras in morje. Ta prizor ga je tako prevzel, da je 6. januarja 1944, napisal besedilo *Vstajenje Primorske*. Še isti večer je pesem prvič tudi javno prebral svojim tovarišem, ki so bili nad pesmijo navdušeni in ga nagradili z bučnim aplavzom. Pesem je nato v požganih primorskih vaseh še velikokrat deklamiral, vsakokrat pa so jo poslušalci z veseljem sprejeli.⁴⁶ Uglasbitev je pesem dobila šele leta 1968. V Novi Gorici so ob 25.

letnici priključitve Primorske k matični domovini pripravili proslavo. Organizatorji so za ta namen želeli novo pesem o Primorski, zato so prosili skladatelja Rada Simonitija za pomoč. Izbral je besedilo pesmi *Vstajenje Primorske* in jo uglasbil. Prvi del pesmi je Simoniti napisal sam, za drugi del pa je vzel Venturinijevo melodijo iz pesmi *Bazovica*. Solistični del *Bazovice* je postal v pesmi *Vstajenje Primorske* refren, ki ga pevci pojejo z zanosom in navdušenjem. Pesem *Bazovica* je ponazarjala spomin padlim bazoviškimi junakom, ki so se uprli fašističnemu režimu pod italijansko okupacijo. Pesem je bila prvič zapeta 15. septembra 1968 na proslavi v Novi Gorici. Tam še ni postala primorska himna. Zgodilo pa se je leta 1978 na proslavi v Komnu na Krasu, kjer je množica ljudi ob refrenu vstala in jo s tem počastila kot himno.⁴⁷

Glasbenik Oskar Kjuder je o nastanku pesmi *Vstajenje Primorske* zapisal:

»Tovariš Rado Simoniti, dirigent ljubljanske Opere in obenem dirigent partizanskega zbora JA Srečko Kosovel, mi je rekel: »Oskar, vzel bom temo *Vstajenje Primorske* za našo partizansko himno na Primorskem.« »Podlaga za to pesem pa Venturinijeva *Bazoviška*?« »Tako je. Tema je zgodba naših bazoviških trpinov, ki so bili umorjeni v Bazovici leta 1930. Venturini je skladbo napisal za moški zbor, Simoniti pa jo je priredil za zbor, za orkester, za različne zasedbe. To je Simonitijevo *Vstajenje Primorske*.« Poznate Venturinijevo *Bazoviško* z odločnim glorioznim vzklikom: *In maščevana bo Bazovica... Ta ima tisto melodijo, ki lahko ljudi dvigne v boj za maščevanje svojih junakov in svobodo naroda. Vendar po vojni, sploh zmagoviti, se ne more peti več o maščevanju, zato je za primorsko himno izbral Svetkov tekst, ta pa je iz nabožne pesmi: Ti, o Marija, milosti polna..... Se sprašujete zakaj? Da so lahko primorski pregnanci pa tudi vojaki brez pušk celo na jugu Italije pogumno peli najbolj udarno slovensko borbena pesem vsaj pri maši v cerkvi in se tako pripravljali, da lahko ob prvi priložnosti z njo gredo v boj. Italijanska država je prepovedala*

⁴⁴ Ota, 1974, str. 1.

⁴⁵ Prvotni naslov pesmi je bil *Pesem primorskih emigrantov*. Prvič je bila objavljena leta 1934 v listu *Istra*. Ivačić, 2020, str. 16. Pesem *Bazovica* je priredil Vinko Štrucl za solista, zbor in pihalni orkester, leta 1990. Cobiss. NUK Ljubljana.

⁴⁶ Svetek, *Pri svojih na svojem*, 1987.

⁴⁷ *Vstajenje Primorske*. https://sl.wikipedia.org/wiki/Vstajenje_Primorske

Kljub večkratnem izvajanju pesmi *Vstajenje Primorske* je avtorska pravica o nastanku pesmi bila leta narešena. Skladba je bila podpisana le z enim skladateljem, to je Radom Simonitijem. Kljub temu, da je sam povedal in so tudi drugi vedeli, da je zadnji del pesmi vzel melodijo iz Venturinijeve *Bazovice*, je to dosegel šele Venturinijev vnuk Dušan Venturini leta 2017. Ivašin, 2020, str. 16.

Bazovica

G. Širok

MOŠKI ZBOR

FRAN VENTURINI

p

Mi smo u-be-žni-ki, mi smo iz-gnan-ci, se-stra nam cesta je,
Ma-te-re vsu-žnosti, v je-čah so znanci, mi pa ve-ru-je-mo

f *Hitro - poudarjeno*

brat nam je glad. Ču-je-te kri-ke go-rja po Pri-mo-rju?
v na-šo po-mlad.

p

I - stra vas ča-ka, Go-ri - ška in Kras! Bra-tje sve-tli-ka se

f

na ob-zo-rju, str-ni-te vr-ste, bli-ža se čas.

34

Fran Venturini, Bazovica (Avtoričin arhiv)

BARITON SOLO

Kma - lu po - kli - če nas Trst in Go - ri - ca, di - vje od -

Kmalu, kmalu, nas po - kli - če, nas po - kli - če Trst, Gorica, di - vje, di - vje

- me - val bo krik sred' no - či. In mašče - va - na

bo odmeval krik sredi no - či, no - či. Mašče - va - na Ba - zo - vi - ca,

bo Ba - zo - vi - ca, ob zo - ri kr - va - vi ne - bo za - ža - ri.

maščevana Bazovi - ca ob zo - ri kr - va - vi ne - bo za - ža - ri.

35

Fran Venturini, Bazovica (Avtoričin arhiv)



Pesmi svobode

ZA MOŠKI ZBOR HARMONIZIRAL
F. VENTURINI
LJUBLJANA 1945

Naslovnica notne zbirke *Pesmi svobode* (Arhiv ZSKD Trst)

slovensko besedo in pesem, razen nabožnih pesmi v cerkvah. V cerkve so pošiljali tudi ovaduhe, ki so poznali samo melodije pesmi, slovenskega jezika pa niso znali.«⁴⁸

Za moški pevski zbor je harmoniziral tudi partizanske pesmi, ki so izšle v notni zbirki *Pesmi svobode*. Skladbe so nastale med drugo svetovno vojno, v času ko je preživel svoj del življenja v taborišču. Pesmi so izšle v Ljubljani leta 1945. Skladatelj je ob notnem zapisu dodal še naslednji zapis: »Pesmi sem spisal, kakor smo jih prepevali v ječah in taboriščih. Skladatelji so mi nepoznani. Verjetno je, da so jih so-trpini drugod prepevali z majhnimi izpremembami v melodiji in tekstu.«⁴⁹ V zbirki so naslednje pesmi: *Nabrusimo kose, Kosec koso brusi, Bratje, le k soncu svobodi, Vintovačka, Partizanska žena, Kovači smo in Hercegovska*.

Na besedilo Simona Gregorčiča *Pozabljenim* je uglasbil pesem za bariton solo in štiriglasen moški zbor. Pesem je bila objavljena leta 1946 v Trstu. Na besedilo Antona Aškercja pa pesem *Mi vstajamo*. Med znanimi besedili je tudi pesem *Zdravica* napisana na besedilo Franceta Prešerna.

Venturini je za moško zasedbo priredil tudi ljudske napeve. V notni zbirki *Tržaške narodne pesmi* je zbral in priredil pesmi za mešane in moške pevske zборе. Za moške zборе je priredil ljudske napeve: *Vojaška suknjica, Beraški zakon, Srečno, srečno ljub'ca moja, Slovenski fantje, Nezvesta in Rožica*.⁵⁰ Veliko priredb ljudskih pesmi je tudi za moško zasedbo še v rokopisu ali pa so izgubljene.

Mešani pevski zbori

Skladbe za mešani pevski zbor zavzemajo vidnejše mesto v glasbenem opusu Frana Venturinija. Glede na njegovo delovanje kot zborovodja mešanih pevskih zborov v svoji matični domovini in izven nje je potreba po primerni zborovski literaturi spodbudila skladatelja, da je komponiral umetne pesmi, priredbe ljudskih/narodnih pesmi različnih narodov ter skladbe za cerkvene potrebe. Tako obstaja v njegovi zapuščini prva notna zbirka,



Naslovnica notne zbirke *Tržaške narodne pesmi* (Arhiv NŠK Trst).

ki je izšla v Trstu leta 1923 *Šest mešanih in moških zborov*. V njej so objavljene naslednje uglasbene pesmi za mešani zbor: *Deklica s punčko, Mornar in Oblaka*.

Leta 1934 je v Ljubljani napisal ob 50. letnici gosпода dr. Draga Marušiča, bana Dravske banovine, skladbo *Še mnogo let!* Nekaj let pozneje, leta 1938 je v Ljubljani izšla notna zbirka *Tržaške narodne pesmi*, v katerih je avtor harmoniziral tržaške ljudske napeve, ki so danes že skoraj pozabljeni. Harmonizacije ljudskih pesmi s tržaškega so nastajale v Venturinijevem glasbenem opusu že od leta 1900 dalje za potrebe pevskih tečajev na Tržaškem, ki sta jih zapisovali Pevsko društvo Velesila iz Škednja in pevsko društvo Slava iz Kolonkovca. V zbirki so naslednje harmonizirane ljudske pesmi: *Tedaj pa z Bogom, dekle, Slovo, Ne boš, ne boš, Napitnica, Prepevajmo Slovenci, Temna noč se je storila, Milica, Poljub, Lahko je zate duša, Pogovor z ljubico, Fantu,*

⁴⁸ Ivančič, 2023, str.115-116.

⁴⁹ Notna zbirka *Pesmi svobode*, 1945. ZSKD Trst.

⁵⁰ *Tržaške narodne pesmi*. NŠK Trst.

IN = 020143116 B 1774

Pesem bratstva
(2. vaja)

Fr. Venturini

f

1. Svo-bodni hočemo resni - co, stremijo v dalja namo - či. Po -
2. Fra - tel - li uniti su marcia - mo, la, spe me in on di ino stri cor; Giu -

- daj - te bratje nam desni - co, pojdi - te z nami v lepše dni.
- sti - xia eli - ber la vo glia - mo, fi den - ti ognor nei nue vi al bor.

Fran Venturini, Pesem bratstva, petje združenih zborov za telovadni nastop 1. maja 1950 v Trstu (Arhiv NŠK Trst)

*Naprej, Nocoj, pa, oh, nocoj, Oko, Brez spanja in Žalost.*⁵¹

Po drugi svetovni vojni so nastale še naslednje pesmi: *Pozabljenim* (Simon Gregorčič) leta 1946 v Trstu, *Mi smo ubežniki* (Albert Širok), *Naprej* leta 1950, *Pesem bratstva* leta (Črtomir Sinkovec) 1950 v Trstu. *Pesem bratstva* so množični pevski zbori zapeli na telovadnem nastopu 1. maja 1950 na tržaškem stadionu Prvi maj v Trstu.⁵²

Da so bile Venturinijeve pesmi priljubljene med pevci je razvidno tudi iz kronike Komornega zbora Trst, ki ga je vodil skladatelj in zborovodja Ubald Vrabec. Tako zasledimo v kroniki naslednje pesmi: *Zdravica*, *V nove zarje* in *Pozdravljena domovina*, ki so jih na tržaškem radiu izvajali leta 1950.⁵³

Leta 1974 je Ignacij Ota zbral in uredil notno zbirko *Mešani in moški zbori*, v kateri je ponatis že nekaterih prej omenjenih pesmi: *Znamenje* (Simon Gregorčič), *Matjaž* (Fran Albreht), *Mornar* (Oton Župančič), *Brezupna prošnja*, *Meglicam* (Fran Mihelič), *Oblaka* (Oton Župančič), *Zapojmo pesmico* (narodna) in *Pohojena trav'ca* (narodna).

Za mešani zbor je harmoniziral tudi veliko ljudskih pesmi, ki so jih izvajali na različnih proslavah in prireditvah v tržaški okolici in snemali na radiu Trst. Med pesmimi najdemo še: *Pomladansko*, *Pozimi pa rožice ne cveto*, *Se davno mrači*, *Vince najboljša pijača*, *Kako bom ljubila*, *Moj očka ima konjiča dva*,⁵⁴

Med priredbami so tudi pesmi drugih narodov: *Cigančica* (hrvaška ljudska), *Lipe mare* (hrvaška ljudska), *Stalingrajska*, *Makedonska*, *Pesem o Volgi* (ruska ljudska) idr.

Skladatelj je priredil tudi pesem *Gorenjci* za mešani pevski zbor iz opere Antona Foersterja *Gorenjski slavček*.

Da je bil pomemben in priljubljen zborovodja in skladatelj je razvidno tudi iz arhiva Venturinijevih skladb, da so jih že v času njegovega poustvarjanja in ustvarjanja tržaški skladatelji priredili tudi za instrumentalni zasedbo. Tako sta skupaj s skladateljem Ivanom Grbcem napisala Venturinijevo pesem *Pesem o svobodi* za zbor in orkester za proslavo 1. maja 1946. Izvedena pa je bila že 30. aprila 1946 v gledališču Fenice v Trstu. Godalni orkester in Komorni zbor tržaškega radia je vodil skladatelj in zborovodja Ubald Vrabec.⁵⁵

⁵¹ Venturini, *Tržaške narodne pesmi*, 1938, NŠK Trst.

⁵² Samsa, *Primorski dnevnik*, 6. 5. 1950, str. 4.

⁵³ Vrabec, *Kronika Komornega zbora*. ZCPZ Trst, rkp.

⁵⁴ Vrabec, *Kronika Komornega zbora*. ZCPZ Trst, rkp.

⁵⁵ Vrabec, *Kronika Komornega zbora*. ZCPZ Trst, rkp.

Cerkvena glasba

Cerkvena glasbena dela so začetek datiranih Venturinijevih skladb. Glede na čas otroštva, ki so ga polnili zvoki cerkvenih orgel in župnikova spodbuda za glasbeno poustvarjalnost, sega v leto 1902, ko mu je bilo dvajset let in je nastala *Maša za mešani zbor* poimenovana *Sladka maša*. Ta skladba je še vedno v rokopisu.

Nekaj let kasneje je za svoje učence na Ciril – Metodovi šoli pri Sv. Jakobu v Trstu napisal *Slovensko mašo za mešani zbor* leta 1931. Gre za mašo v spomin ustreljenim učencem Ferdu Bidovcu, Franju Marušiču, Zvonimirju Milošu in Alojziju Valenčiču, ki so bili ustreljeni 6. septembra 1930 na Bazoviški gmajni. Maša obsega naslednje dele: Gospo, usmili se, Slava, Vera, Svet, Blagoslovljen in Jagnje božje. Mašo so krstno izvedli v cerkvi v Ricmanjih, kjer so v letih njenega nastanka orglali fantje Švarove družine. Izvedbo je vodil Vlado Švara. Po drugi svetovni vojni je bila maša večkrat izvedena. Pred leti je Venturinijevo mašo predelal zagorski organist Ivan Arh. Od izvirnika se razlikuje na področju ritmičnih sprememb, ki jih naredil. Maša je bila objavljena tudi v Cerkvenem glasbeniku leta 2008.⁵⁶

Naslednja maša je nastala leta 1934 in sicer *Slovenska maša za moški ali mešani zbor*. Dve leti pozneje, leta 1936 je nastala *Dvoglasna slovenska sv. maša za šolsko mladino*. Leto pozneje, 1937, je napisal nagrobnico za moški zbor *Usmili se, o Bog!*. Pesem je bila objavljena v notni zbirki Ob slovesu 42 nagrobnic za moški zbor, ki je izšla leta 1993 pri Zvezi kulturnih organizacij v Ljubljani.⁵⁷

V času zapora v Celovcu 24. X. 1941 je nastala tudi skladba *Nagrobnica* za mešani zbor, ki je nekoliko predelana pesem za moški zbor *Usmili se, o Bog!*.

Med skladbami je tudi *Oče naš* za moški pevski zbor. Objavljena je bila skladba v zbirki očenašev za

zbor, glas in orgle Oče naš, ki je izšla leta 1998 pri Zvezi cerkvenih pevskih zborov v Trstu.⁵⁸

V spomin sinu Sergiju in snahi Joži, ki sta bila umorjena v borbi za pravico in svobodo svojega naroda je leta 1945 nastala skladba *Osem blagrov*.⁵⁹

Slovenska prosvetna zveza v Trstu je leta 1946 izdala tudi dve Venturinijevi božični pesmi: *Zori noč vesela* in *S prejasnega neba* za mešani pevski zbor.⁶⁰

Samospev

Med skladbami najdemo tudi samospeve, ki jih je skladatelj vključil v svoj glasbeni opus in se s to glasbeno obliko preizkusil v kompozicijski tehniki ter izvedbi, ki je bila med pevci zelo priljubljena. Opus samospevov je po številu skromen. Leta 1940 je v Ljubljani izšlo *5 samospevov za ženski glas s spremljavo klavirja*. V Zbirki so naslednji samospevi: *Ah, čemu bi rože brala*, *Moji dnevi*, *Zadnjikrat*, *Pričakovanje* in *Po poročni noči*. Po vrnitvi v Trst je leta 1946 v samozaložbi izdal samospev *Begunki* za visoki glas s spremljavo klavirja in *Domačo pesem* za sopran s spremljavo klavirja na besedilo Leopolda Stanka. Leta 1947 pa je nastal samospev *Dekliška*, ki ga je posvetil Rožici Kozem iz Prvačine na Goriškem.⁶¹

Kantata

Kantata je glasbena oblika, ki je med skladatelji zborovske glasbe na tržaškem priljubljena skladba. Venturini je na besedilo Otona Župančiča napisal kantato *Grobovi tulijo* za mešani zbor, soliste in klavir (ali orkester). Pri instrumentalnem delu mu je pomagal skladatelj Vasilij Mirk, ki je dolga dela služboval tudi v Trstu. Kantata je nastala leta 1945 v Ljubljani in je še v rokopisu.⁶²

⁵⁸ *Oče naš*, ZCPZ, 1998, str. 46 – 47.

⁵⁹ Venturini, *Osem blagrov*, Trst 1945.

⁶⁰ Božične pesmi, Trst 1946, str. 2,3,10,11.

⁶¹ Koren, *Primorski dnevnik* 1973, str. 5.

⁶² Hrvatin, *Slovenski biografski leksikon*.

⁵⁶ Faganel, F. Venturini *Slovenska maša za mešani zbor*, Cerkveni glasbenik, 2008, str. 26.

⁵⁷ *Ob slovesu*, 1993, str. 1, 61- 63.

FR. VENTURINI



Begunki

samospev za visoki glas s spremljevanjem klavirja

— Trst 1946 —

Samozaložba

Trst

Naslovnica samospeva Begunki (Arhiv NSK Trst)

Zaključek

Glasbeni opus Frana Venturinija je obsežen, a še vedno ne povsem raziskan. Njegove skladbe so v večjem številu še vedno v rokopisih, nekatere pa so tudi izgubljene. Bogastvo njegove zborovske ustvarjalnosti je bila in je velik doprinos k ohranjanju slovenske glasbene dediščine. Notne zbirke, objave posameznih skladb v različnih notnih zbirkah in pesmi ohranjene na zvočnih posnetkih so sestavni del ohranjanja glasbene dediščine.

Že v času vodenja različnih pevskih zborov na Tržaškem in v Ljubljani je poskrbel, da je svoje skladbe na proslavah in prireditvah tudi izvajal. Po končani drugi svetovni vojni in vrnitvi v Trst je njegove skladbe izvajal na tržaškem radiu Komorni zbor pod vodstvom skladatelja in zborovodje Ubalda Vrabca. Toda včasih je imel tudi on svojo oddajo in je svoje skladbe s Komornim zborom vodil kar sam. Ker je bil takrat že zelo dobro poznan s številnimi skladatelji in zborovodji, poznali pa so tudi njegovo zborovsko delovanje in kulturno delovanje pri različnih kulturnih institucijah in ustanovah, so bile njegove skladbe na programu radia pogosto izvajanje. V svoj program jih je Ubald Vrabec izbral že v tretji radijski oddaji 14. julija 1945. Zapeli so poleg ostalih tudi Venturinijevo Pesem talcev. 13. junija 1947 je Venturini sam vodil Komorni zbor v oddaji slovenskih narodnih pesmi.⁶³

Skrb za ohranjanje in objavo skladb tržaških skladateljev je imel tudi odbor Glasbene Matice Trst, ki je skrbel za izdajo notnih zbirk. Tako je leta 1950 Glasbena matica izdala Pesmarico slovenskih narodnih pesmi, ki jo je uredil in pesmi zbral Fran Venturini. Nekaj pesmi je Komorni zbor 11. januarja 1951 zapel v radijski oddaji slovenskih narodnih pesmi. Ob Venturinijevi smrti je bila na radiu tudi spominska oddaja 15. oktobra 1952. Komorni zbor je zapel naslednje Venturinijeve pesmi: Pozdravljen domovina, Mornar, Zapuščena, Zdravica, Mi smo ubežniki, Kako bom ljubila, Pomladanska in Tedaj pa zbogom.⁶⁴

Venturini je bil skladatelj zborovske glasbe. Dober poznavalec njegovih skladb Radoslav Hrovatin je zapisal:

»Njegove pesmi so otožne, otožne, pa tudi vedre in šegave ter lepo odsevajo njegov značaj, ki je preprost, čustven, iskren, predvsem pa domoljuben. Zato so tudi skladbe harmonsko preproste, toda zelo melodiozne, dar vpleta med zborovski stavek nekoč priljubljene solistične vložke. Ostale so žive še po njegovi smrti.«⁶⁵

V trajen spomin so mu ob prenosu posmrtnih ostankov iz Ljubljane na pokopališče v Trst in nato v Boljunc postavili spominsko ploščo na njegovi rojstni hiši 30. oktobra 1966. Po Venturiniju se imenuje pevski zbor iz Domja pri Trstu in Osnovna šola v Boljuncu, kjer je tudi njegov doprinski kip. Po naročilu ga je izdelal kipar F. Gorše leta 1976. Slikovno ga je upodobil tudi slikar Janez Cesar. Sliko olje na platnu hrani društvo Slavko Škamperle pri Sv. Ivanu v Trstu.⁶⁶

Venturinijevo delo je vplivalo na obnovo slovenske glasbene zborovske kulture. Zatrti kulturno in zborovsko delovanje je obujal v življenje. S tem si je pridobil zasluge za obnovo zborovskega življenja na Tržaškem. Venturinijevo delo predstavlja pomemben delež k celostni glasbeni kulturi na Slovenskem, pomemben pomen pa ima za razvoj kulturnega življenja med zamejskimi Slovenci. Iz lastnih poimenovanj in umetniških pogledov si je izoblikoval svoj slog. Bil je silno priljubljen, a v načelnih vprašanjih neupogljiv.

Viri in literatura

Arhivski viri

Zveza cerkvenih pevskih zborov v Trstu
Vrabec, Ubald. *Kronika Komornega zbora Trst.*

Narodna in študijska knjižnica Trst
Venturini, Fran. Trst: Narodna in študijska knjižnica. Odsek za zgodovino in etnografijo. *Tržaške narodne pesmi.* Ljubljana 1938. Narodna in študijska knjižnica Trst.

⁶³ Vrabec, *Kronika Komornega zbora.*

⁶⁴ Vrabec, *Kronika Komornega zbora.*

⁶⁵ Hrovatin, Venturini, SBL.

⁶⁶ Malec, Venturini, *Obrazi slovenskih pokrajin.*

Zveza slovenskih prosvetnih društev Trst
Venturini, Fran: *Pesmi svobode*. Ljubljana, 1945.
 Zveza slovenskih kulturnih društev Trst.
Venturini, Fran: *Osem blagrov*. Trst 1945. Zveza slovenskih kulturnih društev Trst.

Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani
Venturini, Fran: *Bazovica*. Cobiss. NUK Ljubljana.
 IV. deška šola Prule Ljubljana. *Stalež šolstva in učiteljstva ter prosvetnih in kulturnih ustanov v Dravski banovini*. Ljubljana: Prosvetni oddelek kr. banske uprave, 1934, str. 6, 126.

Arhiv RAI Radio Trst A
Ban, Janko: *Fran Venturini*. Trst: RAI Radio Trst A slovenski program.

Monografije

Ivančič, Miloš: *Prekomorci: zgodbe o odisejadi Primorcev in Istranov*. Koper: Pokrajinski arhiv Koper in Združenje protifašistov, borcev za vrednote NOB in veteranov. Koper, 2023.
Jelerčič, Ivo: *Pevsko izročilo Primorske*. Trst: Založništvo Tržaškega tiska, 1980.
Koter, Darja. *Slovenska glasba 1918 – 1991*. Ljubljana: Študentska založba, 2011.
Kralj, Bojana: *Ubaldo Vrabec 1905 – 1992*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 2005.
Manin, Marco: *Josip Pangerc: plemeniti slovenski rodoljub*. Trst: Mladika, 2015.
Pangerc, Boris: *Ignacij Ota – življenje darovano glasbi*. Koper: Fontana, 2011.
Ban, Olga. V hudi zimi peš do Sv. Jakoba. *Stoji učilna zidana. Spomini in pričevanja. Sto let Ciril – Metodove šole v Trstu*. Tavčar, Silvij (ur.). Trst: Založništvo tržaškega tiska, str. 18 – 19.
Brus, Franc. Obrazi sošolcev in učiteljev v najlepšem spominu. *Stoji učilna zidana. Spomini in pričevanja. Sto let Ciril – Metodove šole v Trstu*. Tavčar, Silvij (ur.). Trst: Založništvo tržaškega tiska, str. 21 – 22.
Hreščak, Racman, Ljudmila: Bili so preprosti in so razumeli naše težave. *Stoji učilna zidana. Spomini in pričevanja. Sto let Ciril – Metodove šole v Trstu*. Tavčar, Silvij (ur.). Trst: Založništvo tržaškega tiska, str. 25 – 26.

Spetič, Maks: Edina šola, v katero smo verjeli. *Stoji učilna zidana. Spomini in pričevanja. Sto let Ciril – Metodove šole v Trstu*. Tavčar, Silvij (ur.). Trst: Založništvo tržaškega tiska, str. 46 – 47.

Svetek, Lev: *Pri svojih na svojem*. Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1987.

Turk, Danilo: Ta čudovita visoka stavba. *Stoji učilna zidana. Spomini in pričevanja. Sto let Ciril – Metodove šole v Trstu*. Tavčar, Silvij (ur.). Trst: Založništvo tržaškega tiska, str. 59 – 61.

Notne zbirke

Božične pesmi. Trst: Slovenska prosvetna zveza, 1946, str. 2, 3, 10, 11.
Grbec, Ivan: *Pesmarica*. Trst, 1954.
Oče naš. Zbirka očenašev za zbor, glas in orgle. Trst: Zveza cerkvenih pevskih zborov, 1998, str. 46 – 47.
Ob slovesu 42 nagrobnic za moški zbor. (Gobec Mitja in Močnik Janez, ur.). Ljubljana: Zveza kulturnih organizacij Slovenije, str. 1, 61 – 63.
Ota, Ignacij: *Otroške in mladinske pesmi*. Trst, 1966.
Ota, Ignacij: *Fran Venturini: Mešani in moški zbori*. Trst: Slovenska prosvetna zveza, 1974.
Otroške in mladinske pesmi z glasbeno spremljavo. Trst: Glasbena matica, 2019.
Venturini, Fran: *Pesmi svobode*. Ljubljana, 1945.
Venturini, Fran: *Pesmi za vrtec*. Trst, 1945.
Venturini, Fran: *Begunki: samospev za visoki glas s spremljevanjem klavirja*. Trst 1946.

Članki

D. P. Fran Venturini – silno priljubljen a v načelnih vprašanjih neupogljiv. *Primorski dnevnik*, 30. oktober 1966, letnik XXII, št. 250 (6537), str. 3, 10.
Faganel, Tomaž: Fran Venturini. Slovenska sv. maša za mešani zbor, 1931. *Cerkveni glasbenik*, letnik 101, št. 4, 2008, str. 1 – 8, 26.
Hrovatin, Radoslav: Venturini, Fran Edvard (1882 – 1952). *Slovenski biografski leksikon*.
Ivašin, Marta: Mi verujemo v našo pomlad. *Primorski dnevnik*, 6. 9. 2020, str. 16.
 J., T.: Naši veliki pokojniki. Fran Venturini. *Jadranski koledar*, 1953, str. 51 – 52.

Kontestabile, Rovis, Mirjana: Istrsko šolstvo v avstrijskem obdobju in C. K. moško učiteljišče v Kopru. *Cesarsko-kraljevo moško učiteljišče v Kopru, 1875 – 1909*. Kontestabile Rovis Mirjana (ur.). Koper: Pokrajinski arhiv, 2010, str. 17 – 33.

Koren, Jože. Venturinijev skladateljski opus še čaka na zbiratelja in urednika. *Primorski dnevnik*, 7. januar 1973, leto XXIX, št. 6 (8408), str. 5.

Malec, Luana: Venturini Fran (Edvard). (1882-1952). *Obrazi slovenskih pokrajin*. Mestna knjižnica Kranj, 2020. <https://www.obrazislovenskipokraj.si/oseba/venturini-fran-edvard/>

Samsa, Mara: 1. maj – spev mladosti, moči in lepote. *Primorski dnevnik*, letnik VI, 6. 5. 1950, št. 94 (1485), str. 4.

Sv. Jakob: zgodovinski razgledi po življenju Slovencev v Tržaškem delavskem okraju. Debelli -Turk, Lida (ur.). Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1980.

Šavli, Andrej: *Vrsta skozi čas. Obrazi iz koprsko – goriških generacij slovenskih učiteljev 1875 – 1909 – 1919*. Fran Venturini. Kontestabile, Rovis, Mirjana in Muženič, Matej (ur.). Koper: Pokrajinski arhiv, str. 191 – 192.

Švara, Ernest: Fran Venturini. *Galeb*, leto XV, 1968/69, št. 2, str. 32 – 33.

Venturini, Fran: V dejanjih kažimo ljubezen do svojega naroda. Vesti iz Istre. *Edinost*, 7. 7. 1911, letnik XXXVI, št. 187, str. 4.

Vesti iz Istre. Ustanovitev CirilMetodove podružnice za Breg.. *Edinost*, 12. 7. 1911, letnik XXXVI, št. 192, str. 2.

Vesti iz Istre. Ciril – Metodova podružnica za Breg. *Edinost*, letnik XXXVII, 21. 1. 1912, št. 21, str. 3.

Vesti iz Istre. Iz Doline. *Edinost*, letnik XXXVII, 5. 2. 1912, št. 36, str. 3.

Vesti iz Istre. Iz Boršta. *Edinost*, 19. 3. 1912, letnik 37, št. 79, str. 4.

Vstajenje Primorske. *Wikipedija*. https://sl.wikipedia.org/wiki/Vstala_Primorska

Zusammenfassung

„ÄUSSERST BELIEBT, DOCH IN GRUNDSATZFRAGEN UNBEUGSAM“

Fran Venturini – vielseitiger Musiker und Lehrer der Basovizza-Opfer

An der Wende zum 20. Jahrhundert war das Musikleben in Triest vor allem im Bereich der Chormusik bedeutend, die Instrumentalmusik war weniger präsent. Die kulturelle Tätigkeit von Vereinen und musikalischen Institutionen, die Organisation von Chor seminaren, das Herausgeben und Veröffentlichen von Musikkritiken und auch die musikpublizistische Arbeit wurden während den beiden Weltkriegen sowie unter dem faschistischen Regime einerseits behindert, andererseits aber auch gefördert – und ermutigten Kulturschaffende, das nationale Bewusstsein zu wahren und das kulturelle Erbe in der Muttersprache zu erhalten. Zu den Initiatoren gehörte auch der Lehrer, Chorleiter, Komponist und Kulturarbeiter Fran Venturini aus Bollunz bei Triest.

Seine Vielseitigkeit, sein breites Wissen und seine Fähigkeiten prägten sowohl seine Persönlichkeit als auch sein Wirken. Schon in jungen Jahren zeigte er musikalisches Talent. Er sang in verschiedenen Chören und leitete sie in den Orten, in denen er als Lehrer tätig war. Nach dem Abschluss des Lehrerseminars in Koper unterrichtete er in Dörfern im Raum Triest (Predlocca, Dolina, Boste, Bollunz) und gründete oder leitete in all diesen Orten Gesangsvereine. Während seiner Lehrtätigkeit in Dolina wurde er zum Bürgermeister gewählt. In Bollunz war er Initiator der Gründung der Cyrill- und Method-Gesellschaft. Aufgrund seines vielseitigen kulturellen und politischen Engagements war er dem damaligen Regime ein Dorn im Auge. Nach der Auflösung der Kulturvereine im Jahr 1927 floh er nach Jugoslawien. Er zog nach Ljubljana, wo er zunächst als Kulturarbeiter arbeitete und Chöre leitete. 1931 erhielt er eine Stelle als Lehrer an der VI. nationalen Jungenschule Prule bei Ljubljana. Während der Besetzung von Ljubljana floh er zu seinem Sohn nach Senovo, wurde aber von den Italienern bei Dobova gefangen genommen und nach Süditalien geschickt. Auch während seiner

Gefangenschaft leitete er den Gesang und komponierte verschiedene Lieder, zumeist Partisanenlieder. Nach dem Ende des Zweiten Weltkriegs hatte er die Ehre, den Chorverband Hubadova župa in Ljubljana zu leiten, nach dem Tod des Komponisten und Dirigenten Zorko Prelovec bei der Ankunft der Befreier in Ljubljana. Später kehrte er nach Triest zurück und setzte seine kulturellen und politischen Aktivitäten fort. Er übernahm die Leitung des Slavko Škamperle Chores aus Triest und trat mit diesem bei Veranstaltungen und Konzerten in ganz Slowenien und Jugoslawien auf. Er nahm an dem Slowenischen Kulturverband und den Slowenisch-Kroatischen Kulturverband teil und war mehrere Jahre Mitglied und Präsident der Musikgesellschaft Glasbena Matica in Triest. Während er Chöre und andere kulturelle Aktivitäten leitete, komponierte er auch. Sein musikalisches Opus umfasst Chorwerke, Eigenkompositionen und eine Kantate. Er komponierte Kunstlieder zu Texten slowenischer Dichter (Župančič, Prešeren, Aškerc, Širok, Šinkovec u. a.), schrieb Bearbeitungen von Volksliedern aus der Region Triest sowie Bearbeitungen ausländischer Volks- und Kirchenlieder. Er schrieb Lieder für Kinder- und Jugendchöre, jedoch sind nur wenige Werke für Frauenchöre erhalten. Für Männerchöre hingegen komponierte er zahlreiche Stücke, darunter herausragende Werke wie Zdravica, Pesem talcem, Nesrečna ljubezen, Vasovalec, Zvezde žarijo spokojno, Bazovica u. a. – sowie mehrere Volksliedbearbeitungen und geistliche Lieder. Auch für gemischte Chöre schrieb er viele Werke, sowohl Kunst- als auch Volkslieder, die bis heute häufig aufgeführt werden, darunter Znamenje, Mornar, Meglicam, Oblaka, Zapojmo pesmico, Pohojena trav'ca u. a. Unter seinen kirchlichen Kompositionen sind seine Messen besonders hervorzuheben: die erste entstand bereits im Jahr 1902 – eine zweistimmige Jugendmesse –, und 1931 komponierte er die Heilige Slowenische Messe für gemischten Chor. Diese widmete er seinen Schülern (Bidovec, Miloš, Marušič und Valenčič) der Cyrill-und-Method-Schule in Triest, die im Jahr 1960 in Basovizza ermordet wurden. Das Lied Osem blagrov widmete er seinem Sohn Sergij und seiner Schwiegertochter Joža, die beide im Zweiten Weltkrieg ums Leben kamen. Einen wichtigen Platz nimmt jedoch sein Lied für den Männerchor von Basovizza ein, das auf einen Text von Albert Širok basiert ist. Der Komponist vertonte es zum Gedenken an alle Ge-

fallenen in den Kriegen. Es wurde für Männerchor und Baritonsolo geschrieben. Diese Solopassage übernahm später der Komponist Rado Simoniti in seinem Werk Vstajenje Primorske (Die Auferstehung von Primorska) und integrierte die Melodie in die vierte Strophe, vertont nach einem Text von Lev Svetek Zorin. Das Lied wurde zur inoffiziellen Hymne von der Region Primorska und wurde 1968 erstmals in Nova Gorica aufgeführt. Das Leben von Fran Venturini war für das Triester Gebiet von großer Bedeutung und von reichem kulturellem Schaffen geprägt. Er war eine vielseitige Persönlichkeit – äußerst beliebt, aber in Grundsatzfragen unbeugsam.

Schlüsselwörter: Lehrer, Chorleiter, Komponist, vielseitiger Kulturarbeiter

Bor Zavrl

O zaščitnih sestrah, zdravstvu in dinastiji Karadorđević

Podpora jugoslovanske kraljeve družine zdravstvu in medicinskim sestram

ZAVRL Bor, magister zdravstvene nege, Partizanska pot 49, SI-1270 Litija, bor.zavrl94@gmail.com

614.2:929.52Karadorđević
929.52Karadorđević

O ZAŠČITNIH SESTRAH, ZDRAVSTVU IN
DINASTIJI KARADORĐEVIĆ

*Podpora jugoslovanske kraljeve družine zdravstvu in
medicinskim sestram*

V času med obema svetovnjima vojnama je bila na področju medicine vpeljana nova preventivna smer: javno zdravje. V teh okvirih je bilo vpeljeno tudi izobraževanje novega poklica – zaščitne sestre. Kraljeva družina Karadorđević je bila dobrohotno naklonjena novi medicinski smeri in poklicu ter poslanstvu poklica. Tako in drugače so bili z njimi povezani in jih podpirali. Članek govori o nekaterih povezavah in oblikah naklonjenosti zdravstvu s poudarkom na slovenskem območju.

Ključne besede: Karadorđevići, zdravstvo, zaščitne sestre, medicinske sestre

ZAVRL Bor, MA Nursing, Partizanska pot 49, SI-1270 Litija, bor.zavrl94@gmail.com

614.2:929.52Karadorđević
929.52Karadorđević

ABOUT SOCIAL CARE NURSES,
HEALTHCARE, AND THE KARADORĐEVIĆ
DYNASTY

*Support of the Yugoslav royal family for healthcare
and nurses*

Between the two world wars, a new preventive approach to public health was introduced in the field of medicine. Within this framework, training for a new profession – social care nurses – was also introduced. The Karadorđević royal family was very supportive of this new medical approach and profession and its mission. They were connected to and supported them in various ways. The article discusses some of the connections and forms of support for healthcare, with an emphasis on the Slovenian region.

Keywords: Karadorđević dynasty, healthcare, social care nurses, nurse

Uvod

Po prvi svetovni vojni je na slovenskem prostoru v upravnem smislu prišlo do korenitih sprememb. Prešli smo v novo državo in se združili z južnimi slovanskimi narodi pod idejo jugoslovanstva. Do sprememb pa je prišlo tudi na zdravstvenem področju in sicer do dveh: usmeritev medicine v preventivno delovanje in vzpostavitev preventivnega zdravstvenega varstva ter prihod novega poklica v zdravstvo in medicino – zaščitne sestre.

Dotedanja medicina je poudarek dajala na kurativnem delovanju, torej na zdravljenju bolezni v bolnišnicah, zdraviliščih in sanatorijih. V teh ustanovah so delovale članice in člani različnih katoliških karitativnih verskih redov. Kot nova smer in protitež temu pa so se začeli pojavljati higienski zavodi, zdravstveni domovi in delo na terenu. V teh ustanovah in delu so mesto dobile zaščitne sestre. Formalni voditelj države, kralj oz. njegova širša družina Karađorđević je področje zdravstva prepoznala kot pomembno. Monarh in njegova družina so se namreč v javnem delovanju pogosto posvečali tudi zdravstvu, se je zanj zanimali in ga podpirali. V nadaljevanju bo kratko predstavljen nov koncept dela zdravstva in medicine, nov poklic zaščitnih sester ter povezave kraljeve dinastije z zdravstvom in zaščitnimi sestrami s poudarkom na območju Dravske banovine.

Dinastija Karađorđević

Po koncu prve svetovne vojne in pretrganju državnopravnih vezi s habsburško monarhijo je, še predno se je oblikovala Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev (SHS), večina slovenskega naroda živele v kratek čas obstoječi Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov. Novembra 1918 pa sta se začeli Država Slovencev, Hrvatov in Srbov ter Kraljevina Srbija zbliževati in se 1. decembra 1918 združili v Kraljevino SHS. Leta 1929 se je Kraljevina SHS preimenovala v Kraljevino Jugoslavijo.¹ Formalno vodenje novonastale Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev je konec leta 1918 prevzel Peter I. Karađorđević (1844-1921). Po njegovi smrti pa je vodenje Kraljevine SHS oz. kasneje Kraljevine Jugoslavije prevzel njegov sin Aleksander I. (1888-1934).

Kralj Aleksander je bil poročen z Marie von Hohenzollern-Sigmaringen – kraljico Marijo, romunsko princeso (1900-1961). Aleksander je bil globoko naklonjen jugoslovanski ideji, kar je pokazal tudi s poimenovanjem svojih otrok po tradicionalnih imenih največjih narodov v kraljevini. Imela sta tri sinove. Prvi je bil princ Peter, kasnejši kralj Peter II. (1923-1970), ki je ime vezal na srbsko tradicijo; drugorojeni je bil princ z značilnim hrvaškim imenom Tomislav (1928-2000), tretjerojenec pa je bil princ Andrej (1929-1990), »slovenski princ«, rojen na Bledu. Oktobra leta 1934 je bil Aleksander v Marseillu ubit s streljo iz revolverja. Na njegovo naklonjenost jugoslovanski ideji kažejo tudi njegove (domnevne) zadnje besede pred smrtjo: »Čuvajte mi Jugoslavijo«. Po smrti kralja je njegovo vlogo prevzel še ne polnoletni sin Peter, ki mu je bil po očetovi volji dodeljen regent oziroma namestništvo. Prestolonaslednik je kralj postal 27. 3. 1941, po uspelem puču, ko je bil razglašen za polnoletnega.²

Na tem mestu, je pomembno vlogo prevzela druga veja družine. Za regenta je bil v kraljevem testamentu določen pokojnikov bratranec, knez Pavle (1893-1976). Po prevzemu te vloge se je pričel bolj aktivno pojavljati v družbi. Poročen je bil s kneginjo Olgo (1903-1997), grško-dansko princeso, s katero je imel tri otroke; kneza Aleksandra (1924-2016); kneza Nikolo (1928-1954) in kneginjo Jelisaveto (1936-). Tudi ta družina je v času regentstva bila dejavna v humanitarnem delu, oziroma bila na nek način povezana z medicinskimi sestrami in zdravstvom.³

Preventivno zdravstveno varstvo

Po ustanovitvi nove države je vladala – tako kot na veliko področjih – tudi na zdravstvenem področju velika neurejenost. V začetku je le-ta na slovenskem območju delovala po bivši avstrijski zdravstveni zakonodaji. S časom pa so pričeli nastajati novi zakoni in druge pravne regulative, ki so preuredili ali povsem na novo uredili zdravstveno področje.⁴

¹ Griesser-Pečar, *Razdvojeni narod*, str. 15-52.

² Kremžar, *Slovenci in Jugoslavija*, str. 33-40; *Slovenčev koledar*, str. 30-31.

³ *Slovenčev koledar*, str. 30-31.

⁴ Ivančič Lebar, *Zgodovina zasavskega*, str. 12-102.

Po prvi svetovni vojni in njenih uničujočih dejavnikih se je v novoustanovljeni državi pričelo govoriti o pomenu preventivnega delovanja v medicini in socializaciji le-te. Pojavljati so se pričeli mladi zdravniki, ki so poosebili to gibanje. Socialna medicina na našem širšem območju se je pričela izoblikovati po prvi svetovni vojni. Njen trend je bil približati sodobno medicino vsem prebivalcem, ne samo privilegiranim, kot je to počela dotedanja kurativna medicina. Danes je ustaljen izraz za socialno medicino javno zdravje. Socialno-medicinske nazore sta začela v jugoslovanski državi propagirati zdravnika: dr. Milan Jovanović Batut, dekan beograjske medicinske fakultete in dr. Adrija Štampar, načelnik Ministrstva za narodno zdravje.⁵ Koncept socialne medicine temelji na tem, da smatra promocijo zdravja za primarno dolžnost zdravnika. Socialna medicina je zasnovana kot higienski režim, ki zagovarja, da na človekovo zdravje vplivajo tudi okoljski in individualni vplivi. V tistem času se je tudi pri nas pričelo intenzivno prodiranje medicine v socialni prostor, kar je bilo podprto z zakonodajo in javnim preventivnim in higienskim delom. Ideje socialne medicine so postale teoretično izhodišče za novo zakonodajo, izobraževanje zdravstvenega kadra in ustanavljanje različnih javnozdravstvenih institucij.⁶

V Kraljevini SHS in poznejši Kraljevini Jugoslaviji se je zavedanje pomena javnega zdravstva in njegove dostopnosti iz leta v leto večalo. Kot zavedanje pa so rasle tudi finančne potrebe zdravstvene organizacije. Te so skoraj vsakoletno presegle dodeljene zneske. Oblasti so se z zdravstvom in socialno ukvarjale dokaj aktivno in iskale vedno nove rešitve, izboljšave ter finančne fonde zanj. Strokovnjaki za socialno medicino so dokazali, da se lahko splošno zdravstveno stanje izboljša, če se posveti več skrbi tudi zaščiti zdravega človeka. Zato so po vsej državi pričeli ustanavljati higienske in socialne ustanove.

Higienska služba, ki je bila sicer še pomanjkljiva in nezadostna, je zahtevala obširno organizacijo, katere naloga je bila zaščita zdravega, domnevno zdravega in bolnega prebivalstva. Predvidevali so, da bo zdravstvena prosveta velik in pomemben

korak k boljšemu zdravju. Država je imela s svojo državno zdravstveno politiko nalogo bdeti nad ljudskim zdravjem. To nalogo so zaupali higienski organizaciji, ki so jo uredili tudi zakonsko. Njen program je bil boj proti nevednosti in približevanje zdravstvene zaščite vsem slojem prebivalstva. Poleg splošnega odobravanja se je organizacija srečevala tudi s številnimi ovirami, predvsem s pomanjkanjem financ in tudi z nasprotovanjem kurativne veje medicine.⁷

Leta 1929 je v celotni Kraljevini SHS/Jugoslaviji, delovalo že okoli 250 različnih higienskih ustanov. V istem letu se je v Beogradu ustanovil Centralni higienski zavod, kot strokovno-metodološki center za higiensko in socialno-medicinsko službo za vso državo. Po letu 1929 pa je vsaka od devetih banovin imela svoj banovinski higienski zavod. Ti so bili strokovno-metodološki in administrativno-finančni centri za vse socialne in medicinsko-higienske ustanove na svojem področju. Za organizacijo in delovanje zavoda je bil odgovoren ban, finančno so jih podpirale in omogočale njihovo delovanje banovine in država. Higienski zavodi so postali centralne ustanove za higiensko-epidemiološko in preventivno-profilaktično službo na svojem področju. Zgodnje socialno-medicinsko in higiensko delo je imelo za cilj predvsem ohranitev zdravja prebivalstva, preprečevanje, zgodnje odkrivanje in zdravljenje bolezni. Pod okrilje higienskih zavodov so spadali zdravstveni domovi, šolske poliklinike, zdravstvene postaje (proti trahomu, steklini...), protituberkulozni dispanzerji, otroške posvetovalnice. Te higienske ustanove so prebivalstvu nudile (večina) brezplačno zdravstveno varstvo in predstavljale najnaprednejši del zdravstvene službe. Za razvojem javnega zdravstva na Slovenske je trdno stal Higienski zavod v Ljubljani in njegov direktor dr. Ivo Pirc. Le ta je kot idealist sodeloval v procesu socializacije medicine in med Slovence vpeljal zdravstvo po Štamparjevem modelu.⁸

V Ljubljani so Higienski zavod (prvi po imenu higienski, ostali so bili epidemiološki) odprli 16. junija 1923. Vodil ga je dr. Ivo Pirc. Organiziral in opravljal je higiensko službo v banovini, skrbel za zatiranje nalezljivih bolezni, nadzoroval zdravila

⁵ Dobaja, *Za blagor*, str. 17-153.

⁶ Jaunig, *Zupanič Slavec, Tuberkuloza*, str. 362-385.

⁷ Ivančič Lebar, *Zgodovina zasavskega*, str. 12-102.

⁸ Zupanič Slavec, *Razvoj javnega*, str. 30-148.

in živila, vodil zdravstveno statistiko in ustanovil in nadziral zdravstvene ustanove po Sloveniji.⁹ Kot državna ustanova je bil podrejen Ministrstvu za zdravstvo v Beogradu. Banovinskih subvencij so bili deležni predvsem novi zdravstveni domovi, šolske poliklinike in asanacijske akcije. Oblast pa je podpirala tudi različna zdravstvena predavanja, tečaje in higienske razstave. Banovina je sicer zdravstvo bolj usmerjala v izboljšave in modernizacijo obstoječih banovinskih zdravstvenih ustanov kurativnega tipa.¹⁰

Tudi znana Rockefellerjeva fundacija je igrala pomembno vlogo v zdravstveni politiki Kraljevine SHS/Jugoslavije. V letu 1921 so z njo stopili v kontakt. Od takrat dalje je v skupno državo pošiljala svoje predstavnike, ki so ocenjevali položaj in pošiljali poročila o splošni in predvsem zdravstveni situaciji v državi. Fundacija je razbrala potencial, ki ga je mlada država nosila in se jo odločila finančno podpreti. Fundacija je financirala ureditev medicinskih fakultet v Beogradu in Zagrebu, kasneje Šolo narodnega zdravja v Zagrebu in številne socialno medicinske ustanove. Pomemben element financiranja so bile štipendije. S koncem dvajsetih let se je štipendiranje s strani Fundacije pričelo zmanjševati, oziroma je bilo ustavljeno, saj so v Kraljevini SHS že obstajale inštitucije, ki bi lahko prevzele to dejavnost. Med slovenskimi štipendisti so bili: dr. Valentin Meršol s temo serologija v ZDA, dr. Amalija Šimec s temo epidemiologija v ZDA, dr. Franta Mis s temo šolska higiena v ZDA in Veliki Britaniji, dr. Josip Vrtovec s temo javno zdravstvo v ZDA. Med štipendisti pa je bil tudi dr. Albin Seliškar, ki je delal na Zavodu za fiziologijo v Ljubljani, podatki za njegovo štipendijo pa niso ohranjeni. Konec tridesetih let je zaradi notranjih napetih situacij v Kraljevini Jugoslaviji fundacija pričela zmanjševati sredstva, oziroma se umikati iz države. Do leta 1937 je fundacija Kraljevini SHS/Jugoslaviji namenila 393.618,78 dolarjev. Izmed enajstih držav, ki jim je finančno pomagala, je bila Jugoslavija po vsoti na 6. mestu. Fundacija pa je finančno podprla tudi sestrške šole, predvsem Zagrebško. Odobrila je tudi štipendije za zaščitne sestre. Podprla je odhod

na dopolnilno izpopolnjevanje in izobraževanje v tujino.¹¹

Javnozdravstveni napredek je bil na začetku tridesetih let zaviran zaradi zdravniškega nasprotovanja socializaciji medicine in političnih sprememb. Tudi financiranje zdravstva je iz državne prešlo na lokalno raven. Preventivno delo si je še le utiralo pot v svet in imelo celo nasprotnike, zagovornike kurativne dejavnosti, ki so v preventivi videli tekmeča, ki jim jemlje finančno podporo. Zato je bil pomen promocije dela takratnega javnega zdravstva izjemno pomemben.¹²

Stanje v zdravstvenem sistemu Kraljevine Jugoslavije oz. v njeni upravni enoti Dravski banovini bi lahko povzeli s stavkom dr. Pirca: *»To, kar danes obstaja, je le golo ogrodje, zadosti globoko zasnovano, da se zgradi na njem popolna zaščita dozdevno zdravih.«* S tem stavkom je sicer opisal preventivno zdravstveno varstvo, vendar lahko iz pregleda literature enak stavek zapišemo za celotni zdravstveni sistem in zakonodajo.¹³

Zaščitne sestre

V Kraljevini Jugoslaviji so do leta 1941 obstajale štiri sestrške šole. Vse te šole so se izoblikovale iz potrebe po izobraženem zdravstvenem kadru: Škola za sestre pomočnice v Zagrebu, Škola za sestre nudilje v Beogradu, Šola za zaščitne sestre v Ljubljani in Škola za nudilje v Skopju. Prvi dve sta s poukom pričeli v letu 1921, ljubljanska v letu 1924, šola v Skopju pa v letu 1931.¹⁴

Šoli v Ljubljani in Skopju sta delovali v sestavu Higienkega zavoda, v Zagrebu pa v sestavu šole za narodno zdravje. V Beogradu je šola bila posebna ustanova, ustanovljena ob podpori Ministrstva za socialno politiko in ljudsko zdravje, ameriške misije dr. Reederja in društva Rdečega križa.¹⁵

⁹ Ivančič, Lebar, *Zgodovina zasavskega*, str. 12-102.

¹⁰ Dobaja, *Socialna in zdravstvena*, str. 139-156; Dobaja, *Za blagor*, str. 17-231.

¹¹ Dugac, *O sestrama*, str. 3-36; Dugac, *Protiv bolesti*, str. 3-158.

¹² Dobaja, *Za blagor*, str. 17-231.

¹³ Pirc, *Naša higijenska*, str. 281-318.

¹⁴ Grković-Janović, *Sestrinsa riječ*, str. 55-336; Toni, *Korespondenca*. Nazivi diplomantk sestrskih šol niso bili enotni. V članku uporabljam za diplomantke sestrskih šol izraz zaščitna sestra, ne glede na njihov uradni naziv.

¹⁵ Službeni list, 1938

Z dekretom Ministrstva za narodno zdravje je bila na pobudo dr. Matije Ambrožiča 18. avgusta 1923 ustanovljena Šola za sestre pri Zavodu za socialno-higiensko zaščito dece v Ljubljani. S poukom je pričela 3. januarja 1924. Njen ravnatelj je postal predlagatelj njene ustanovitve dr. Ambrožič. Šola je bila v začetku monovalentnega tipa s preciziranim programom za socialno-higiensko zaščito otrok. Pouk je trajal eno leto, diplomatke pa so pridobile naziv otroška zaščitna sestra.¹⁶ Leta 1926 je ravnateljstvo šole prevzel dr. Bogoljub Dragaš, dr. Ambrožič je namreč odšel v Beograd, kjer je bil na tamkajšnji univerzi imenovan za profesorja pediatrije.¹⁷ Marca 1927 je šola uvedla dvoletno izobraževanje in se preimenovala v Šola za dečje zaščitne sestre in dojenške negovalke. Dvoletna šola je ostala do leta 1931. Šolo za dečje zaščitne sestre in dojenške negovalke so nato preimenovali v Šolo za zaščitne sestre v Ljubljani, ki je pričela z delom 1. decembra 1931. Naziv diplomantk te šole je bil zaščitna sestra. V literaturi pa zasledimo tudi naziv zaščitna sestra splošne smeri, oziroma šolanje na šoli za splošne zaščitne sestre. V Ljubljani je konec junija 1934 ravnateljstvo šole prevzela zaščitna sestra Marija Česarek, bivša glavna sestra Zavoda za zdravstveno zaščito mater in otrok, ki je ostala ravnateljica šole do leta 1945.¹⁸

Namen sestrskih šol je bil da: *»služijo za pripravljanje in usposabljanje obiskovalnih skrbstvenih sester za socialno-higienske naprave in socialno-medicinsko delo kakor tudi za pripravljanje glavnih sester za strokovno nego bolnikov po bolnicah in za nadzorstvo nad dečjimi negovalkami in bolničarji (bolničarkami) in nad vzdrževanjem reda po teh napravah«.*¹⁹

Šola je spadala pod posebne strokovne učne zavode, ki so delovali po zakonsko določenih predpisih. Šola za zaščitne sestre je bila enaka srednji šoli z opravljenim zrelostnim izpitom glede kvalifikacije za uradniški položaj v socialno-zdravstveni službi.²⁰

V sestrskih šolah so teoretične predmete poučevali zdravniki specialisti, učitelji srednjih šol ali univerz in tudi druge strokovne osebe. Sestre učiteljice so morale poleg diplome o končani sestrski šoli, imeti še zrelostni izpit srednje šole ali učiteljskega, specialni izpit iz pedagogike in šestmesečno praktično delovno dobo po prejemu diplome v dotični ustanovi.²¹

V tistem času so vodilni zdravstveni strokovnjaki diplomantke sestrskih šol vključevali v vedno širšo zdravstveno dejavnost in kmalu spoznali, da bi morale biti sestre bolj usmerjene v polivalentno zdravstveno delo. Tega učni načrt šole do takrat ni upošteval, šole so bile monovalentne, predvsem pediatrično usmerjene. Iz navedenih razlogov in na pobudo Društva Rdečega križa v Beogradu ter po nasvetih ameriške misije je leta 1931 izšel novi zakon – Zakon o strokovnih šolah za pomožno osebje v socialni in zdravstveni službi. Slednji je uzakonil, da vse šole v državi postanejo triletno, polivalentnega tipa z enotnim programom. Primarij dr. Bogoljub Dragaš je tej unifikaciji in spremembi iz otroške smeri v splošno smer sicer nasprotoval, vendar je zakon obveljal. Z diplomiranjem zadnjih učenk dvoletne šole so šolo junija 1932 ukinili ter reorganizirali.²²

Odgovor na vprašanje, koliko je bilo zaščitnih sester v kraljevini in koliko v Dravski banovini, je težak. Marca 1941 so v Slovenskem narodu poročali, da je na Ljubljanski šoli do takrat diplomiralo 169 učenk in da je od teh kar 89 sester nastanjenih v dravski banovini, *»vse ostale so dobile službo v drugih banovinah«.*²³

Po podatkih Statističnega godišnjaka je v vseh sestrskih šolah od šolskega leta 1921/22 do šolskega leta 1938/39 bilo vpisanih 2.763 učenk.²⁴

¹⁶ Toni Gradišek, *Šola za*, str. 57-64; Dragaš, *Zgodovina in delo*, str. 6-29; *Uradni list*, 1927

¹⁷ HR-DAZG-237, Središnji ured sestara pomočnica u Zagrebu; Dragaš, *Prim. dr.*, str. 10-62.

¹⁸ Dragaš, *Prim. dr.*, str. 10-62; Toni Gradišek, *Šola za*, str. 57-64; Dragaš, *Zgodovina in delo*, str. 6-29.

¹⁹ *Službeni list*, 1938

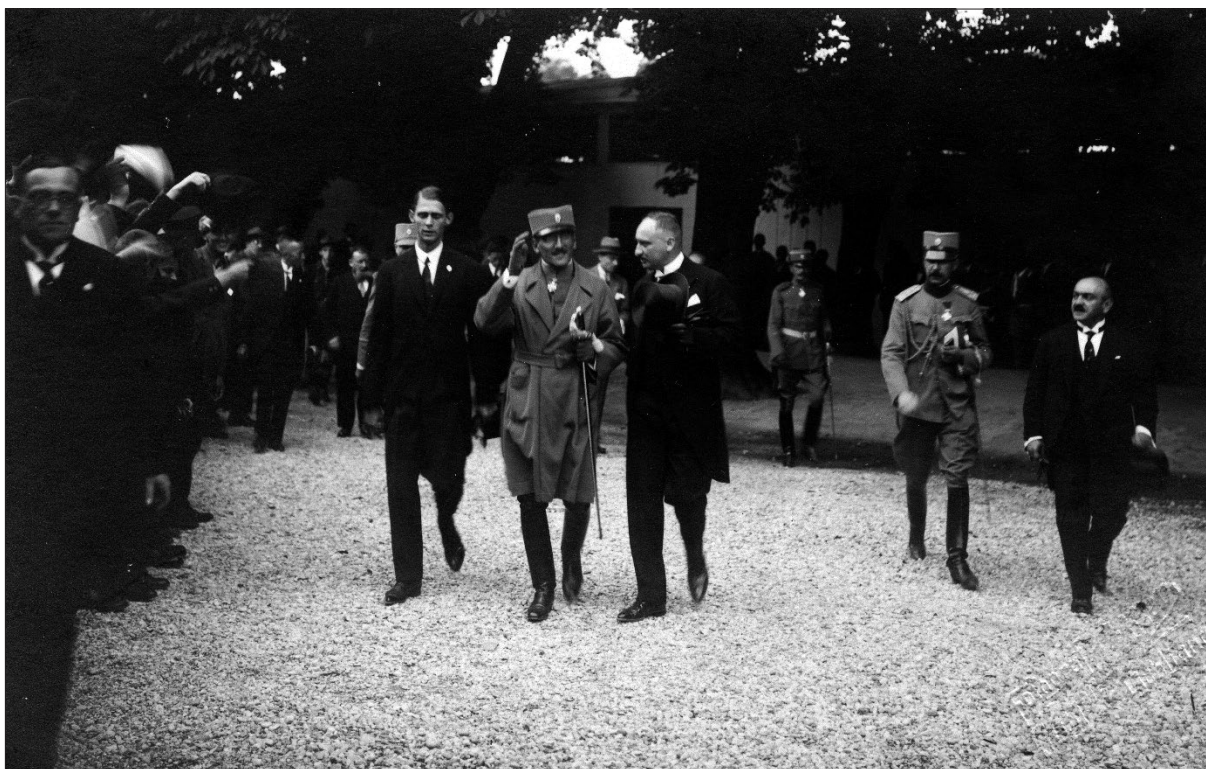
²⁰ Anon, *V šoli za*, str. 4.

²¹ Sušnik, *Akademski poklici*, str.168; *Službeni list*, 1931.

²² Dragaš, *Prim. dr.*, str. 10-62; Merljak, *Jubilejna skupščina*, str. 158-161.

²³ Anon, *V šoli za*, str. 4.

²⁴ Opšta državna statistika, *Statistički godišnjak* 1929, str.346-348; Opšta državna statistika, *Statistički godišnjak* 1932, str. 329; Opšta državna statistika, *Statistički godišnjak* 1933, str. 310; Opšta državna statistika, *Statistički godišnjak* 1938-1939, str. 370; Opšta državna statistika, *Statistički godišnjak* 1940, str. 350. Potrebno je opozoriti, da niso zajeti vsi podatki, za posamezna leta, manjka število diplomantk zagrebske



Kralj Aleksander I. med obiskom ljubljanskega velesejma. Ob tej priliki je obiskal stalno higiensko razstavo. *(Muzej novejša in sodobna zgodovina Slovenije, fotografska zbirka časopisa Slovenec)*

Odobravanje, obiski, podpora in oziranje za zdravstvom in zaščitnimi sestrami

Kraljeva družina Karađorđević se je zavedala pomena zdravstva za svoje državljane. Kot že rečeno pa je bilo preventivno zdravstveno varstvo šele na začetku svoje poti. Da bi ga približali ljudem in ljudi spoznali z njim je bila na Ljubljanskem velesejmu postavljena stalna higienska razstava ljubljanskega Higienskega zavoda. Razstave so bile pogost način zdravstvenega ozaveščanja v tistem času. Sledeč poročilom je bila razstava dobro obiskana. Pomembno priznanje in vidnost pa ji je dal tudi obisk kralja Aleksandra I. leta 1931. Kralj je s svojo prisotnostjo počastil razstavo in tako tudi moralno podprl trud preventivne medicine.²⁵

Kraljevi par je pogosto tudi obiskoval zdravstvene ustanove preventivnega in kurativnega tipa ter tudi socialne ustanove kot so sirotišnice in otroški



Pediatr dr. Bogdan Derč in kraljica Marija pred ljubljansko otroško bolnico. *(Slovenska pediatrija, 2014)*

domovi. Takšne obiske so spremljali tudi drugi dostojanstveniki in se tako na lastne oči prepričali o delu tovrstnih ustanov in njihovih težavah. Leta

in ljubljanske šole, prav tako ni podatkov do šolskega leta 1928/29 in podatkov od šolskega leta 1938/39.

²⁵ Pirc, Naša higijenska, str. 281-318.



Obisk kraljice Marije v eni od zdravstvenih ustanov v Beogradu leta 1936. Kraljico spremljajo: Vlada Ilić, župan Beograjske občine (*tretji z desne*), Dragiša Cvetković, minister socialne politike in narodnega zdravja (*prvi z desne*). Ob kraljici je Slovenec, profesor dr. Matija Ambrožič in dr. Žika Marković. (Arhiv Univerzitetne dečje klinike Beograd)

1935 je bila kraljica Marija na obisku Otroške bolnice v Ljubljani.²⁶ Po njej pa je bil imenovan tudi oddelek »Zavoda za socialno-higijensko zaščito dece v Ljubljani«. Oddelek se je imenoval »Dečji in materinski dom kraljice Marije«, po društvu, ki je sprva imelo namen graditi dom, potem pa je finance združil z državno ustanovo in nastal je imenovani zavod.²⁷

Ljubljanskem sanatoriju Leonišče, privatnem sanatoriju Usmiljenih sester sv. Vincencija Pavelskega se je zaupala kraljica Marija tudi v pregled. Oktobra 1931 ji je zdravnik dr. Hebein naredil rentgensko sliko glave in zob. Leta 1934 se je v sanatoriju zdravili tudi oče kneginje Olge, ko je ob obisku Slovenije nenadno obolel. Kraljica, kneginja, njena sestra Marina in knez Pavle so sanatorij večkrat obiskali. Kasneje je bil v Leonišču zaradi vnetja slepiča operiran tudi princ Andrej. Zanimivo, da

jih je večkrat zdravil prav dr. Lavrič²⁸ in tako postal bolj poznan. Sestre v sanatoriju se visokih gostov spominjajo kot skromne in ljubeznive družine.²⁹

Kralj Aleksander je finančno podprl delovanje Zavetišča na Marofu v Idriji. Namenil jim je znesek 30.000 lir. Leta 1933 pa je kraljeva banska uprava usmiljenki sestri Rozi Koprivec poslala diplomo Nj. vel. kralja Aleksandra I. za zasluge na socialnem in zdravstvenem področju ter pri bolniški strežbi v času njenega dolgoletnega službovanja v državni bolnici v Mariboru. Tudi sicer so bile sestre usmiljenke večkrat odlikovane s strani kraljeve oblasti.³⁰

²⁸ Dr. Božidar Lavrič, 1899-1961, kirurg, akademik. Med drugo svetovno vojno partizanski zdravnik, po drugi svetovni vojni osebni zdravnik Josipa Broza Tita. Tudi njega je operiral. Zanimivo, da je bila v operativni skupini kot instrumentarka njegova dolgoletna predvojna sodelavka sestra Livija-usmiljenka, ki je po vojni izstopila iz reda.

²⁹ Provincialna kronika Družbe hčera krščanske ljubezni – usmiljenk.

³⁰ Provincialna kronika Družbe hčera krščanske ljubezni – usmiljenk.

²⁶ Slovenska pediatrija, Pediatrična klinika, str. 225-241.

²⁷ Anon, Dečji in materinski, str. 3.



Obisk kraljice Marije na Inštitutu za zaščito mater in otrok v Beogradu, kjer so bili nastanjeni tudi otroci iz zelo siromašnih družin in otroci brez staršev. Februar 1936. (Foto: Svetozar Grdijan, hrani Muzej grada Beograd)

Pomembna dejavnost kraljevega para je bilo tudi pokroviteljstvo. Bila sta pokrovitelja in častna člana številnih društev in organizacij. Med drugim sta bila kralj in kraljica zaščitnika oziroma pokrovitelja društva Rdečega križa Kraljevine Jugoslavije. Prestolonaslednik pa je bil zaščitnik podmladka društva.³¹ V letu 1935 pa je zaslediti zapis, da je bilo na njegovi 47. redni letni skupščini prebrano pismo kneza-namestnika Pavla, predsednika Rdečega križa Kraljevine Jugoslavije.³² Princ Tomislav je bil pokrovitelj jugoslovanskega gasilstva. V sklopu gasilstva so delovali tudi člani enot prve pomoči imenovani samarijani in samarijanke. V Ljubljani so gasilci skrbeli tudi za prevoze bolnikov.³³

Kraljica je bila pokroviteljica oziroma častna predsednica organizacije Jugoslovanska unija za zaščito dece, ki je bila pomembna, krovna organizacija, ki je združevala društva, katerih namen je bila skrb za otroke. Organizacija je imela na-

logo razdeljevanja finančnih sredstev, odkrivanja težav na področju zaščite otrok, iskanja rešitev in promocije zaščite otrok.³⁴ Leta 1935 je kraljica prevzela pokroviteljstvo tudi nad Jugoslovansko ligo proti tuberkulozi, krovno organizacijo protituberkuloznega boja. V ta namen je ustanovila fond za ustanavljanje protituberkuloznih naprav in ustanov. Po pokojnem kralju pa so hoteli poimenovati tudi posebno protituberkulozno bolnišnico, o gradnji katere so razmišljali.³⁵

Običajno je bilo, da so iz skupščin različnih društev pošiljali pozdrave kraljevi družini. Tako so storili tudi ob 10. skupščini društva diplomiranih babic za Slovenijo. Kraljica je na brzojavko odgovorila in se zahvalila za njihovo vdanost.³⁶

Formalno izobraževanje za poklic zaščitne sestre se je v Kraljevini SHS pričelo šele v letu 1921 z ustanovitvijo sestrskih šol. Beograjska šola je usta-

³¹ Rdeči križ kraljevine Jugoslavije, *Pravila društva*, str. 6.

³² Anon, *Jugoslovanski Rdeči*, str. 1.

³³ Anon, *Bližnjemu na pomoč*, str. 9-12.

³⁴ Anon, Nj. *Vel. kraljica*, str. 1.

³⁵ Anon, *Pregled borbe*, str. 2.

³⁶ Anon. *Zahvala*, str. 19.

novljena ob pomoči Društva Rdeči križ. Novo šolo si je ob pričetku njenega delovanja ogledala kraljica Marija, ki je bila nad njo navdušena. Ob tej priliki se je odločila, da bo štipendirala dve dijakinji. Kasneje je štipendirala tudi učenke v zagrebški in ljubljanski šoli. V ta namen je iz osebnih sredstev namenila 30.000 dinarjev in štipendirala dve dijakinji iz beograjske, eno iz zagrebske in eno iz ljubljanske šole.³⁷ Po podatkih ravnatelja ljubljanske sestrške šole je vsako leto kraljica Marija šoli poklonila 10.000 dinarjev za šolanje dveh štipendistk. Te štipendije so bile podarjene najbolj pridnim, marljivim in vestnim učenkam šole (Dragaš, 1938). Na ljubljanski šoli je imela čast nositi naziv »Gojenka Njenega Veličanstva kraljice Marije« tudi Neža Jarnovič.³⁸

Drugi primer naklonjenosti kraljice Marije zaščitnim sestram so bile t.i. »kraljeve sestre«. Kraljica Marija je idejo videla v svoji prababici, angleški kraljici Viktoriji, ki je tudi ustanovila svojo vejo medicinskih sester. Tako kot ona, je bila tudi kraljica Marija zelo karitativno naravnana.³⁹ Beograjska šola je bila od samega začetka pod vplivom oziroma se je zgledovala po zahodu in angleški praksi obiskovanja bolnikov na domu. Tako se je razvila danes imenovana patronažna služba, ki so jo nekdanj označevali kot »posetno delo«. Učenke so se že tekom šolanja srečale z obiskovanjem najranljivejših skupin na njihovih domovih. Najboljše učenke šole so po zaključku šolanja izbrali za to delo in prve so z delom v Beogradu pričele v aprilu 1930. V letu 1934 je bilo sedem »sester obiskovalk«, ki so imele svoj center pod okriljem Centralnega higienskega zavoda v Beogradu.⁴⁰ Nosile so drugačno uniformo od ostalih zaščitnih sester in zato veljale za »posebnost«; temno zeleno uniformo je dopolnjeval sivi klobuk s srebrnim kraljičinim monogramom, sive nogavice in čevlji. V rokah so nosile torbe. Zaradi monograma so jih ljudje pričeli klicati kraljičine sestre, dobile pa so tudi naziv »sestre kraljice Marije oz. sestre Njenega Veličanstva Kraljice Marije«. Delovale so namreč pod pokroviteljstvom kraljice Marije. Ona jih je tudi plačevala, imele pa so enako plačo kot zaščitne sestre v državni službi. Kraljica

je osnovala »Fond za pomaganje sestrinskega posjediteljskega rada« (patronažnega dela zaščitnih sester) in podprla zdravstveno nego bolnikov na njihovih domovih po Beogradu. Te »obiskovalne sestre« so imele nekaj privilegijev, brezplačno so stanovale v sestrski šoli in se tam prehranjevale. Morale pa so biti dosegljive preko telefona. Niso pa opravljale samo dnevnih in nočnih obiskov po družinah in nege bolnikov, sodelovale so tudi na higienskih razstavah, kot je razbrati iz poročila Beograjske sekcije Jugoslovanskega društva diplomiranih sester.⁴¹ V članku, v katerem so bile predstavljene, je bilo mogoče prebrati, da je bilo v načrtu, da se njihovo delovanje vzpostavi tudi v Zagrebu, Nišu in Sarajevu.⁴²



Sestre kraljice Marije. V uniformi za delo ob bolniku in terenski uniformi. Izsek dveh fotografij. (Hellich, 1932)

Z obiski zaščitnih sester oz. diplomantk in učenk v beograjski sestrski šoli je v kasnejših letih nadaljevala kneginja Olga. Vsako leto so na beograjski šoli praznovali Vidovdan, srbski pravoslavni in nacionalni praznik. Osemindvajsetega junija 1940 se je praznovanju, ne prvič, pridružila tudi kneginja Olga. To je bilo tudi zadnje praznovanje praznika na šoli. Ob tej priliki so učenke šole kneginjo sprejele v uniformah in ji poklonile šopek vrtnic ter se ji

³⁷ Koprivica Kovacevic, *The History*, str. 255-276.

³⁸ Mandić, *The heroines*, str. 167-210; Dragaš, *Zgodovina in delo*, str. 6-29.

³⁹ Grković-Janović, *Sestrinska riječ*, str. 55-336; Koprivica Kovacevic, *The History*, str. 255-276.

⁴⁰ Koprivica Kovacevic, *The History*, str. 255-276.

⁴¹ Grković-Janović, *Sestrinska riječ*, str. 55-336; Koprivica Kovacevic, *The History*, str. 255-276; Hellich, *Queen's nurses*, str. 456-457.

⁴² Hellich, *Queen's nurses*, str. 456-457.



Kneginja Olga diplomantkam beograjske sestrške šole podeljuje diplome in darila. 28. junij 1940.
(Muzej novejšje in sodobne zgodovine Slovenije, fotografska zbirka časopisa Slovenec)

zahvalile za redno spremljanje dela šole in njenega osebja ter za počastitev šole z njeno prisotnostjo. Kneginja je bila prisotna tudi pri podeljevanju spričeval in vsaki diplomantki čestitala. Ob tej priliki je najboljši učenki šole podarila zlato uro.⁴³

Da je bilo delo zaščitnih sester kraljevi družini poznano in spoštovano dokazuje tudi dejstvo, da so bile nekatere zaščitne sestre odlikovane tudi s strani kralja. Med njimi so bile leta 1930 odlikovane tudi tri Slovenke – zaščitne sestre, ki so delale v Beogradu v Domu Materinskog udruženja. Z »zlatno medaljo za revnosnu službu«, torej za marljivost, vestnost, požrtvovalnost in zanimanje sta jo pridobili Antonija Šifrer in Tatjana Martelanc. S »srebrno medaljo za revnosnu službo« pa Vero Šinigoj.⁴⁴ Nekatere zaščitne sestre so bile odlikovane tudi z višjimi državnimi odlikovanji.⁴⁵

Kraljica je imela posluh za delo medicinskega osebja. To dokazujejo izkušnje Slovenca dr. Matije Ambrožiča, profesorja pediatrije na beograjski medicinski fakulteti, šefa Dečje klinike v Beogradu, pionirja socialne medicine in osebnega zdravnika mladih princev. Kraljica je sprejela njegovo prošnjo, da je z njo lahko govoril kot z ostalimi materami svojih pacientov. A vseeno je občasno, ko mu je bilo pri delu najtežje, predvsem ko je bil problematičen denar oziroma financiranje, zaprosil za avdienco, oblekel frak (drugače je k njim hodil v običajni obleki) in govoril s kraljico o mnogih vprašanih otroške zaščite. Glede financiranja so bile avdience uspešne in neuspešne. Pri drugih vprašanih otroške zaščite je imel uspeh le, ko njegovi nadzori niso šli v razkorak s tedanjimi tendencam beograjskih ženskih karitativnih društev.⁴⁶

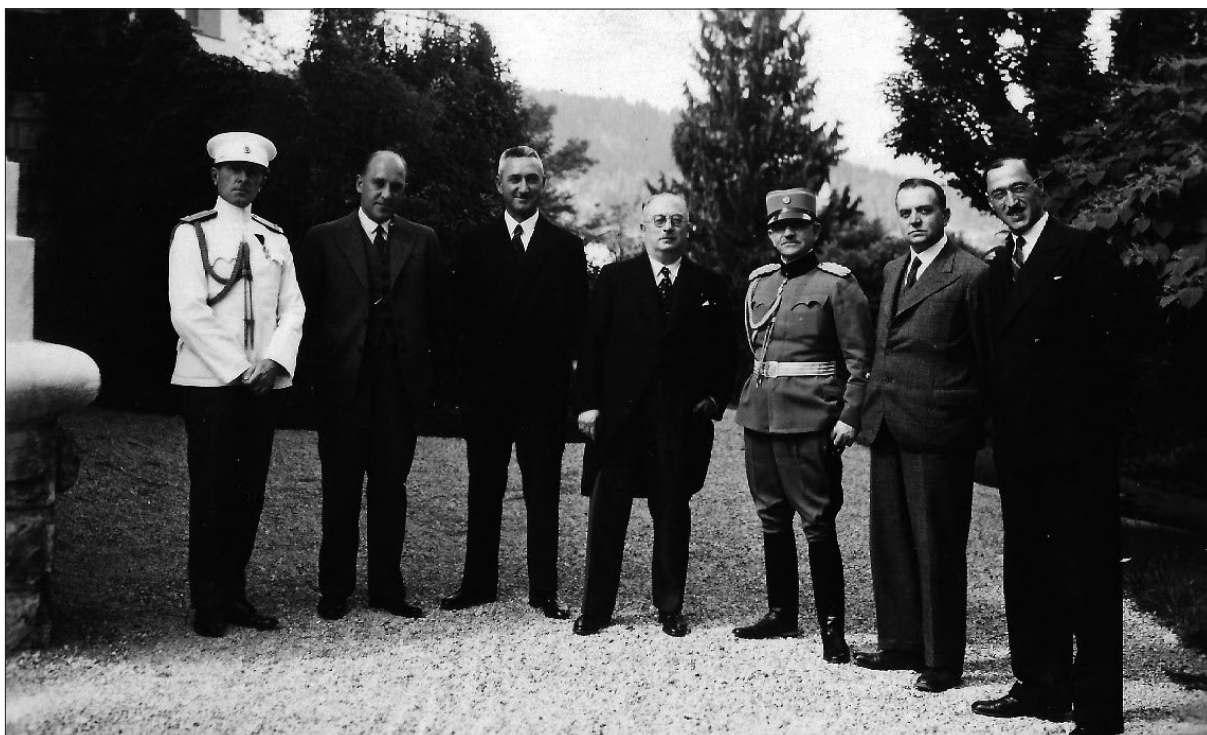
Tudi po atentatu na kralja Aleksandra v letu 1934, vdov kraljica-mati Marija ni prenehala s karitativnim delom. Nasprotno, delo je še poglobila;

⁴³ Koprivica Kovacevic, *The History*, str. 255-276.

⁴⁴ *Materinsko udruženje, Spomenica*, str. 28-29.

⁴⁵ Grković-Janović, *Sestrinska riječ*, str. 55-336.

⁴⁶ Ambrožič, *Življenjepis*



Profesor dr. Matija Ambrožič (*drugi z desne*) najverjetneje s člani Vojno-sanitetnega sveta, pred Belim dvorom v Beogradu. (Hrani: Stela Filipi Matutinovč)



Kraljica Marija med obiskom ene od šolskih poliklinik. Najverjetneje Zagreb, leto neznano. (Hrani: Arhiv Kraljevskog dvora)

v »dubokoj crnini« je obiskovala sirotišnice, bolnišnice, javne kuhinje in siromašne. S svojo vdovsko apanažo in iz »Fonda kraljeve kancelarije« sofinancirala delovanje akcij Kola srpskih sestara, društva Rdečega Križa, pomagala siromašnim in bolnim, omogočala delovanje raznih humanitarnih društev in sofinancirala izgradnjo nekaterih zdravstvenih ustanov, kot so bile Univerzitetna dečja klinika, ginekološka klinika, in Onkološki inštitut Medicinske fakultete v Beogradu. Podpisala je tudi dokument o otroških pravicah ter bila pokroviteljica velikih humanitarnih dogodkov in društev.⁴⁷

Z družino Karađorđević je zanimivo povezana tudi poklicna pot Slovenke, zaščitne sestre, Marije Brus, roj. Vorina. Šolanje za zaščitno sestro je končala v Beogradu. Po šolanju se je znašla v družini kneza Pavla in kneginje Olge, kjer je občasno delala kot varuška njunih dveh otrok, princa Aleksandra in Nikole. Točnih podatkov, kdaj je z delom pri njih začela in do kdaj pri njih delala, ni. Gotovo pred letom 1936, ko je bila rojena kneginja Jelisaveta, ker je ni doma nikoli omenjala.

O družini kneza je vse življenje imela »izredno lepo mnenje« in spomine, predvsem na kneginjo Olgo, ki je bila »nesebična in zelo ljudska«. Večkrat jo je tudi razveselila s podarjenimi »najlonkami«, ki so jih njene kolegice lahko le ogledovale v izložbah trgovin, saj so veljale za prestiž. V službi pri tej družini se ji je godilo dobro, saj je svoj zaslužek lahko pošiljala domov mami.⁴⁸ Kot zanimivost omenimo, da sta s podobnim poslanstvom povezani še dve Slovenki. Kot varuška je v isti družini ob rojstvu kneginje Jelisavete delala tudi Slovenka, sicer ne zaščitna sestra.⁴⁹ Fotografije Marije Brus s kraljevo družino žal niso ohranjene, ohranjena pa je fotografija s krstne slave (pravoslavnega običaja) Materinskog udruženja, kjer je prisotna ona in kneginja Olga.

Nepotrjeno pa je bila z njimi povezana še ena zaščitna sestra. Zaposlena v jeseniški bolnišnici se

spominja: »Prva glavna sestra je bila gospa Janežičeva, vljudna, zadržana, vendar ne nedostopna. Pred vojno je bila guvernantka Karađorđevićevih sinov, princev Petra, Tomislava in Andreja (v Beogradu in na Bledu)«. ⁵⁰ Kdo je bila gospa Janežičeva, mi ni uspelo odkriti, po pregledu knjige diplomantk ljubljanske sestrške šole ji po priimku najbolj ustreza Janežič Josipina, ki se je v šolo vpisala leta 1927 in jo končala 1929. Njena diploma je nosila številko 39. Po diplomi se je zaposlila v Beogradu, v Društvu njenega veličanstva kraljice Marije.⁵¹



Krstna slava Materinskog udruženja; Vavedenje presvete Bogorodice (4. december). Zaščitna sestra Marija Brus z neznanim otrokom, ob njej kneginja Olga, Beograd, okoli 1934-1935. (Hrani: Miro Brus)

Po kraljevi družini oz. njenih članih je bilo poimenovano tudi kar nekaj zdravstvenih ustanov oziroma ustanov in dejavnosti, ki so se izvajale povezano s preventivno vejo medicine. V Sloveniji je tak primer šolska kuhinja pri Šolski polikliniki v Ljubljani, kjer so jo ustanovili in vodili. Kraljica Marija je za njeno delovanje prispevala 5.000 dinarjev mesečno. Poimenovali so jo »Šolska kuhinja Nj. Vel. kraljice Marije«, namenjena je bila prehrani učencev in dijakov-vozačev, kasneje pa so jo pričeli obiskovati tudi drugi. Kasneje je pokroviteljstvo nad kuhinjo prevzel »Nj. Vel. kraljevič Andrej«, katerega slavo so praznovali kot praznik kuhinje. Tudi v zdravstvenem domu v Celju je delovala »šolska kuhinja Nj. Vel. kraljice Marije«. V zdravstvenem domu v Mariboru pa so šolski kuhinji priključili mlečno kuhinjo »Nj. Vis. kraljeviča Andreja«. Šolske kuhinje je tudi sicer kraljica finančno podpirala.⁵²

⁴⁷ Bogičević, *Humanitarni rad*, str. 637-644.

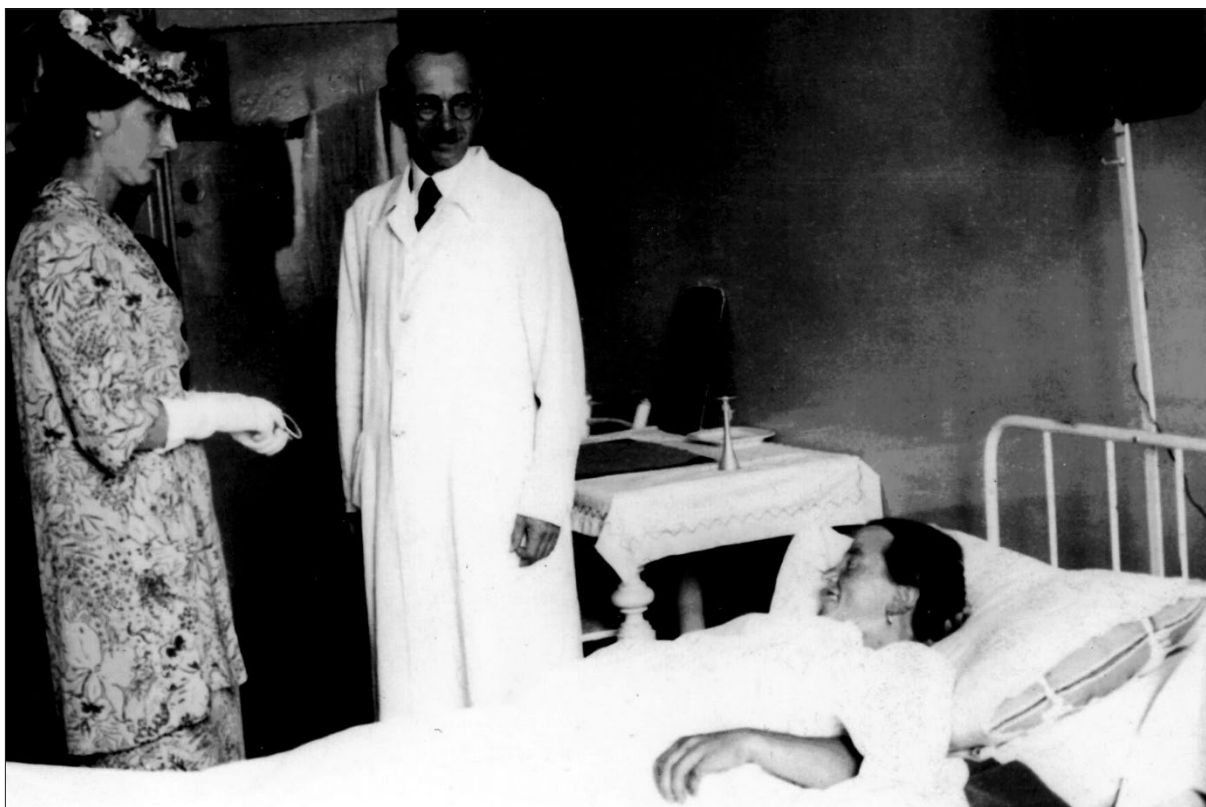
⁴⁸ Brus, *Korespondenca*.

⁴⁹ Pipan in Frelih, *Dekle iz ozadja*, str. 13-45.

⁵⁰ Mareš Preželj, *Bolnišnica na*, str. 40.

⁵¹ SI ZAL LJU/0728 Šola za medicinske sestre Ljubljana.

⁵² Pirc, *Naša higijenska*, str. 281-318.



Dr. Alojz Zalokar s kneginjo Olgo v Ženski bolnici v Ljubljani. (Hrani: Miha Zalokar)

Po princu Andreju so poimenovali tudi počitniški dom na Rakitni, kjer je delovala šolska oziroma počitniška kolonija Šolske poliklinike v Ljubljani.⁵³ »Počitniški dom Nj. Vis. Kraljeviča Andreja na Rakitni« stoji še danes, v njem pa deluje Mladinsko klimatsko zdravilišče Rakitna.

Na Pohorju, v vasi Sv. Martin na Pohorju (danes Šmartno na Pohorju), pa se je uredil in deloval »Počitniški dom kraljice Marije«, kjer so otroci iz industrijskih mest preživljali počitnice. Glavi nadzor nad njimi so imeli šolski upravitelji, gospodinjstvo je bilo v rokah gospodinske šole Vesna, zdravstveno varstvo pa v rokah Zdravstvenega doma v Mariboru, ki priskrbi stalnega zdravnika in zaščitno sestro. Počitniški dom je bil proglašen za najlepše urejeno kolonijo v kraljevini. Društvo, ki ga je ustanovilo, je prejelo kraljevo nagrado 10.000 din.⁵⁴

Kraljeva družina se je za svoj oddih pogosto tudi izbirala Slovenijo. Za izbor zemljišča za oddih se je družina obrnila (menda) celo na bioenergetike.

Ti so v Sloveniji iskali najbolj primeren prostor na lokacijah: Pohorje, Mežakla, Jelovica in Pokljuka. Najbolj je ustrezalo zemljišče na Mežakli. Tam je kraljeva družina dala v poznih tridesetih letih postaviti Andrejevo vas oziroma Andrejevo selo. Vasica je bila namenjena za oddih in razvedrilo mladih princev. Postavili so 17 manjših in večjih hiš z elektriko in tekočo vodo. Vsak od kraljevičev je imel svojo hišo, prav tako kraljica. V vasici je bil celo bazen. Danes je ohranjen le še ena objekt, v katerem je Dom Univerze v Ljubljani, vidnih pa je še nekaj ostankov temeljev in bazen. Skrivnostnost vasi daje dejstvo, da je do sedaj o njej znanega zelo malo in da ni ohranjena na fotografijah.⁵⁵

Leta 1931 je v Ljubljani pričel delovati tudi prvi zdravstveni dom v Sloveniji, ki je bil last občine. To je bil »Zdravstveni dom kraljice Marije v Šentvidu nad Ljubljano«.⁵⁶ V Kranju pa je bil zdravstveni

⁵³ Pirc, *Naša higijenska*, str. 281-318.

⁵⁴ Anon, *Najlepša kolonija*, str. 5.

⁵⁵ Poljanec, Mikša, *Kralj Peter*, 70-72; Peterman, *Korespondenca*.

⁵⁶ Pirc, *Naša higijenska*, str. 281-318.

dom poimenovan: »Zdravstveni dom viteškega kralja Aleksandra I. Zadinitelja«.⁵⁷

Na Dolenjskem so načrtovali izgradnjo sirotišnice, ki bi jo poimenovali po kraljici, ki je zanj tudi sama prispevala. Imenovala naj bi se: »Dom Kraljice Marije«.⁵⁸ Projekt je prekinila vojna.

Po odhodu kraljice Marije v tujino je v poznih tridesetih in prvih dveh letih štiridesetih let tradicijo obiskovanja zdravstvenih in socialnih ustanov nadaljevala kneginja Olga. Avgusta 1940 je med bivanjem na Gorenjskem opravila obisk v Ljubljani. Obiskala je glavno skladišče Rdečega križa, bila je tudi predsednica tega društva. Ogledala si je njegovo delovanje in ob tej priliki odlikovala štiri člane. Zatem je obiskala še Žensko bolnico, kirurški oddelek Splošne bolnice, Zavod za raziskovanje in zdravljenje novotvorb in Otroško bolnico.⁵⁹ Obisk vsake ustanove je trajal dobrih 15 minut. V spominjsko knjigo v Zavodu za raziskovanje in zdravljenje in raziskovanje novotvorb je zapisala: »Vidim da trebamo šole, a još više bolnice.«⁶⁰

Zaključek

Spomladi 1941 so se razmere v Kraljevini Jugoslaviji zelo spremenile. Z državnim udarom je bila zamenjana vlada ter ukinjeno regentstvo, mladoten kralj pa razglašen za polnoletnega. Kralj Peter II. kraljevini ni vladal dolgo, družina kneza Pavla je morala oditi v izgnanstvo, država je bila kmalu okupirana, mladi kralj pa se je podal na pot izgnanstva. Komunistična oblast je kasneje prepovedala vrnitev družine Karađorđević v Jugoslavijo. Šele leta 2013 so se člani kraljeve družine vrnili v domovino, na Oplenac v družinsko grobnico, nekateri člani družine Karađorđević pa danes v Beogradu zopet živijo, a brez političnih funkcij.

Če se je tako na predvečer druge svetovne vojne zaključila zgodba dobrotnikov zdravstva se zgodba zaščitnih sester ni končala. Tudi v vojnem času so se izobraževale naprej, prav zaradi vojne pa je nji-

hovo poslanstvo prišlo še bolj do izraza. Po drugi svetovni vojni pa so skupaj z zdravstvom doživele velik vzpon.

Z letom 1941 so se torej srečanja Karađorđević z zaščitnimi sestrami zaključila. S pregledom zapisov in analizo virov pa lahko trdimo, da je pretekla naklonjenost kraljeve družine imela velik vpliv na razvoj preventivnega zdravstvenega varstva oziroma javnega zdravstva ter poklica zaščitnih sester. Odkrito zanimanje kraljeve dinastije za delo zdravstva je imelo posreden in neposreden vpliv na javno zdravstvo in poklic zaščitne sestre. Njihovo odobravanje in zanimanje je vsekakor povzročilo njihovo promocijo in sprejetje v družbi in zanimanje tudi drugih za to področje. V neki meri je bil njihov vpliv tudi finančen, zanemariti pa ne smemo predvsem moralnega vpliva. Zahvaljujoč podpori kraljeve družine je javno zdravstvo in poklic medicinske sestre v dobrih dvajsetih letih trajanja kraljevine doživelo vzpon in z dokazovanjem učinkovitosti z vsakim letom stopalo višje po lestvici pomembnosti.

Viri in literatura

Viri

- Državni arhiv v Zagrebu*
HR-DAZG-237, Središnji ured sestara pomočnica u Zagrebu. T. e. 34/2, 35/3.
- Zgodovinski arhiv Ljubljana*
SI ZAL LJU/0728 Šola za medicinske sestre Ljubljana. Evidenčna knjiga absolventk zavodne šole za sestre. T. e: 14.
- Provincialni arhiv Hčera kršćanske ljubezni sv. Vincencija Pavelskega, Šentjakob ob Savi*
Provincialna kronika Družbe hčera kršćanske ljubezni – usmiljenk.
- Ambrožič M. *Življenjepis*. (1944) (Hrani: Stela Filipi Matutinová)
- Peterman Roman. *Korespondenca o Andrejevi vasi*. (Hrani: avtor)
- Toni M. *Korespondenca o gospe Mariji Toni, roj. Bravec, zaščitni sestri*. (2019) (Hrani: avtor)

⁵⁷ OUZD, *Spominski zbornik*, str. 90-113.

⁵⁸ Anon, *Bodoči dom*, str. 5.

⁵⁹ Anon, *Kneginja Olga*, str.1.

⁶⁰ »Vidim, da potrebujemo šole, a še bolj bolnišnice«. Lindtner, Škrk, *Sedem desetletij*, str. 62.

Literatura

- Anon: Dečji in materinski dom kraljice Marije v Ljubljani. *Jutro*, 21. 3. 1926, str. 3.
- Anon: Zahvala Nj. V. Kraljice Marije. *Babiški vestnik*, let. 1, 1929, št. 4, str. 19.
- Anon: Jugoslovenski Rdeči križ. *Jutro: Ponedeljska izdaja*, 25. 4. 1935, str. 1.
- Anon: Nj. Vel. kraljica Marija za zaščito dece. *Učiteljski tovariš*, 28. 11. 1935, str. 1.
- Anon: Pregled borbe proti jetiki. *Jutro: Ponedeljska izdaja*, 17. 11. 1935, str. 2.
- Anon: Bodoči dom Kraljice Marije. *Slovenec*, 1. 1. 1938, str. 5.
- Anon: Bližnjemu na pomoč!. *Slovenec*, 13. 8. 1939, str. 9-12.
- Anon: Najlepša kolonija za deco v Jugoslaviji. *Jutro*, 28. 7. 1940, str. 5.
- Anon: Kneginja Olga med bolniki. *Slovenec*, 10. 8. 1940, str. 1.
- Anon: V šoli za zaščitne sestre. *Slovenski narod*, 23. 3. 1942, str. 4.
- Bogičević, Aleksandar:** *Humanitarni rad kraljice Marije Karađorđević u periodu od 1921. do 1941. godine*. Dostopno na: <https://esveske.github.io/pdf/2017/IST1702.pdf> (15. 9. 2023).
- Dobaja, Dunja:** Socialna in zdravstvena problematika v obdobju Ljubljanske oblasti in Dravske banovine. *Marko Natlačen (1886-1942): v zgodovinskem dogajanju* (ur. Zdenko Čepič). Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2012, str. 139–56.
- Dobaja, Dunja:** *Za blagor mater in otrok: Zaščita mater in otrok v letih 1919-1941*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2018.
- Dragaš, Ana Zlata:** *Prim. dr. Bogo Dragaš: zdravstveno, socialno in prosvetno delo*. Celje-Ljubljana: Celjska Mohorjeva družba, 2014.
- Dragaš, Bogoljub:** *Zgodovina in delo sestrstva v Sloveniji: od prevrata do leta 1934*. Ljubljana: J. Blasnika nasl., 1938.
- Dugac, Željko:** *O sestrama, siromašnima i bolesnima: Slike socijalne i zdravstvene povijesti međuratnog Zagreba*. Zagreb: Srednja Europa, 2015.
- Dugac, Željko:** *Protiv bolesti i neznanja: Rockefellerova fondacija u međuratnoj Jugoslaviji*. Zagreb: Srednja Europa, 2005.
- Griesser-Pečar, Tamara:** *Razdvojeni narod: Slovenija 1941-1945: Okupacija, kolaboracija, državljanska vojna, revolucija*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2014.
- Grković-Janović, Snježana:** *Sestrinska riječ: Između sućuti i dužnosti*. Zagreb: Medicinska naklada, Škola narodnog zdravlja »Adrija Štampar«, 2015.
- Hellich, A. Ruzica:** Queen's nurses in Yugoslavia. *The ICN*, let. 7, 1932, št. 5, str. 456–457.
- Ivančić Lebar, Irena:** *Zgodovina zasavskega zdravstva*. Trbovlje: Zasavski muzej, 2008.
- Jaunig, Senta,** Zupanič Slavec, Zvonka: Tuberkuloza, naša ljudska, delavska in kmetska bolezen. *Zgodovinski časopis*, 66, 2012, št. 3-4, str. 362–385.
- Koprivica Kovacevic, Stanojka:** *The History of the Serbian Nursing; from monastery hospitals till the end of the Second World War*. Belgrade: UMST KCS Sestrinstvo, Licej, 2019.
- Kremžar, F. Slovenci in Jugoslavija.** *Slovenčev koledar 1941*. Ljubljana: Konzorcij Slovenca, Slovenskega doma in Domoljuba, 1941, str. 33–40.
- Lindtner J in Škrk J:** *Sedem desetletij začasnosti Onkološkega inštituta v Ljubljani: 1938-2008*. Ljubljana: Slovensko zdravniško društvo, 2014.
- Mandić, Vladimir:** *The heroines with world award: telling about Yugoslav winners of the medal »Florence Nightingale«*. Belgrade: Association of nurses of Serbia University clinical center Serbia-Sestrinstvo, Licej, 2021.
- Mareš Preželj, Ada:** Bolnišnica na robu mesta; utrinki iz mojih spominov na jeseniško bolnišnico. *Kako so na Jesenicah včasih zdravili* (ur. Nataša Kokošinek, Špela Smolej Milat in Zdenka Torkar Tahir). Jesenice: Ljudska univerza Jesenice, Občinska knjižnica Jesenice, 2023, str. 38–48.
- Materinsko udruženje: *Spomenica proslave dvadesetpetogodišnjice Materinskog udruženja*. Beograd: Materinsko udruženje, 1930.
- Merljak, Nives:** Jubilejna skupščina Zveze društev medicinskih sester Slovenije: 50. obletnica ustanovitve šole za medicinske sestre na Slovenskem. *Zdravstveni obzornik*, 8, 1974, št. 3, str. 158–61.
- Opča državna statistika: *Statistički godišnjak: 1929: knjiga 1*. Beograd: Državna štamparija, 1932.

- Opča državna statistika: *Statistički godišnjak: 1932: knjiga 4*. Beograd: Državna štamparija, 1933.
- Opča državna statistika: *Statistički godišnjak: 1933: knjiga 5*. Beograd: Državna štamparija, 1934.
- Opča državna statistika: *Statistički godišnjak: 1938-1939: knjiga 9*. Beograd: Državna štamparija, 1939.
- Opča državna statistika: *Statistički godišnjak: 1940: knjiga 10*. Beograd: Državna štamparija, 1941.
- OUZD: *Spominski zbornik Okrožnega urada za zavarovanje delavcev: napisan in izdan ob polstoletnici delavskega zavarovanja, ob petnajstletnici zakona o zavarovanju delavcev, ob dvajsetletnici Jugoslavije; letno poročilo za leto 1937*. Ljubljana: Okrožni urad za zavarovanje delavcev, 1938.
- Pipan, Alenka**, Frelih, Marko: Ljudmila Belcijan in njena pot v Afriko z družino kneza Pavla Karađorđevića. *Dekle iz ozadja zgodovine* (ur. Alenka Pipan in Marko Frelih). Kranj: Gorenjski muzej, 2020.
- Pirc, Ivo**: Naša higijenska organizacija. *Zdravje v Sloveniji: 2. knjiga: Zdravstvene prilike in delo higijenske organizacije v Sloveniji 1922-1936* (ur. Ivo Pirc). Ljubljana: Higijenski zavod, 1938.
- Poljanec Nani, Mikša Peter** (2017): Kralj Peter v slovenskih Alpah = King Peter in the Slovenian Alps. Rogaška Slatina: Ljudski muzej Rogaška Slatina.
- Rdeči križ Kraljevine Jugoslavije: *Pravila društva Rdečega križa Kraljevine Jugoslavije*. Ljubljana: Glavni odbor društva Rdečega križa kraljevine Jugoslavije, 1933.
- S. E: Socialna in zdravstvena zaščita žene, otroka in mladostnika pri nas. *Ženski svet*, 14, 1936, št. 5, str. 97–104.
- Slovenčev koledar: *Naš kraljevski dom*. Ljubljana: Konzorcij Slovenca, Slovenskega doma in Domoljuba, 1941.
- Slovenska pediatrija: (2014). *Pediatrična klinika skozi čas. Slovenska pediatrija*, 21(3-4), str. 225–241.
- Službeni list Kraljevske banske uprave Dravske banovine: Zakon o strokovnih šolah za pomožno osebje v socialni in zdravstveni službi. Ljubljana: 21. 2. 1931, 3(13): 270–5.
- Službeni list Kraljevske banske uprave Dravske banovine: Uredba o spremembah in dopolnitvah določb zakona o strokovnih šolah za pomožno osebje v socialni in zdravstveni službi z dne 13. nov. 1930. Ljubljana: 22. 1. 1938, 9(7): 37–40.
- Sušnik, Lovro**: *Akademski poklici: navodilo za izbiro stanu*. Ljubljana: Slovensko katoliško akademsko starešinstvo, 1932.
- Toni Gradišek, Anica**: Šola za medicinske sestre v Ljubljani. *Šola za sestre: zdravstveno šolstvo na Slovenskem 1753-1992; razstavni katalog* (ur. Branko Šuštar). Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1992, str. 57–64.
- Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti: Pravilnik šole za sestre v zavodu za socialno-higijensko zaščito dece v Ljubljani. Ljubljana: 5. 1. 1927, 9(2), 5–6.
- Zupanič Slavec, Zvonka**: *Razvoj javnega zdravstva na Slovenskem med prvo in drugo svetovno vojno; Dr. Ivo Pirc (1891-1967)-utemeljitelj javnega zdravstva na Slovenskem*. Ljubljana: Inštitut za varovanje zdravja RS, 2005.

Zusammenfassung

ÜBER SCHUTZSCHWESTERN, DAS GESUNDHEITSWESEN UND DIE DYNASTIE KARADORĐEVIĆ

Unterstützung der Königlichen Familie von Jugoslawien für das Gesundheitswesen und die Krankenschwestern

Zur Zeit des Königreichs der Serben, Kroaten und Slowenen bzw. des Königreichs Jugoslawien kam es zu Veränderungen im Gesundheitswesen und in der Medizin. Während in der Vorkriegszeit vor allem die kurative Medizin im Vordergrund stand, begann sich nach dem Krieg auch die präventive Ausrichtung durchzusetzen. Diese damals noch junge Fachrichtung stieß jedoch nicht bei allen Gesundheitsfachkräften und Politikern auf Zustimmung – einige behinderten ihre Entwicklung sogar aktiv. Dennoch konnte sich dieser Zweig der Medizin dank des beharrlichen Engagements einzelner Akteure zunehmend etablieren und stärken. Der Fokus richtete sich auf die Fürsorge für die ver-

letzlichen Mitglieder der Gesellschaft: Säuglinge, Kleinkinder und Mütter, sowie auf die Verbesserung der Hygiene und der gesundheitlichen Aufklärung. Die Arbeit in diesem Bereich erforderte Mitarbeitende aus unterschiedlichen Disziplinen – insbesondere solche mit breiter medizinischer Ausbildung. So entstand ein neuer Berufszweig: die Vorläuferinnen der Krankenschwestern – die sogenannten Schutzschwestern.

Die Vertreter der jugoslawischen Dynastie Karađorđević stellten ihre karitative Tätigkeit stark in den Vordergrund der öffentlichen Wahrnehmung. König Alexander und Königin Maria erkannten rasch die Notwendigkeit, das Gesundheitswesen, die Fürsorge für die Schwächsten und die Organisationen zur Förderung der Hygienebewusstheit in der Bevölkerung zu unterstützen. All diese Aufgaben fielen damals in den Bereich der präventiven Medizin – der öffentlichen Gesundheit. Beide unterstützten diesen medizinischen Zweig ganz bewusst. Ihr Engagement war auch im slowenischen Raum deutlich spürbar: durch den Besuch von Hygieneausstellungen und Gesundheitsinstitutionen, durch Stipendien für Schülerinnen der Pflegeschulen sowie durch die Schirmherrschaft und finanzielle Unterstützung verschiedener Vereine, die sich der Hilfe für Bedürftige widmeten. Dabei vernachlässigten sie jedoch auch die kurative Medizin nicht und besuchten regelmäßig Krankenhäuser. Mitglieder der königlichen Familie ließen sich außerdem in slowenischen Sanatorien behandeln. Zahlreiche Einrichtungen und Abteilungen innerhalb der öffentlichen Gesundheitsdienste wurden nach ihnen benannt. Nach dem Attentat auf König Alexander in Frankreich im Jahr 1934 übernahm sein Cousin, Prinz Paul, (in)offiziell seine Rolle. Die verwitwete Königin Maria widmete sich danach noch intensiver wohltätiger Arbeit, zog sich aber allmählich aus der Öffentlichkeit und schließlich auch aus der Heimat zurück. Auch Paul und seine Frau Olga setzten die humanitäre Arbeit und Unterstützung des Gesundheitswesens fort. Sie waren Schirmherren mehrerer Organisationen, wobei vor allem Olga aktiv verschiedene Gesundheitseinrichtungen und Pflegeschulen besuchte. Mit dem Beginn des Zweiten Weltkriegs auf jugoslawischem Boden zog sich die Familie Karađorđević aus dem Land zurück. Das Besatzungsregime unterwarf und veränderte auch das Gesundheitssystem. Die Arbeit

im Bereich der öffentlichen Gesundheit wurde stark eingeschränkt und unterschied sich deutlich vom Vorkriegszustand. Nach der Befreiung 1945 kam es zu einem radikalen politischen Wandel. Die Mitglieder der Familie Karađorđević wurden als Volksverräter gebrandmarkt, ihre Rolle verlor im neuen Staat und im kollektiven historischen Gedächtnis an Bedeutung. Ähnlich wie nach dem Ersten Weltkrieg begann auch nach dem Zweiten Weltkrieg der Wiederaufbau des Gesundheitssystems. Seine Entwicklung verlief nun schneller und fand unter Fachleuten wie auch in der Bevölkerung breitere Akzeptanz.

Schlüsselwörter: Dynastie Karađorđević, Gesundheitswesen, Schutzschwestern, Krankenschwestern

Davor Mlinarič

»Vzemi Almin žolč!«

Alma M. Karlin in njeni domovi v Celju skozi arhivsko gradivo

MLINARIČ, Davor, mag. zgodovine, kustos,
Pokrajinski muzej Celje, Trg celjskih knezov 8,
SI-3000 Celje, davor.mlinaric@pokmuz-ce.si

930.25:929Karlin A.
929Karlin A.

»VZEMI ALMIN ŽOLČ!«

*Alma M. Karlin in njeni domovi v Celju skozi
arhivsko gradivo*

Pričujoči članek na podlagi ohranjenega in do zdaj poznane arhivskega gradiva poskuša odgovoriti na vprašanja o domovih Alme M. Karlin v Celju: vila v Zagradu, rojstna hiša na Ljubljanski cesti in posest v Pečovniku. Poleg ohranjenega arhivskega gradiva so povedne zlasti besede, ki jih je v svojih delih zapisala Alma sama. Iz teh zapisov izvemo Almino plat zgodbe, zakaj je morala zapustiti rojstno hišo v mestu. Vilo Beli slon je pridobila marca 1939 na podlagi menjalne pogodbe in jo avgusta 1949 prodala. Posest v Pečovniku pa je kupila avgusta 1933 in jo nato leta 1936 prodala Thei Schreiber Gam(m)elin, v letu 1948 pa jo zapustila v svoji poslednji volji. Vendar Thea kot tuja državljanka ni imela pravne podlage, da bi lahko postala lastnica hiše v Pečovniku. V iskanju rešitve sta zaupali napačnim ljudem in ostali brez lastništva. Kar je vodilo v več letni sodni boj, kjer je sodišče naposled razsodilo v Theino korist.

Ključne besede: Alma M. Karlin, posestnica, Celje, Thea Gammelin

MLINARIČ, Davor, MA History, Curator, Celje
Regional Museum, Trg celjskih knezov 8, SI-3000
Celje, davor.mlinaric@pokmuz-ce.si

930.25:929Karlin A.
929Karlin A.

“TAKE ALMA'S BILE!”

*Alma M. Karlin and her homes in Celje through
archival material*

The present article, based on the archival material that has survived and is still known, attempts to answer questions about Alma M. Karlin's homes in Celje: the villa in Zagrad, the birth house on Ljubljanska cesta and the property in Pečovnik. In addition to the archival material that has been preserved, the words written by Alma herself in her works are particularly noteworthy. From these notes we learn Alma's side of the story, why she had to leave her birth house. It acquired the White Elephant Villa in March 1939 under a contract of exchange and sold it in August 1939. She bought the property in Pečovnik in August 1933, sold it to Thea Schreiber Gam(m)elin in 1936 and left it in her will in 1948. However, as a foreign national, Thea had no legal basis to become the owner of the house in Pečovnik. In their search for a solution, they trusted the wrong people and were left without ownership. This led to a years-long court battle, where the court finally ruled in Thea's favour.

Key words: Alma M. Karlin, landlady, Celje, Thea Gammelin

Splošna javnost in tudi muzejski delavci opažamo naraščajoč trend zanimanja za teme, ki se navezujejo na Almo M. Karlin. Seveda to zanimanje ni naključno, pač pa je rezultat številnih dejavnikov. Eno takšno področje zanimanja je povezano z njenim domom oziroma hišami v njeni lasti. Nema-lokrat obiskovalci Pokrajinskega muzeja Celje, kjer je v pritličju Stare grofije na ogled stalna razstava, posvečena ravno njej, vprašajo, kaj se je zgodilo s hišami, v katerih je živela Alma. Večini je poznano dejstvo, da je bila njena rojstna hiša na Ljubljanski cesti močno poškodovana v drugi svetovni vojni. Manj pa jim je poznano, kaj se je zgodilo z vilo Beli slon v Zagradu in hišico v Pečovniku. Tematike njenih celjskih bivališč se je pred leti dotaknila tudi Marija Počivavšek v prispevku, objavljenem v Alminih mejah in marginah, ki predstavlja dobro izhodišče za nadaljnje raziskovanje. Poleg omenjenega prispevka pa so pri razumevanju dogajanja v tistem času dragoceni tudi zapiski, ki nam jih je zapustila Alma sama, arhivsko gradivo iz Zgodovinskega arhiva Celje ter podatki, pridobljeni iz zemljiške knjige. Pri njenih zapisih izstopa z informacijami bogato v slovenščino še neprevedeno in neobjavljeno besedilo, ki ga je v nemškem izvirniku objavila in izdala Jerneja Jezernik.¹ To gradivo je bilo v Almini zapuščini Ms1872, ki ga hrani Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani, pomešano med drugim gradivom. Po mnenju Jerneje Jezernik spada k *Mojim zgubljenim topolom* (*Dann geh ich in den grünen Wald – Meine Reise zu den Partisanen*), v čas pred tem, kjer se knjiga začne. Izmed arhivskega gradiva pa so povedni zapuščinski spis po pokojni Almi ter ohranjene kupne in menjalne pogodbe. Poglejmo, kaj nam o tej zadevi povejo Alma in ohranjeni zgodovinski viri.

»Zapuščam vse, moje premoženje, kakor tudi moje nepremično imetje, vilo v Zagradu 36 in posestvo Pečovnik 46, ki ga je leta 1936 od mene odkupila Thea Schreiber–Gammel, ki pa na njo ni moglo biti prepisano, ravno tej Thei Schreiber–Gammel kot odškodnino za njeno več kot 16 letno neplačano delo zame, ko me je oskrbovala itd. Vse, kar je moje, pripada njej, tudi moja dela.«²

¹ Karlin, Dann geh ich. Za vso pomoč in informacije se zahvaljujem Jerneji Jezernik.

² SI ZAC/0611, a. š. 167, O 899/52, Zapuščinski spis Alma Karlin, Moja poslednja volja.

Tako se glasi poslednja volja Alme M. Karlin, zapisana 10. decembra 1948. Ta dokument je odlično izhodišče za raziskovanje problematike, saj izvemo, da sta bili leta 1948 obe hiši v lasti Alme M. Karlin. Podatek, da je posestvo Pečovnik 46 leta 1936 Thea odkupila od Alme, je celo pomenljivejši od preostalega zapisa. Ta odkup nam Alma tudi opiše v poglavju »Thea postane veleposestnica« v *Popotnih dnevnikih 1934–1936*.³ Kakor bomo videli, sta ta informacija in tudi celotna poslednja volja odigrali ključno vlogo pri poznejših pravnih zadevah.

Vila Beli slon, Zagrad

Vseeno pa se naša pripoved ne začne z Almino poslednjo voljo, pač pa kaki dve desetletji prej. Sama pravi, da ne ve točno, kdaj je prišla na radar Gestapa, vendar so se nekakšne temne slutnje začele pojavljati jeseni leta 1938. Takrat jo je k sebi poklical Ivo Šubič,⁴ vodja celjskega mestnega urada, in ji v pogovoru dejal, da zaradi širitve ceste name-ravajo porušiti njeno rojstno hišo na Ljubljanski cesti.⁵ Alma je temu seveda nasprotovala. Poudarila je, da je promet mogoče preusmeriti, poleg tega pa je opozorila na dejstvo, »da sem končno poskrbe-la, da je ime mojega rojstnega mesta postalo znano po vsem svetu in da v drugih državah ni v navadi, da bi rušili rojstno hišo znanega pisatelja.«⁶ Njeni argumenti so naleteli na gluha ušesa. Sicer sama pravi, da je bil Šubič zelo vljuden, vendar je vztrajal pri rušenju. Alma je predlagala, da ji v zameno zagotovijo vilo, kakršno bi si sama izbrala,⁷ toda v mestnem uradu niso bili pripravljeni ustreči njenim željam. Zato jim je odgovorila, da se bo glede te zadeve opredelila v marcu 1939.

³ Karlin, Peš po, 342–345.

⁴ Za več o vlogi in delu Iva Šubiča v mestnem uradu glej Kregar, Upravni razvoj, 63–65. Šubič naj bi bil sodelavec dr. Ernesta Kalana, z družino katerega je bila Alma v sporu zaradi protinacističnega ubežnika Bonsacka. Za ta podatek se zahvaljujem Jerneji Jezernik.

⁵ Karlin, Dann geh ich, 7.

⁶ »Ferner machte ich ihn darauf aufmerksam, daß ich schließlich den Namen meiner Vaterstadt auf der ganzen Welt bekannt gemacht hatte und daß es in andern Ländern nicht Sitte war, das Elternhaus einer bekannten Schriftstellerin niederzureißen.« Karlin, Dann geh ich, 7.

⁷ »Gut, so geben Sie mir eine Villa, wie ich selbst sie wünsche.« Prav tam.



Rojstna hiša Alme Karlin na Ljubljanski cesti 6. (Narodna in univerzitetna knjižnica)

Ravno v tem času, med jesenjo 1938 in aprilom 1939, je na njeno srečo potekal nepremičninski posel, v katerega je bil neposredno vpleten njen sosed Kirbiš.⁸ Zakaj na srečo? Predvsem zato, ker so februarja 1939 vnovič iz mestnega urada pritiskali nanjo, tako da je bila primorana se z vso resnostjo lotiti iskanja novega domovanja. S Theo sta si ogledovali številne vile in hiše v okolici Celja, kajti rečeno ji je bilo, da mora svojo hišo zapustiti do avgusta.⁹ Ravno v tem času je Kirbiš pridobil vilo

v Zagradu. In ravno ta vila v Zagradu je bila edina, za katero je Alma štela, da bi zanjo prišla v poštev.¹⁰ Kirbiš je na podlagi menjalne pogodbe, datirane s 25. januarjem 1939, pridobil polovico nepremičnine, vodene pod vložno številko 283 k. o. Zagrad, ki je bila takrat v lasti Slavka in Jelene Flögel.¹¹ Nasproti temu jima je Kirbiš prepustil vsakemu do polovice svojo nepremičnino v Zagrebu.¹² Vrednost parcele

⁸ Kirbiš je bil celjski trgovec in pekovski mojster. Do konca prve svetovne vojne je uporabljal nemško različico imena, Josef Kürbisch. Na izpisku iz mrliške matične knjige je zapisan v obliki Jožef Kürbiš. V Celju je ustanovil štiri podjetja. Poleg podjetij je imel v Celju in drugod v lasti več nepremičnin. Sicer je na več mestih navedeno, da je bil judovskega rodu, vendar njegova hči Elza v odločbi, s katero je bila razveljavljena okupatorska zablembo premoženja, pravi, da je bil »oče po narodnosti Vindiš«. Za več o Kirbišu glej <https://www.kamra.si/digitalne-zbirke/josip-kirbis-2/> (29. 8. 2024). Počivavšek, Med literaturo, 94.

⁹ V tem času so ji zaradi novogradnje zazidali štiri stranska okna na Rimski hiši in rečeno ji je bilo, da ne more storiti ničesar. Karlin, Dann geh ich, 9.

¹⁰ »Nun hatte er eine Villa erworben, die ich seit langem als einzige, überhaupt für mich in Betracht kommende ansah.« Prav tam.

¹¹ Okrožno sodišče v Celju, Zemljiška knjiga, Zagrad 557 do 660, vl. št. 283, B lista, str. 763–764. Oktobra 1931 je bila vknjižena lastninska pravica za Slavka in Jeleno Flögel, za vsakega do polovice. Lastnika nepremičnine sta ostala do začetka leta 1939.

¹² SI ZAC/0611, a. š. 671, 2531/39, Kupna pogodba. Nepremičnina pod vl. št. 283 je bila sestavljena iz parcel št. 94/1 gospodarsko poslopje, 94/2 kozolec, 95 hiša, 640 travnik, 659 travnik, 661 pašnik, 662 travnik, 664 travnik, 666 pašnik, 684/2 gozd, 637 travnik, 639/1 pašnik, 668 gozd, 669/1 gozd, 671 travnik, 677 travnik, 1443/1 gozd, 1443/2 pašnik, 676/1 pašnik, 675/1 travnik, 675/2 travnik, 674/1 travnik, 684/1 gozd in 676/2 njiva.



Pogled na vilo Beli slon. (Zasebna last H.O.)

so pogodbeniki ocenili na 205 tisoč takratnih dinarjev. Poleg tega je v pogodbi zapisano, da Kirbiš prevzema v svojo plačilno obvezo še obstoječe terjatve od Vzajemne posojilnice v Ljubljani ter Hranilnega in posojilnega društva v Celju.¹³ Formalno je komisija za odobritev prenosa nepremičnin pri okrajnem sodišču v Celju na seji 17. januarja 1939 potrdila prenos nepremičnine na Josipa Kirbiša.¹⁴ Iz ohranjenih izbrisnih pobotnic je razvidno, da so bile zgoraj omenjene terjatve poravnane med 31. marcem 1939 in 12. aprilom 1939. Če gre verjeti Alminim besedam, je bila vrednost njene rojstne hiše (Rimske hiše) na Ljubljanski cesti ocenjena na 400 tisoč dinarjev.¹⁵ Ker je bila Alma v časovni stiski, poleg tega pa je zapadla v dolgove (kot sama

pravi, je žrtvovala veliko denarja za Bonsacka),¹⁶ se je odločila ravnati na lastno pest.

Zaradi obojestranskega interesa sta se Alma in Kirbiš dogovorila o menjavi nepremičnin. S sklenitvijo menjalne pogodbe 15. marca 1939 med Josipom Kirbišem in Almo Karlin je bila zadeva tudi pravno urejena.¹⁷ Na njeno presenečenje ji je Kirbiš dejal, da želi odpustiti tamkajšnjega viničarja in naj se v treh dneh s Theo preselita v vilo. Iz pogodbe izvemo, da je bila Alma M. Karlin lastnica nepremičnine, ki jo tvori parcela s hišo v Celju na Ljubljanski cesti v izmeri 313 m².¹⁸ Predmet menjalne pogodbe je potemtakem bila Almina rojstna hiša na eni strani in del zgoraj omenjenih parcel Josipa Kirbiša v Zagradu. Konkretno je šlo za parcele:

- št. 95 stavbišče s hišo,
- 666/2 pašnik,
- 663/4 travnik,
- 661/2 pašnik.

¹³ Iz menjalne pogodbe je razvidno, da je omenjeno nepremičnino 26. julija 1930 kupila Vzajemna posojilnica v Ljubljani. Na podlagi te pogodbe je bila 6. avgusta 1930 v zemljiško knjigo vknjižena lastninska pravica za Vzajemno posojilnico Ljubljana. V korist Vzajemne posojilnice je moral poplačati še 53 tisoč dinarjev, poleg tega pa še terjatve Hranilnega in posojilnega društva v Celju iz zadolžnice z dne 5. januarja 1931 v višini dva tisoč dinarjev.

¹⁴ SI ZAC/0611, a. š. 667, 327/39, Sklep komisije.

¹⁵ Karlin, Dann geh ich, 9.

¹⁶ Hans Joachim Bonsack, ki je v letih 1937 in 1938 našel zatočišče pred nacističnim režimom pri Almi M. Karlin.

¹⁷ SI ZAC/0611, a. š. 671, 2351/39, Menjalna pogodba.

¹⁸ Natančneje, gre za nepremičnino pod vl. št. 174, ki je sestavljena iz parcele št. 186 stavbišča s hišo št. 53 na Ljubljanski cesti oziroma nove hišne številke 6 na Krekovi cesti. Prav tam.

Te parcele so bile ločene od Kirbiševe nepremičnine v Zagradu. Hkrati pa se je zanje odprl nov zemljiškoknjižni vložek Zagrad, pri katerem se je vknjižila lastninska pravica za Almo Karlin.¹⁹ Poleg tega je Kirbiš Almi ter njenim zakonitim naslednikom podelil in priznal brezplačno služnostno pravico vožnje in hoje po že obstoječi dovozni cesti ter poti po gozdu. Dalje se je Kirbiš zavezal, da niti on niti njegovi dediči in pravni nasledniki ne bodo v petdesetmetrskem pasu okrog posesti, ki jih je pridobila Alma, do njene smrti gradili novih ali prezidali dosedanjih gospodarskih poslopij v stanovanjske stavbe. Po razmejitvi parcel je Alma pridobila veliko hišo z osmimi sobami, vrtom in sadovnjakom.²⁰ Sodeč po opisih je bilo slovo od rojstne hiše za Almo zelo boleče in ga ni zlahka prebolela. Prevevala jo je tudi nekakšna jeza, saj je vsem tistim, ki so bili vpleteni v to, da so ji »izmaknili« hišo, želela, da bi doživeli enako usodo kot ona sama. Ta jeza se nekako nakazuje v njenem zapisu: »Zgodaj v letu 1939 so me izrinili iz hiše, ta pa v letu 1943 še zmeraj stoji.«²¹ Alma se je spopadala s težavo, da se nikakor ni mogla privaditi življenju v vili Beli slon.²² Po njenih besedah jo je najedalo ogorčenje, zato je vilo prepustila gospe Herzing²³ in se s Theo odpravila na skromno posest v Pečovniku.²⁴ Ves ta čas pa so jo trle denarne skrbi, kajti za kritje vseh nastalih stroškov je s hipoteko obremenila vilo. Potem ko je poplačala še obveznosti do odvetnika, ji je ostalo samo še prihranjenih dva tisoč dinarjev v gotovini, tako da je za vsakodnevne potrebe denar prispevala tudi gospa Herzing.²⁵

Izhajajoč iz zemljiške knjige od tu dalje sledimo ločenima nepremičninama, ki sta nekdanj tvorili celoto. Almine posesti so se v zemljiški knjigi vodile pod vložno številko 656, Kirbiševe pa so ostale pod vložno številko 283. To izrecno omenjamo zato, da

ne bi prišlo do zmešnjav pri dogodkih, ki sledijo. Očitno stvari niso tekale nemoteno, saj je komisija za odobravanje prenosa nepremičnin pri okrajnem sodišču v Celju 2. maja 1939 dala negativno mnenje k tej menjavi nepremičnin. Zoper to odločitev se je Kirbiš 14. junija pritožil na komisijo za odobravanje prenosa nepremičnin II. stopnje pri apelacijskem sodišču v Ljubljani in bil pri tem uspešen.²⁶ Pri tem sklepu je prišlo do pomote pri vložni številki katastrske občine Zagrad; to pomoto je komisija v Celju popravila in 7. julija izdala tozadevni sklep. Le dan za tem sklepom pa je bil v zemljiško knjigo vnesen zapis, da se na podlagi menjalne pogodbe vknjiži lastninska pravica na ime »Karlin Alma, pisateljica, Celje«.²⁷ Menjalna pogodba je vsebovala tudi člen, v katerem imata tako Kirbiš kot Karlinova predkupno pravico, če bi kateri od njiju želel posesti, pridobljene s to menjalno pogodbo, prodati. To je prav tako razvidno iz vpisa v zemljiško knjigo. Ob podpisu menjalne pogodbe je Alma od Kirbiša pridobila tudi posojilo v višini 40 tisoč dinarjev, kar dokazuje prepis dolžnega pisma.²⁸ V njem se Karlinova zavezuje, da bo posojilo vrnila v petih letih, najpozneje 16. marca 1944. V varnost je zastavila svoje posestvo v Zagradu v korist Josipa Kirbiša, kar potrjuje tudi vpis v zemljiško knjigo.²⁹

Na podlagi vpisov v zemljiško knjigo lahko razberemo še, kaj se je dogajalo s tistim delom parcel, ki so po menjalni pogodbi ostale v lasti Josipa Kirbiša. Arhivski dokumenti kažejo na to, da je parcele v Zagradu po Kirbiševi smrti aprila 1942 podedovala hči Elza, poročena Zupančič. Poleti 1943 pa je sledila zaplemba imetja s strani nemške okupatorske oblasti, ki se je navezovala tako na pokojnega

¹⁹ Vrednost obeh nepremičnin je bila ocenjena enako, in sicer na 150 tisoč dinarjev. Prav tam.

²⁰ »... ein schönes, achtschönes Herrschaftshaus mit Garten und Obstwiese«. Karlin, Dann geh ich, 10.

²¹ »Im Frühjahr 1939 wurde ich herausgedrängt und im Jahr 1943 steht das Haus noch immer.« Karlin, Dann geh ich, 11.

²² Ime za vilo je izbrala Alma sama.

²³ Pod tem imenom bi se lahko skrivala Theina mati, s pravim imenom Marie Schreiber. Za informacijo se zahvaljujem Jerneji Jezernik.

²⁴ Karlin, Dann geh ich, 11–12.

²⁵ Karlin, Dann geh ich, 20. Gotovino je Alma skrivala pod starimi razglednicami v temni usnjeni torbici v nočni omarici.

²⁶ SI ZAC/0611, a. š. 671, 2351/39, Sklep v stvari prenosa lastninske pravice.

²⁷ Okrožno sodišče v Celju, Zemljiška knjiga, Zagrad 557 do 660, vl. št. 656, B lista, str. 476.

²⁸ »Jaz spodaj podpisana Alma Karlin, pisateljica v Celju, priznam in potrjujem, da sem prejela od g. Josipa Kirbiša, posestnika v Celju dne 16. marca 1939 v gotovino odšteto posojilo v znesku din 40.000.« SI ZAC/0611, a. š. 672, 2542/39, Dolžno pismo.

²⁹ Zapis se glasi: »Temeljem dolžnega pisma 29. 7. 1939 se vknjiži zastavna pravica za terjatev „Kirbiš Josip-a, trg. in pos. v Celju“ v znesku din štiridesettisoč, 8 % obresti od 16. 3. 1939 in din 4000 – varščine.« Okrožno sodišče v Celju, Zemljiška knjiga, Zagrad 557 do 660, vl. št. 283, C lista, str. 477.

Kirbiša kot na njegovo hči Elzo.³⁰ V zaznamku je zapisano, da se izbriše predkupna pravica Alme M. Karlin, ki je bila zapisana v menjalni pogodbi iz leta 1939, in se ta pravica prisvoji štajerskemu Reichsgauu. Izhajajoč iz izbrisne odobritve (nem. *Löschungsbewilligung*) Elza potrjuje, da so bile vse terjatve na podlagi zgoraj omenjenega dolžnega pisma poplačane v začetku maja 1944.³¹ Na podlagi tega so v zemljiško knjigo pri vložni številki 656 11. maja 1944 zapisali, da se izbriše zastavna pravica na zgoraj omenjenih parcelah.³²

Na tej točki lahko tudi tematiziramo čas Almine aretacije in izpustitve. Če se naslonimo na obstoječi prevod v *Mojih zgubljenih topolih*, je njena internacija postavljena v čas junija in julija 1941.³³ Iz besedila, ki ga je v nemškem izvirniku objavila in izdala Jezernikova, pa preberemo, da so v noči na 18. junij 1941 pripadniki Gestapa potrkali na vrata vile Belislon.³⁴ Ker Alma in Thea nista hoteli odpreti vrat, je prišlo do besednega dvoboja in celo do strelav Gestapa. Medtem ko so poskušali s silo vstopiti v vilo, sta se oni dve oboroženi, Thea z bodalom in Alma z očetovo sabljo, umikali iz sobe v sobo.³⁵ Naposled so Almo odpeljali in zaprli v kapucinski samostan ter od tod dalje s tovornim vozilom v internacijo v Maribor (Melje). Po njenih besedah jo je osmi dan ujetništva v Mariboru povsem zvilo in zapisala je: »Če me ne bodo kmalu izpustili, lahko računam na izgubo vsega svojega dela in dragocenih zbirk. V mojem Belem slonu, kot sva imenovali vilo, bodo najbrž bivali tujci in plodovi trate in vrta bodo postali njihova lastnina. Najprej sem izgubila Rimsko hišo, zdaj naj bi temu sledil še drugi dom ...«³⁶

³⁰ Zaplembo premoženja je odredil t. i. urad pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v korist štajerskega Reichsgaua. Izdano konec junija v Mariboru, izvršeno 20. avgusta 1943 v Celju. SI ZAC/0611, a. š. 687, T. Zl. 919/43, Bescheid.

³¹ »Da diese Darlehensforderung samt allen Nebengebühren vollkommen bezahlt ist, bewillige ich ... die Einverleibung der Löschung des Pfandrechtes ...« SI ZAC/0611, a. š. 671, T.Z. 595/1944, Löschungsbewilligung.

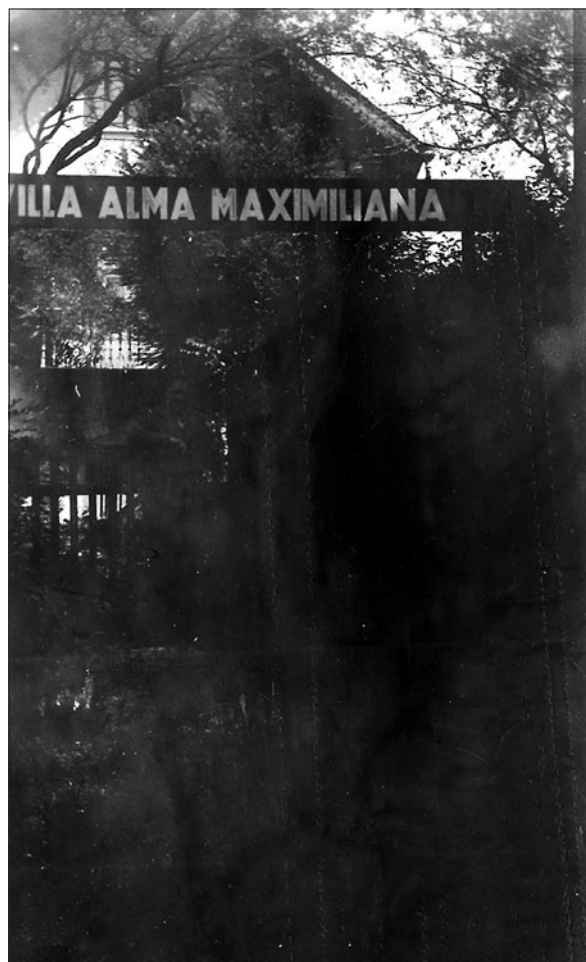
³² Okrožno sodišče v Celju, Zemljiška knjiga, Zagrad 557 do 660, vl. št. 656, C lista, str. 477.

³³ Glej opombo 5 v Karlin, *Moji zgubljeni*.

³⁴ Karlin, *Dann geh ich*, 53.

³⁵ Alma se na tem mestu malce cinično izrazi, da je za voljo dveh žensk prišlo okoli deset težko oboroženih mož. Karlin, *Dann geh ich*, 55.

³⁶ Karlin, *Moji zgubljeni*, 49. Karlin, *Dann geh ich*, 110. »Wenn ich nicht schnell befreit wurde, konnte ich mit dem Verlust



Napis pred vilo »Villa Alma Maximiliana«.
(Zasebna last H. O.)

Podatka, kdaj točno je bila izpuščena, nam sama ne pove. Toda iz spodaj opisanih dogodkov lahko sklepamo, da je bila na prostosti v najskrajnejšem primeru v začetku julija 1941. Kot pravi, sta se približno deset dni po njeni izpustitvi, najverjetneje 7. julija 1941, s Theo odpeljali v Dobrno, da bi se tam povzpeli na Šentjošt.³⁷ Okoli osme ure zvečer sta se iz Velenja odpravili proti domu, in ko sta prispeli, ju je na vratih njune hiše pričakal zelen listek z napisom: *Beschlagnahmt!* (Zaplenjeno!).³⁸ Ta listek

aller meiner Arbeiten und meiner kostbaren Sammlungen rechnen. Wahrscheinlich würden sich fremde Leute in meinen »Weißen Elefanten«, wie wir die Villa nannten, setzen und die Früchte auf Wiese und Garten würden von Fremden eingeheimst werden. Erst hatte ich das alte Römerhaus verloren, nun sollte auch das zweite Heim dem ersten folgen ...«

³⁷ Karlin, *Moji zgubljeni*, 63. Karlin, *Dann geh ich*, 130.

³⁸ Do datuma 7. julij smo prišli na podlagi sosledja dogodkov. Potem ko sta strgali listek in vstopili v hišo, je naslednji dan (8. julija) Thea odšla v mesto in telegrafirala visokim funkcionarjem in prijateljem v Nürnbergu. Naslednji dan

je bil brez njenega imena, brez datuma ali žiga ter brez uradnega podpisa, zato sta ga odstranili. Thea je pripomnila, da so »barabe« kljub dani obljubi pobrale vse, celo njene stvari.³⁹ Zaradi strahu, da bodo oblasti pripeljale selitveni tovornjak in ju oropale vse lastnine, si naslednji dan nista upali zapustiti hiše. Dan za tem, 9. julija 1941, pa so k hiši pristopili trije gestapovci v civilni opravi. Takrat se je med njimi ter Theo in Almo vnel besedni spopad. Alma in Thea sta »goste« odpeljali v zgornjo jedilnico, kjer je trojico zanimalo predvsem, kako to, da je Alma na prostosti, in kdo si je drznil strgati listek z vrat. Nato je eden izmed trojice na plan potegnil Thein potni list in z obžalovanjem dejal, da lahko primer zdaj zaključijo.⁴⁰ Za raziskovanje naše tematike je pomembna omemba, da je na listku pisalo »za podpiranje nemške narodnosti«. ⁴¹ Mišljen je bil urad pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru.⁴²

Podobno se je zgodilo jeseni leta 1943, ko je Alma v iskanju zatočišča prispela v Nürnberg k Adolfu Körberju in njegovi ženi. Nekega dne ji je Thea iz Celja poslala brzojavki v Nürnberg. V prvi ji je sporočila, da se je »vnel hudič«, z drugo, ki je prispela proti večeru, pa jo je obvestila, da so zasegli Almine stvari in da jo iščejo.⁴³ Ravno ti brzojavki sta očitno bili povod, da se je Alma odločila za odhod v Lienz. Opisi teh dogodkov so izjemno zanimivi, kajti v zemljiški knjigi pri vložni številki 656, pod katero so vodene nepremičnine Alme Karlin, ni nikakršnega zapisa o izvršeni zaplembi z nemške strani. To je presenetljivo, če upoštevamo njene zgoraj zapisane besede in dejstvo, da je pri sosednji parceli Josipa Kirbiša vestno vnesena zaplemba s strani urada pooblaščenca državnega

komisarja za utrjevanje nemštva.⁴⁴ Upoštevajoč Almine besede se nam ponuja možnost, da so si pripadniki okupatorske oblasti prilastili predmete iz njenega domovanja. Med vojno je namreč v kapucinskem samostanu delovalo tudi skladišče za zaplenjene kulturno-zgodovinske predmete. To skladišče pa je povojna oblast uporabljala dalje in z njim je razpolagal Okrožni zbirni center Celje. Tako bi morda lahko pojasnili, zakaj znameniti Almin kipec *Li Tieguai* v muzeju nosi inventarno številko, ki ustreza zbirki predmetov iz Azije in Južne Amerike, in ne zbirki Alme Karlin. Kajti kipec tudi ni zaveden v popisu predmetov, ki jih je Thea Schreiber Gam(m)elin prepustila takratnemu Mestnemu muzeju Celje. To omenjamo, ker so predmeti, zbrani v zbirki predmetov iz Azije, v muzej prišli ravno prek Okrožnega zbirnega centra. Seveda obstaja možnost, da je bil kipec namenoma oziroma pomotoma uvrščen v azijsko zbirko. Vendar je težko verjeti, da Thea ob predaji predmetov muzeju ne bi takratnega osebja opozorila, kakšen pomen je imel dotični kipec za Almo.

Očitno je, da tudi po koncu vojne Alma in Thea nista imeli pretiranega miru. Iz ohranjenega prepisa Mestne zaplembne komisije Celje je razvidno, da je bil 21. marca 1946 Thei vročen odlok o zaplembi premoženja datiran 13. novembra 1945.⁴⁵ Štiri dni kasneje se je pritožila na odlok s pojasnilom, da je bila odločna nasprotnica Hitlerja in bila zaradi tega tudi priprta s strani Gestapa. Nadalje pravi, da je bila po tem, ko je Alma odšla k partizanom od Kozjanskega odreda pozvana da prevzame službo kurirke »katero sem do osvoboditve zvesto izvrševala.«⁴⁶ Med okupacijo je bila ranjena v zaplestje leve roke, zaradi te poškodbe je tudi kasneje prejemala invalidsko nadomestilo.⁴⁷ Nazadnje je še navedla vrsto prič z njihovimi pričevanji ter zapisala, da »je dovolj razvidno, da sem bila slovenskemu

(9. julija) pa so se pred hišo pojavili trije gestapovci. Karlin, Moji zgubljeni, 65. Karlin, Dann geh ich, 132.

³⁹ Karlin, Dann geh ich, 132.

⁴⁰ Karlin, Dann geh ich, 134.

⁴¹ »... für die Festigung Deutschen Volkstums ...« Te besede na listku je Alma označila za posmeh. Karlin, Moji zgubljeni, 66. Karlin, Dann geh ich, 134.

⁴² Več o samih uradih za utrjevanje nemštva Ferenc, Nacistična raznarodovalna, 181–186.

⁴³ Karlin, Moji zgubljeni, 133. »Als ich heimkehrte, fand ich Theas Depesche vor, die mir meldete, daß der Teufel los war und gegen Abend noch eine, die besagte, daß das Schlimmste eingetroffen sein mußte, nämlich Beschlagnehmung und Verfolgung ...« Karlin, Dann geh ich, 192.

⁴⁴ ZAC/0611, a. š. 687, T. Zl. 919/43, Bescheid.

⁴⁵ Mestna zaplembna komisija Celje. Prepis je nastal avgusta 1968 in je hranjen v zasebni lasti H. O.

⁴⁶ Prav tam.

⁴⁷ V odločbi Invalidske komisije z dne 16. oktobra 1953 je zapisano, da je bila Thea ranjena v 8. maja 1945. Na ta dan naj bi jo na terenu napadli pripadniki ustašev in jo ranili v levo roko. Pri zdravniškem pregledu v Mariboru oktobra 1953 je bilo, da ji je ta poškodba predstavlja »stalno 30 % pridobitno nesposobnost.« Na podlagi odločbe je bila upravičena do invalidnine 1.000 dinarjev mesečno. Odločba se hrani v privatni lasti.

narodu neustrašen pristaš v težkem osvobodilnem boju, zato utemeljeno pričakujem, da se zaplemba takoj ukine.«⁴⁸ Na odgovor ni bilo potrebno dolgo čakati, saj je Mestna zaplembna komisija za okraj Celje – mesto 10. aprila 1946 sprejela sklep, s katerim je bila zgornja odločba razveljavljena.⁴⁹ Z utemeljitvijo, da je »Srajber Teja delovala kot kurirka v osvobodilnem pokretu in je tedaj podana izjema po čl. 1, 2 odloka AVNOJA z dne 21. 11. 1944.«⁵⁰ Ta sklep v Theino korist je bil sprejet na podlagi različnih pričevanj ter iz poročila Krajevnega odbora Zagrad – Pečovnik. Vsa pričevanja so ohranjena še danes in iz njih izvemo, da je Thea partizansko gibanje podpirala z obleko in zdravili. Poleg tega pa je nudila tudi zavetišče v hiši na Pečovniku.

Povojno dogajanje in prodaja vile Beli slon

Kar zadeva dogodke v povojnem času, je zaradi pomanjkanja arhivskega gradiva interpretacija težja. Vendar ohranjeni drobci omogočajo delen vpogled v takratno dogajanje. Dopis stanovanjskega odseka okrajnega odbora OF Celje mesto kaže na to, da je Alma imela v vili stanovalce, ki si jih gotovo ni želela. Omenjeni stanovanjski odsek je v začetku novembra 1945 z odlokom »nakazal« stanovanje, sestavljeno iz 1½ sobe, desno s souporabo kuhinje in ostalih pritliklin tovarišu Jožefu Pozniču.⁵¹ Dokument je zanimiv še iz tega vidika, da navaja Almo Karlin kot lastnico hiše. Z odločbo okrajnega sodišča v Celju je bila v letu 1947 razveljavljena zaplemba, ki se nanaša na vložno številko 283, se pravi na parcele, ki so bile v lasti Kirbiša.⁵² Te par-

cele so bile vrnjene njegovi hčeri, kar je razvidno iz vpisa lastninske pravice v zemljiško knjigo.

Drugače od vmesnega obdobja je prodaja vile dovolj dobro dokumentirana. Pred prodajo svojih parcel je Alma pooblastila Milko Kovač, takratno uslužbenko Posredovalne pisarne Tovornik v Celju, Mariborska cesta 20, da jo sme glede njenega zemljišča v Zagradu »z vsemi meni v smislu zakona pristoječimi pravicami zastopati ter jo zlasti pooblašcam, da sme to moje zemljišče odsvojiti potom kupo-prodajne pogodbe ali kakršne koli druge listine, katero sme v mojem imenu in kot moja zastopnica in pooblaščenka sklepati in veljavno podpisati.«⁵³ Dalje jo je smela v stvareh, ki se navezujejo na prodajo oziroma odtujitev te nepremičnine, nadomestiti in zastopati, kakor bi po lastni presoji sama ali njen namestnik smatral potrebno. Alma je zagotovila, da bo odobrila vsa njena storjena dejanja, kakor da bi jih opravila sama. Poleg tega se je zavezala, da tega pooblastila ne bo preklicala, ker ga šteje za formalno ureditev že sklenjene prodaje v jamstvo kupovalcema Mariji Ratej in Olgi Ratej, pač pa ga bo ob vsakokratnem zastaranju ponovno podpisala.⁵⁴ To pooblastilo je bilo podpisano v Celju 16. aprila 1949. Do dejanske prodaje je prišlo avgusta istega leta. Očitno je, da sta bili Alma in Marija Ratej dalj časa dogovorjeni o prodaji nepremičnin v Zagradu. V pogodbi, ki je datirana z 8. avgustom 1949, je kupnina določena v višini 200 tisoč dinarjev in naj bi se v celoti plačala v gotovini pri podpisu pogodbe.⁵⁵ V pogodbi iz 3. točke izvemo, da sta Marija in Olga Ratej nastopili dejansko posest in korist kupljene nepremičnine s 1. aprilom 1949 ter da od tega dne dalje plačata davek in druge javne dajatve.⁵⁶ Tudi v tem primeru so morale mestne oblasti podati mnenje o prodaji parcel. Tako je mestni ljudski odbor Celje izdal odločbo glede omenjene kupne pogodbe, v kateri dovoljuje prodajo parcel v Zagradu.⁵⁷ Glede na zgoraj zapisane podatke sta Marija in Olga Ratej dejansko živeli v hiši že od aprila 1949 dalje. Do dejanskega vpisa v zemljiško knjigo pa je prišlo 29. avgusta 1949.⁵⁸

⁴⁸ Prav tam. Kot priče so navedene rodbine Slapšak iz Pečovnika, Faganeli iz Pohorske ceste 33 ter Wagner Janko na Okopih.

⁴⁹ Mestna zaplembna komisija za okraj Celje – mesto. Iz tega sklepa izvemo, da gre za zaplembno odločbo št. 641/45. Prepis je nastal avgusta 1968 in je hranjen v zasebni lasti H. O.

⁵⁰ Prav tam.

⁵¹ Odlok o nakazilu stanovanja z dne 7. november 1945 se hrani v privatni lasti. Enako o tem lastništvu piše Thea Schreiber Gam(m)elin v pismu leipziškemu založniku Maxu Möhringu takoj po Almini smrti. Za podatek se zahvaljujem Jerneji Jezernik.

⁵² Odločba je datirana s 15. avgustom 1947, zahtevke v zemljiško knjigo pa je bil vložen 4. novembra 1947. SI ZAC/0611, a. š. 698, Z 1254/46, Odločba. Okrožno sodišče v Celju, Zemljiška knjiga, Zagrad 557 do 660, vl. št. 283, B lista, str. 764.

⁵³ SI ZAC/0611, a. š. 706, 1854/49, Pooblastilo.

⁵⁴ Prav tam.

⁵⁵ SI ZAC/0611, a. š. 706, 1854/49, Kupna pogodba.

⁵⁶ SI ZAC/0611, a. š. 706, dokument 1854/49, Kupna pogodba.

⁵⁷ SI ZAC/0611, a. š. 706, dokument 1854/49, Odločba glede kupne pogodbe.

⁵⁸ Okrožno sodišče v Celju, Zemljiška knjiga, Zagrad 557 do 660, vl. št. 656, B lista, str. 476. Zapis: »Na podlagi kupne



Alma in Thea na dvorišču rimske vile. (Zasebna last H. O.)

Kot bomo videli pri zadevah, povezanih s hišo v Pečovniku, sta bili v dogajanje spet vpleteni Milka Kovač in Posredovalna pisarna Tovornik.⁵⁹

Rojstna oziroma Rimska hiša

Orožen navaja, da gre za dvojno hišo. Prva hiša je bila prezidana leta 1871 in je bila od leta 1932

pogodbe od 8. 8. 1949 se vknjiži lastninska pravica na ime: Ratej Marija – do polovice, Ratej Olga – do polovice – Pečovnik 36.

⁵⁹ Podjetje je bilo registrirano na naslovu Mariborska cesta 20. To pa je tudi enak naslov, ki ga kot svoje prebivališče navaja Anica Tovornik, ki je navedena kot pooblaščenka glede prodaje nepremičnine v Pečovniku.

dalje v lasti Neže Mešič.⁶⁰ Drugo hišo sta decembra 1887 na dražbi kupila Jakob Karlin in njegova žena Vilibalda, od leta 1899 dalje pa je ostala lastnica Vilibalda sama.⁶¹ Vložek v zemljiško knjigo je datiran s 15. decembrom 1887, kjer sta se zakonca zapisala kot polovična lastnika. V zapisniku zapuščinske razprave po umrli Vilibaldi z dne 18. januarja 1929 je navedeno, da se je kot dedič priglasila hči Alma. Prav tako je iz zapisnika razvidno, da je Alma posedovala posestvo, sestojajo iz stavbne parcele s hišo ob Ljubljanski cesti in iz parcele (travnika) v katastrski občini Medlog, v skupni vrednosti 120

⁶⁰ Orožen, *Posestna in gradbena*, 37.

⁶¹ Okrožno sodišče v Celju, *Zemljiška knjiga, Celje mesto, vl. št. 174, B lista, str. 194. Počivavšek, Med literaturo*, 96.

tisoč dinarjev.⁶² Poleg hiše je Alma podedovala tudi nekaj dolgov. Na posestvo sta bili vezani terjatvi Hranilnega in posojilnega društva v Celju, in sicer na podlagi dolžnih pisem, izdanih oktobra in novembra 1927.⁶³ Tudi to je razvidno iz zapisov v zemljiški knjigi. Na začetku marca 1929 pa je bil v zemljiško knjigo dodan zapis, da se na podlagi prisvojitelne listine z dne 20. februarja 1929 vknjiži lastninska pravica za Almo Karlin, »žurnalistinjo« v Celju.⁶⁴

Kot je bilo pojasnjeno že zgoraj, je s sklenitvijo menjalne pogodbe 15. marca 1939 med Josipom Kirbišem in Almo Karlin prišlo do spremembe lastništva hiše na Ljubljanski cesti. Po smrti Kirbiša je ravno tako kot pri parcelah v Zagradu sledila zaplemba imetja s strani okupatorske oblasti,⁶⁵ ki se kaže v zaznamku v zemljiški knjigi.⁶⁶ Ulični trakt prve in deloma druge hiše je 14. februarja 1945 porušila bomba.⁶⁷ Orožen navaja, da je po osvoboditvi hišo kot dediščino dobila nazaj Vilma Kirbiš, poročena Potokar, kar je razvidno tudi iz vpisa v zemljiško knjigo, datiranega s 4. novembrom 1947. Ohranjeno arhivsko gradivo potrjuje Orožnove navedbe. Okrajno sodišče v Celju je z odločbo z dne 15. avgusta 1947 razveljavilo sklep okupatorske oblasti, s katerim so Kirbišu odvzeli nepremičnine, in jih tako vrnilo njegovima hčerama.⁶⁸

Pečovnik

V prid temu, da je bila Alma Karlin na začetku tridesetih let finančno preskrbljena, govori tudi nakup posestva v Pečovniku.⁶⁹ To posest je pridobila s kupno pogodbo, sklenjeno 3. avgusta 1933 med Ljubico Srnovršnik in Almo M. Karlin. Pri prodaji je prodajalka ga. Srnovršnik v nadaljnji lasti pridržala parcelo št. 929/3 gozd, ki je bila odpisana od poprej skupne vložne številke. V pogodbi je zapisano, da Karlinova nastopi dejansko korist hiše s 15. avgustom, preostalega zemljišča pa s 15. oktobrom 1933.⁷⁰ Celotna kupnina je znašala 25 tisoč dinarjev, od tega je Alma prodajalki še pred podpisom pogodbe plačala šest tisoč dinarjev. Poleg tega je Alma poravnala terjatve Ljudske posojilnice v Celju z dne 15. junija 1929, ki so skupaj z obrestmi znašale tri tisoč dinarjev. Na podlagi te pogodbe je bila 18. avgusta 1933 v zemljiško knjigo vknjižena lastninska pravica za Almo.⁷¹

Kot je bilo že na začetku omenjeno, je Alma decembra 1948 zapisala svojo poslednjo voljo ter v njej vso premoženje in nepremično imetje zapustila Thei Schreiber Gam(m)elin. Dobro leto po nastanku tega dokumenta je vilo v Zagradu prodala Mariji in Olgi Ratej. Po prodaji ji je ostala samo posest v Pečovniku. Alma Karlin je svojo življenjsko pot sklenila 14. januarja 1950. Dva dni pred njeno smrtjo je bila v zemljiško knjigo na podlagi kupne pogodbe z dne 8. avgusta 1949 vpisana lastninska pravica na ime Milka Kovač.⁷² V zapisniku, ki je nastal pri zapuščinski obravnavi avgusta 1952, je navedeno, da je dedinja celotne njene zapuščine Thea, tako kot je bilo zapisano v Almini poslednji volji. Toda s to razliko, da v zapuščino spada samo posestvo v Pečovniku. Zapustnica je namreč vilo Beli slon pred smrtjo prodala, vendar po nastanku oporoke. Med dokumenti je ohranjen tudi sklep o dedovanju iz leta 1952, kjer prvič izvemo, da naj bi šlo pri

⁶² SI ZAC/0611, a. š. 619, A I 255/28.

⁶³ Prvo za 15 tisoč dinarjev in datirano s 13. oktobrom 1927, drugo pa za 12 tisoč dinarjev in datirano s 3. novembrom 1927. SI ZAC/0611, a. š. 619, A I 255/28.

⁶⁴ Prav tam.

⁶⁵ SI ZAC/0611, a. š. 687, T. Zl. 1079/43.

⁶⁶ Okrožno sodišče v Celju, Zemljiška knjiga, Celje mesto, vl. št. 174, B lista, str. 194. Vpisano v zemljiško knjigo 7. septembra 1943.

⁶⁷ Orožen navaja, da je bil napad izveden 14. februarja 1943. Posestna in gradbena, 37. Himmelreich v katalogu Bombe na Celje začne kronološki pregled letalskih napadov na Celje s 25. februarjem 1944. Verjetno je pri Orožnu prišlo do tiskarske napake pri zapisu letnice. Celje je doživelo največje uničenje v napadih 14. februarja 1945. V tem napadu je bilo uničenih 22 stanovanjskih stavb, 23 jih je bilo težko poškodovanih, 13 srednje in 80 lažje. Na seznamu porušeni in poškodovani hiša so tudi tri hiše na začetku Ljubljanske ulice nasproti Narodnega doma, in sicer Kirbiševa hiša (ogelna med Gledališko in Ljubljansko) ter dvojna hiša Ipavic-Raiter-Karlin. Himmelreich, Miljevič, Bombe na Celje, 28–39. Počivavšek, Med literaturo, 96.

⁶⁸ ZAC/0611, a. š. 698, 3261/47.

⁶⁹ Zemljišče pod vl. št. 34 k. o. Zagrad je bila sestavljena iz sledečih parcel: 167 stavbišče hiše št. 46 v Pečovniku, 1076 pašnik, 1077/1 gozd, 1077/2 travnik, 1077/3 pašnik in 1077/4 travnik. SI ZAC/0611, a. š. 640, 1661/33, Kupna pogodba.

⁷⁰ V pogodbi je zapisano, da bo prodajalka vzela z zemljišča vse pridelke (sadje, krompir, žito itd.), prepustila pa bo eno prešo in en sod. Prav tam.

⁷¹ Okrožno sodišče v Celju, Zemljiška knjiga, Zagrad 171–292, vl. št. 64, B lista, str. 517.

⁷² Prav tam.



Pred hišo v Pečovniku. (Zasebna last H. O.)

prodaji zemljišča v Pečovniku za navidezno prodajo, na podlagi katere se je za Milko Kovač vpisala lastninska pravica v zemljiško knjigo.⁷³ Prav tako je bil na začetku avgusta 1952 v zemljiško knjigo podan zaznamek o tožbi Thee zaradi razveljavljenja kupne pogodbe z dne 8. avgusta 1949.⁷⁴ Zakaj navidezna pogodba in kaj je Alma s tem želela doseči?

Odgovor na to vprašanje najdemo v vrsti pravnih dokumentov, nastalih med letoma 1949 in 1955. Ti namreč nakazujejo, da je bilo to obdobje za Theo polno borb, težav in dokazovanja, kajti v letu 1936 je Thea postala lastnica nepremičnine v Pečovniku. Za 25 tisoč dinarjev je kupila posestvo v Pečovniku, ker pa je bila takrat tuja državljanka, zemljiškoknjizne lastnine ni mogla pridobiti.⁷⁵ To izvemo iz Almine poslednje volje, iz *Popotnih dnevnikov 1934–1936* ter ne nazadnje iz spodaj obravnavane sodbe. V poglav-

ju, naslovljenem »Thea postane veleposestnica«, je Alma zapisala, da sta s Theo v letu 1936 zelo dolgo iskali primerno posest, za katero si je prizadevala Thea. Prehodili sta okolico Lopate in Lokrovca vse do Šmartnega v Rožni dolini, ne da bi našli primerno posest, dokler ni tega vprašanja pomagala rešiti Ridi Wolny z nasvetom: »Vzemi Almin žolč!«⁷⁶ S tem je bila mišljena Almina posest v Pečovniku.

Ureditev celotne zadeve, ki se navezuje na premoženjske zadeve, bi bila v idealnih okoliščinah precej preprosta. Alma in Thea bi počakali tako dolgo, da bi Thea dobila jugoslovansko državljanstvo. Ker pa je bila Alma hudo bolna, sta bili v časovni stiski, kako urediti premoženjsko zadevo. Že v letih od 1947 do 1949 sta prosili znance, ali bi bili pripravljeni prevzeti vlogo navideznega kupca, vendar neuspešno.⁷⁷ Zato se je v avgustu 1949 za

⁷³ SI ZAC/0611, a. š. 167, O 889/52, Sklep o dedovanju.

⁷⁴ Okrožno sodišče v Celju, Zemljiška knjiga, Zagrad 171–292, vl. št. 64, B lista, str. 518.

⁷⁵ Obstoje kupne pogodbe je Alma potrdila z lastnoročno podpisano izjavo z dne 26. julija 1946. Izjava je bila na listu 33 sodnega spisa, vendar se ni ohranila.

⁷⁶ Karlin, Peš po, 342. Ridi Wolny je bila Almina prijateljica in lastnica Smrečnikovega dvorca (Fichtenhof) v Šmarjeti pri Celju, ki je večino časa živela na Dunaju. Prav tam, 350. »Nimm Almas Galle!«, Karlin, Die Wanderbücher, 533.

⁷⁷ V sodnem spisu se v tej vlogi omenjata Stana Mohorič in Pavla Slapšak.

nasvet obrnila na posredovalca nepremičnin Konrada Tovornika. Zanimalo jo je, kako bi lahko uredila, da bi posest v Pečovniku zapustila Thei. Tovornik je svetoval, da naj sklene navidezno pogodbo z njegovo gospodinjsko pomočnico Milko Kovač. V trenutku, ko bi Thea dobila jugoslovansko državljanstvo, pa bi se pogodba razveljavila in bi se posestvo prepisalo nanjo.⁷⁸

Tako Alma kot Thea sta Tovorniku zaupali, in v maju 1949 je Alma pooblastila Anico Tovornik, bančno uradnico v Celju, oziroma od nje postavljene namestnika, da jo sme po lastni presoji nadomeščati in zastopati v vseh zadevah glede prodaje te nepremičnine v Pečovniku.⁷⁹ V tem dokumentu se Alma zavezuje, da tega pooblastila ne bo preklicala, ker ga izdaja za formalno ureditev že sklenjene prodaje, ampak ga bo ob vsakokratnem zastaranju ponovno podpisala.⁸⁰ Iz zgoraj zapisanega se ponuja možnost, da je do ustnega dogovora o prodaji prišlo najpozneje v začetku maja. Na podlagi tega pooblastila je bila 8. avgusta 1949 sklenjena kupna pogodba med Almo Karlin kot prodajalko, zastopano po Anici Tovornik, in Milko Kovač kot kupcem.⁸¹ Poleg kupnine, postavljene na 20 tisoč dinarjev, si je prodajalka zase in za Theo zagotovila pravico do dosmrtnega užitka ter gospodarskih pravic. V pogodbi je navedeno, da je bila kupnina ob podpisu v celoti poravnana, vendar v resnici ta kupnina ni bila nikoli plačana. Toda Tovornik je izposloval dovoljenje lastninskega prenosa na go. Kovač, ki se je nato 12. januarja 1950 vknjižila kot lastnica v zemljiško knjigo.⁸² Kakor se bo pokazalo v nadaljevanju, sta bili s to pogodbo izigrani tako Alma kot Thea, pogodba pa je postala bistvo spora, ki se je vlekel še nadaljnjih nekaj let.

⁷⁸ Razlog zakaj sta se odločili za takšen korak lahko poiščemo kar pri Almi sami, kjer pravi: »V svojem življenju nisem nikoli imela smisla za komercialno plat zadev; niti nisem znala pravilno računati niti iz svojega dela kovati dobiček; vse, kar je povezano s kupovanjem in prodajo, mi je zoprno v dno duše.« Karlin, Samotno, 229.

⁷⁹ SI ZAC/0611, a. š. 707, 57/70, Pooblastilo.

⁸⁰ Prav tam.

⁸¹ SI ZAC/0611, a. š. 707, 57/70, Kupna pogodba. Milka je v tem spisu označena kot »gospodinjska pomočnica v Celju«.

⁸² To potrjuje tudi vpis v zemljiško knjigo, kjer se je 12. januarja 1950 na podlagi kupne pogodbe z 8. avgusta 1949 vknjižila lastninska pravica za Milko Kovač. Okrožno sodišče v Celju, Zemljiška knjiga, Zagrad 171–292, vl. št. 64, B lista, str. 517.

Na podlagi Almine oporoke in zapuščinske obravnave je Thea zahtevala razveljavitev kupne pogodbe z 8. avgusta 1949 in podala zahtevo, da ga. Kovač izroči posestva v Pečovniku. Prvič je bil njen tožbeni postopek s prvostopenjsko sodbo z dne 20. aprila 1953 zavržen.⁸³ Odvetnik Rihard Pintar, ki je v tej zadevi zastopal Theo, ji je 11. oktobra 1954 poslal dopis, v katerem jo je obvestil, da bo 12. novembra ob 9.30 potekala obravnava v pravdi proti Milki Kovač. Ob tem jo je tudi seznanil, da je Okrožno sodišče ugodilo njeni pritožbi in razveljavilo prvotno sodbo, zaradi česar mora Okrajno sodišče ponovno odločati in izdati novo sodbo. V dopisu jo Pintar opozarja, da se bo na obravnavi soočila s Tovornikom, in ji svetuje, naj ostane popolnoma mirna ter ohrani trdne živce do konca postopka, saj bo izid pravde v veliki meri odločal »Vaš nastop in Vaša izpovedba«.⁸⁴

Aprila 1955 je bila s sodbo okrajnega sodišča v Celju ugotovljena neveljavnost kupne pogodbe z 8. avgusta 1949. Toženka Milka Kovač je bila dolžna Thei izstaviti zemljiškoknjižno listino z dovoljenjem, da se pri vložku za posestvo v Pečovniku vzpostavi prejšnje lastninsko stanje, to je vpis lastništva Alme Karlin.⁸⁵ Thea je to kupno pogodbo izpodbijala kot navidezno ravno zaradi dejstva, da nobena stran ni imela namena kupiti ali prodati nepremičnino. Poleg tega navidezna kupnina sploh ni bila izplačana. Prav tako jima ga. Kovač, kot je v izjavi zapisano, sploh ni bila poznana oseba, ampak jo je priporočil Tovornik, ki je predlagal takšen način reševanja položaja. Thea je 2. avgusta 1951 le dočakala zanj tako pomemben dogodek, kajti takrat je pridobila jugoslovansko državljanstvo. Ko je pri Tovorniku in Kovačevi zahtevala vzpostavitev prejšnjega zemljiškoknjižnega lastninskega stanja, sta se postavila na stališče, da je pogodba veljavna, in ne le navidezna.⁸⁶ V Theino korist je pričala vrsta oseb, ki so vse potrdile, da si je Karlinova prizadevala, da

⁸³ SI ZAC/0611, a. š. 87, G 1621/52, Sodba okrajnega sodišča v Celju.

⁸⁴ Dopis datiran Celje, 11.10.1954. Hranjen v zasebni lasti H. O.

⁸⁵ Prav tam.

⁸⁶ Tovornik jo je odpravil z utemeljitvijo, da poseduje posestvo za Kovačevo, ki je že 14 let pri njem in še ni dobila nobene plače, medtem ko Thea posestva ne potrebuje, ker nima otrok. SI ZAC/0611, a. š. 87, G 1621/52, Sodba okrajnega sodišča v Celju.

bi po svoji smrti zagotovila hišo Thei.⁸⁷ Thea je v spremstvu Elze Boltežar (iz Zagreba) spet obiskala Tovornika pozimi leta 1951. Ob tej priložnosti jima je predlagal, da sta skupaj s Kovačevo pripravljena priznati navideznost pogodbe, vendar le če mu v zameno Thea iz tujine priskrbi zdravila v vrednosti 800 dolarjev. Takrat je Boltežarjeva poudarila, da ga je Alma označila za »zelo poštenega človeka, v katerega ima popolno zaupanje«; z nasmehom ji je odgovoril, »da on žal ni takšen, za kakršnega ga je Karlinova imela«.⁸⁸ Na aprilsko sodbo se je Milka Kovač pritožila, vendar je bila novembra istega leta pritožba zavrnjena. Konec decembra 1955 pa je bila v zemljiško knjigo vpisana lastninska pravica za Theo Schreiber Gam(m)elin.⁸⁹ V začetku februarja 1956 je odvetnik Pintar Theo obvestil, da je bila s sodbo Okrajnega in Okrožnega sodišča vpisana kot edina lastnica nepremičnine oziroma posestva Pečovnik št. 46. Prav tako jo je obvestil, da je za pokritje pravnih stroškov predlagal rubež premičnin Milke Kovač. Pintar je v dopisu izrazil radovednost glede naslednjih potez nasprotne stranke in pripomnil, da je Kovačeva na sodišču predlagala revizijo postopka pri Vrhovnem sodišču v Ljubljani, a je obenem samozavestno dodal: »Dosegla pa ne bo ničesar.«⁹⁰

S tem pa naša zgodba še ni končana, saj so iz zemljiške knjige razvidne spremembe lastništva parcele za čas, ko je bila Thea še živa. Konec novembra 1961 je Thea z darilno pogodbo vse svoje premoženje, zlasti svojo domačijo v Pečovniku, podarila in izročila Tereziji Dobravc.⁹¹ Pri tem se je odpovedala pravici to pogodbo preklicati, hkrati pa si je pridržala pravico dosmrtnega užitka in gospodarstva darovanega premoženja. Na podlagi te darilne pogodbe je bila v zemljiško knjigo 10. februarja 1962 vpisana lastninska pravica na Terezijo Dobravc.⁹² Ob pogledu v zemljiško knjigo postane očitno, da je med Theo in Terezijo moralo

priti do nekakšnih trenj, saj je bila januarja 1970 v zemljiško knjigo spet vknjižena lastninska pravica za Theo Schreiber Gam(m)elin.⁹³ Odgovor na vprašanje, zakaj je prišlo do razveljavitve pogodbe, nam podata prepisa listin dn 125/70 in dn 912/70, ki ju hrani okrajno sodišče v Celju. Iz sporazuma dn 125/70 izvemo, da so se v tem času (skoraj 10 let) njuni medsebojni odnosi tako spremenili, da darilna pogodba iz leta 1961 ni imela več nobenega pomena. Hkrati sta se sporazumeli, da se navedena darilna pogodba »razveže in razveljavi, kakor da ne bi bila nikoli sklenjena«.

Marca 1970, dobra dva meseca po razveljavitvi darilne pogodbe, je bila v zemljiško knjigo vknjižena nova lastninska pravica, tokrat za Bernardo Kumer in mladoletno Heleno Slapšak, za vsako do polovice.⁹⁴ Podlaga za vknjižbo je bila v juliju 1969 sklenjena izročilna pogodba med Theo Schreiber Gam(m)elin na eni strani ter Bernardo Kumer in Heleno Slapšak na drugi strani.⁹⁵ Thea jima je prepuстила v solast vse svoje premoženje, vsaki do polovice, in dovolila, da se vknjiži solastniška pravica na ime obeh prevzemnic. Pridržala pa si je do svoje smrti gospodarstvo in ves užitek. Poleg tega sta se prevzemnici zavezali, da bosta Thei pomagali pri obdelovanju posestva, ji stregli, kuhali, sploh opravljali vsa hišna in gospodinjstva dela ter poskrbeli za dostojen pogreb.⁹⁶ Zadnji za to temo relevanten vnos v zemljiško knjigo pa se je opravil decembra 1977. Iz tega je razvidno, da se je sporazumno pri lastni polovici Bernarde Kumer vknjižila lastninska pravica za Heleno Slapšak.

Epilog

Kot je bilo že na začetku zapisano, naj bi prispevek podal oris dogodkov, vezanih na tri različne domove, v katerih je bivala Alma M. Karlin. Gre za hiše v Celju, in sicer rojstno hišo v središču mesta, vilo Beli slon pod Starim gradom ter manjšo posest v Pečovniku. Celotna pripoved temelji na arhivskih

⁸⁷ Med pričami so navedeni Stana Mohorič, Terezija Dobravc, Elza Boltežar, Ana Cerinso, Pavla Slapšak. SI ZAC/0611, a. š. 87, G 1621/52, Sodba okrajnega sodišča v Celju.

⁸⁸ Prav tam.

⁸⁹ Pri vložku je tudi zapisano, da se izbriše zaznamba tožbe iz leta 1952. Okrožno sodišče v Celju, Zemljiška knjiga, Zagrad 171–292, vl. št. 64, B lista, str. 518.

⁹⁰ Dopis datiran Celje, 20.02.1956. Hranjen v zasebni lasti H. O.

⁹¹ SI ZAC/0611, a. š. 823, dn. št. 342/62.

⁹² Okrožno sodišče v Celju, Zemljiška knjiga, Zagrad 171–292, vl. št. 64, B lista, str. 518.

⁹³ Prav tam.

⁹⁴ Prav tam.

⁹⁵ Ob podpisu pogodbe sta bili Bernarda in Helena stari 18 in 13 let.

⁹⁶ Če ne bi mogli izpolnjevati prevzetih pogodbenih dolžnosti, sta se zavezali, da bosta vse v pogodbi navedene obveznosti skupno izpolnjevali njuni materi (Emilija Kumer in Cecilija Ulaga, prej vdova Slapšak).

dokumentih in informacijah, ki jih je Alma zapisala v svojih delih. Odločitev, da izpustimo ustne vire, temelji predvsem na njihovi težji preverljivosti in uporabnosti. V našem primeru se to kaže pri zadevah v zvezi z vilo Beli slon, kajti v Celju je »splošno znano«, da je povojna oblast Almi zaplenila parcelo in hišo. Vendar nam trenutno poznano in dostopno arhivsko gradivo o tem poda drugačno podobo. Neobstoj vknjižbe zaplembe v zemljiško knjigo in tudi neobstoj zaplembne odločbe sodišča govorita, da vila ni bila nikoli predmet povojnih zaplemb. Če bi ji premoženje zaplenili, Alma v svoji poslednji volji iz leta 1948 vile ne bi omenjala kot del zapuščine. Poleg tega je sploh ne bi imela pravice prodati, kar se je leta 1949 zgodilo. Ugotovimo lahko le to, da je imela težave vsaj z enim nezaželenim stanovalcem v vili, ki ga je verjetno naselila povojna oblast. Težava se je pokazala tudi pri določitvi leta, ko je bila uničena njena rojstna hiša na Ljubljanski cesti. Na podlagi literature in arhivskega gradiva lahko z veliko gotovostjo uničenje določimo na 14. februar 1945, v čas najhujšega izmed bombnih napadov na Celje. Seveda ne moremo reči, da je to raziskovalno poglavje s tem prispevkom zaključeno. V sodbah sodišča je omenjenega kar precej pisnega gradiva, ki je bilo priloženo sodnim spisom kot dokazno gradivo. To gradivo je po vsej verjetnosti vse do svoje smrti hranila Thea v svoji skromni hiši v Pečovniku. Kje je to gradivo zdaj oziroma ali še sploh obstaja, ostaja neodgovorjeno.

Viri in literatura

Arhivski viri

Zgodovinski arhiv Celje

- SI_ZAC/0611, Okrajno sodišče Celje, a. š. 87, G 1621/52, Sodba okrajnega sodišča v Celju.
 SI_ZAC/0611, Okrajno sodišče Celje, a. š. 167, Zapuščinski spis Alma Karlin (O 899/52).
 SI_ZAC/0611, Okrajno sodišče Celje, a. š. 619, A I 255/28.
 SI_ZAC/0611, Okrajno sodišče Celje, a. š. 640, 1661/33, Kupna pogodba.
 SI_ZAC/0611, Okrajno sodišče Celje, a. š. 667, 327/39, Sklep komisije.
 SI_ZAC/0611, Okrajno sodišče Celje, a. š. 671, 2531/39, Kupna pogodba.
 SI_ZAC/0611, Okrajno sodišče Celje, a. š. 671, 2351/39, Menjalna pogodba.

- SI_ZAC/0611, Okrajno sodišče Celje, a. š. 671, 2351/39, Sklep v stvari prenosa lastninske pravice.
 SI_ZAC/0611, Okrajno sodišče Celje, a. š. 671, T.Z. 595/1944, Löschungsbewilligung.
 SI_ZAC/0611, Okrajno sodišče Celje, a. š. 672, 2542/39, Dolžno pismo.
 SI_ZAC/0611, Okrajno sodišče Celje, a. š. 687, T. Zl. 919/43, Bescheid.
 SI_ZAC/0611, Okrajno sodišče Celje, a. š. 687, T. Zl. 1079/43.
 SI_ZAC/0611, Okrajno sodišče Celje, a. š. 698, Z 1254/46, Odločba.
 SI_ZAC/0611, Okrajno sodišče Celje, a. š. 706, 1854/49, Kupna pogodba.
 SI_ZAC/0611, Okrajno sodišče Celje, a. š. 698, 3261/47.
 SI_ZAC/0611, Okrajno sodišče Celje, a. š. 706, 1854/49, Pooblastilo.
 SI_ZAC/0611, Okrajno sodišče Celje, a. š. 706, 1854/49, Odločba glede kupne pogodbe.
 SI_ZAC/0611, Okrajno sodišče Celje, a. š. 707, 57/70, Pooblastilo.
 SI_ZAC/0611, Okrajno sodišče Celje, a. š. 707, 57/70, Kupna pogodba.
 SI_ZAC/0611, Okrajno sodišče Celje, a. š. 707, 57/70, Pooblastilo.
 SI_ZAC/0611, Okrajno sodišče Celje, a. š. 823, dn. št. 342/62.

Okrožno sodišče v Celju

- Zemljiška knjiga, Celje – mesto, vl. št. 174, B lista, str. 194.
 Zemljiška knjiga, Zagrad 557 do 660, vl. št. 283, B lista, str. 763–764.
 Zemljiška knjiga, Zagrad 557 do 660, vl. št. 283, C lista, str. 477.
 Zemljiška knjiga, Zagrad 557 do 660, vl. št. 656, B lista, str. 476.
 Zemljiška knjiga, Zagrad 557 do 660, vl. št. 656, C lista, str. 477.

Literatura

- Ferenc, Tone:** *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945*. Maribor : Obzorja, 1968.
Karlin, Alma M.: *Dann geh ich in den grünen Wald : Meine Reise zu den Partisanen*. Celovec : Drava, 2021.

- Karlin, Alma M.:** *Moji zgubljeni topoli : spomini na drugo svetovno vojno*. Ljubljana : Mladinska knjiga; Celje : Muzej novejša zgodovine, 2007.
- Karlin, Alma M.:** *Peš po domačih krajih : popotni dnevniki 1934–1936*. Celje : Celjska Mohorjeva družba, 2023.
- Karlin, Alma M.:** *Die Wanderbücher : zu Fuß durch das Slowenien der 1930er Jahre*. Celje : Celjska Mohorjeva družba, 2023.
- Karlin, Alma M.:** *Samotno potovanje*. Celje : Celjska Mohorjeva družba, 2007.
- Kregar, Tone:** *Upravni razvoj Celja v letih 1918–1941. Iz zgodovina Celja*, 3. Celje : Muzej novejša zgodovine, 2001, str. 49–74.
- Počivavšek, Marija:** *Med literaturo in zgodovino: percepcija Celja v Alminih [Z]gubljenih topolih. Almine meje in margine*. Celje : Muzej novejša zgodovine, 2009, str. 80–99.
- <https://www.kamra.si/digitalne-zbirke/josip-kirbis-2/> (29. 8. 2024).

Zusammenfassung

„NIMM ALMAS GALLE!“

Alma M. Karlin und ihre Wohnorte in Celje anhand von Archivmaterial

Themen, die sich mit dem Leben und Werk von Alma M. Karlin – Schriftstellerin, Weltreisende, Polyglottin und Journalistin – beschäftigen, waren in den letzten Jahrzehnten Gegenstand zahlreicher Diskussionen und auch Ausstellungen. Der vorliegende Beitrag soll jedoch nicht ein weiterer Text sein, der sich mit Alma als Person auseinandersetzt, sondern auf der Grundlage des erhaltenen und bisher bekannten Archivmaterials Fragen zu ihrem Besitz bzw. zu ihren Wohnstätten beantworten. Im Beitrag werden alle ihre Wohnsitze in Celje behandelt: die Villa in Zagrad, das Geburtshaus in der Straße Ljubljanska ulica und das Anwesen in Pečovnik. Die Grundlage der Untersuchung bildeten die Grundbücher der jeweiligen Grundstücke. Anhand der einzelnen Einträge zu Eigentumsrechten konnten entsprechende Kauf- oder Tauschverträge ermittelt werden, die im Historischen Archiv Celje aufbewahrt sind. Besonders aufschlussreich ist die Nachlassakte der verstorbenen Alma M.

Karlin, die zahlreiche Anknüpfungspunkte für die Erforschung dieses Themas bietet. Zur Untermauerung der auf Archivmaterial beruhenden Angaben wurden auch Almas eigene Worte herangezogen, die sie in ihren Schriften festgehalten hat. Eine besonders wertvolle Informationsquelle stellt dabei ein bisher unveröffentlichtes und ins Slowenische noch nicht übersetztes Manuskript dar. Nach Angaben von Jerneja Jezernik gehört der Text zu den Werken Dann gehe ich in den grünen Wald und beschreibt größtenteils Ereignisse, die mit ihrem Geburtshaus und der Villa in Zagrad (Vila Belišon) verbunden sind. Aus diesen Aufzeichnungen erfahren wir Almas Seite der Geschichte, warum sie das Haus in der Stadt verlassen und woanders nach einem Grundstück suchen musste. Darüber hinaus geben uns ihre Schriften einen Einblick in das Geschehen während der Besatzung und ihren Kampf mit dem Naziregime. Erhaltene Gerichtsakten gewähren zudem Einblick in die Geschehnisse nach ihrem Tod, als Thea Schreiber Gam(m)elin um das Eigentum an dem Grundstück und dem Haus in Pečovnik gebracht wurde. Denn Thea, als ausländische Staatsbürgerin, hatte keine rechtliche Grundlage, Eigentümerin des Hauses in Pečovnik zu werden – obwohl Alma es ihr in ihrem letzten Willen vermacht hatte. Auf der Suche nach einer Lösung vertrauten beide offenbar den falschen Personen – und verloren das Eigentum. Oft hört man, wie grausam das Nachkriegssystem gegenüber Alma gewesen sei und wie sehr es sie behindert habe. Doch gerade dieses System sprach nach einem (zu) langen fünfjährigen Rechtsstreit schließlich zu Theas Gunsten und erkannte sie als rechtmäßige Eigentümerin des Hauses an – jenes Hauses, das sie Alma bereits im Jahr 1936 abgekauft hatte.

Schlüsselwörter: Alma M. Karlin, Grundbesitzerin, Celje, Thea Gammelín

Mateja Ratej

Terezija Vajngerl - Tetka

Neustrašna kurirka Osvobodilne fronte v primežu Informbiroja

RATEJ Mateja, dr., znanstvena sodelavka, ZRC
SAZU, Inštitut za kulturno zgodovino, Novi trg 2,
1000 Ljubljana, mateja.ratej@zrc-sazu.si

94(497.412)"1939/1945«:929Vajngerl T.
355(497.4)"1948/1951«:929Vajngerl T.

TEREZIJA VAJNGERL - TETKA

*Neustrašna kurirka Osvobodilne fronte v primežu
Informbiroja*

Avtorica se v razpravi ukvarja z življenjsko potjo mariborske gospodinje Terezije Vajngerl (1913–1997), ki jo je močno zaznamovala druga svetovna vojna, ko se je izkazala kot drzna in pogumna kurirka Osvobodilne fronte za Prlekijo in Slovenske gorice, ter povojno vzpostavljanje novega družbenega reda, ko je bila leta 1949 podvržena informbirojevskemu sodnemu procesu zaradi obtožbe o medvojnem sodelovanju z Gestapom. Očitek je zadeval njen stik s tolmačem Gestapa Hansom Gerniakom, predvojnim mariborskim hitlerjancem, s pomočjo katerega je kot kurirka Tetka zaščitila sebe in svoje po kompromitaciji na Gestapu in obenem pridobivala informacije za odporniško gibanje. Njen primer, iz katerega je po številnih pozitivnih izpovedih nekdanjih sodelavcev OF izšla z oprostilno sodbo, je bil tesno povezan s kazenskim pregonom glavnega organizatorja odporniškega gibanja v Mariboru v letih 1943–44 Dušana Špindlerja, katerega kurirka je bila.

Ključne besede: odporniško gibanje 1941–45, Maribor, Prlekija, Terezija Vajngerl, Informbiro

RATEJ Mateja, PhD, Research Associate, ZRC
SAZU, Institute of Cultural History, Novi trg 2, 1000
Ljubljana, mateja.ratej@zrc-sazu.si

94(497.412)"1939/1945«:929Vajngerl T.
355(497.4)"1948/1951«:929Vajngerl T.

TEREZIJA VAJNGERL - TETKA

*A fearless Liberation Front courier in the grip of
Cominform*

The author focuses on the life of the Maribor housewife Terezija Vajngerl (1913–1997), who was strongly marked by the Second World War, when she proved to be a bold and courageous courier of the Liberation Front for Prlekija and Slovenske gorice, and by the post-war establishment of a new social order, when in 1949 she was subjected to a Cominform (Informbiro) show trial on the charge of inter-war collaboration with the Gestapo. The accusation concerned her contact with the Gestapo interpreter Hans Gerniak, a pre-war Maribor Hitlerite, through whom, as a courier, Tetka protected herself and her relatives after being compromised by the Gestapo, while at the same time obtaining information for the resistance movement. Her case, which resulted in her acquittal after numerous favorable testimonies from former OF collaborators, was closely linked to the prosecution of the main organiser of the resistance movement in Maribor in 1943–44, Dušan Špindler, whose courier she was.

Keywords: resistance movement 1941–45, Maribor, Prlekija, Terezija Vajngerl, Cominform



Terezija Vajngerl leta 1932 ob selitvi v Maribor
(Osebna zbirka Majde Jecelj)

Terezija Slana¹ ni bila stara niti leto dni, ko se je začela prva svetovna vojna. Rodila se je v Moravcih pri Mali Nedelji kot nezakonska hči mladi kmečki hčeri Mariji Slana (1889–1962) in očetu Ludviku Vrbnjaku. Samskim materam rojena kmečka dekleta so imela med svetovnima vojnama samo dve možnosti: ali so odrasla v vseh pogledih odvisne ženske ali pa so, nasprotno, v sebi razvila nerazložljiv upor, ki je sčasoma prerasel njihovo osebo. Takšno trdoživo in samosvoje dekle je bila v ostanke potiskanega pisanega blaga oblečena prleška hči, ki so jo zato v domačih krajih klicali *drukana Trezika*. Občutek, da mora znati stati na lastnih nogah, je Terezija Slana bržkone še okrepila, ko se je njena

mati leta 1927 poročila z železničarjem Tomažem Filipičem in skupaj z njim zaživela v Mariboru.²

Nezakonska hči je ostala na kmetiji strica Lovra Slane (1898–1983) v Moravcih, kjer je zaključila osnovno šolo. Ko je Lovro leta 1937 kupil kmetijo v Šratovcih, pa Trezike ni bilo več pri njem, po vsej verjetnosti se je že okoli leta 1932 preselila k materi. V Mariboru je obiskovala gospodinjsko šolo pri Šolskih sestrah, nato se je v tridesetih letih 20. stoletja zaposlila kot delavka v tekstilni tovarni Doctor in drug. Mariborsko delavsko okolje je bilo v desetletju pred vojno spričo izredne socialne razslojenosti in svetovne gospodarske krize prežeto s političnimi gibanji za večjo socialno pravičnost, ki jo je velika skupina tamkajšnjih tekstilnih delavcev iskala v komunizmu ali hitlerizmu.³



Zinka in Majdica v objektivu *brzoslikača* v zadnjih dnevih miru (Osebna zbirka Majde Jecelj)

¹ Razprava je del širše študije o odporniškem gibanju v Mariboru, ki bo izšla ob osemdesetletnici konca druge svetovne vojne v znanstveni monografiji Foltrefer.

² Nadškofjski arhiv Maribor, RMK Mala Nedelja, Terezija Slana.

³ Več o tem: M. Ratej, *Svastika na pokopališkem zidu: poročilo o hitlerizmu v širši okolici Maribora v tridesetih letih 20. stoletja* (Ljubljana: Beletrina, 2021).



Družina Vajngerl (Osebna zbirka Majde Jecelj)

Vendar se Terezije Slana družbeno vrenje ni dotaknilo, konec novembra 1938 se je v Šentilju poročila s postavnim šoferjem mariborskih avtobusnih garaž Jožefom Vajngerlom (1915–1984), ki je ženo iz (kmečke) Trezike preimenoval v (meščansko) Zinko. Zakonca sta zaživela v hiši na Mejni ulici 11 na mariborskem Pobrežju, tekstilna delavka pa se po rojstvu hčerke Majde spomladi 1939 ni več vrnila v tovarno.⁴ Anonimna gospodinja prikupnega videza je bila le ena od mnogih mladih kmečkih deklet, ki so se v tridesetih letih 20. stoletja iz širše mariborske okolice priselila v Maribor, da bi se zaposlila v tekstilni industriji ali kot hišne pomočnice.⁵

Septembra 1942 se je Zinki uresničila želja o vnovičnem materinstvu. Sin je postal središče njenega življenja in nepopisna nočna mora, ko je spomladi 1943 nenadoma hudo zbolel. Napol blazna je šest-

mesečnega dojenčka odvedla k zdravniku, ki jo je odpravil z opazko, da sta histerična oba, ona in otrok. Naslednjega jutra je bil Jožek le še mrzlo otroško trupelce.⁶ Kot bi razmere še ne preizkušale dovolj ženske brez velikih življenjskih pričakovanj, je bil septembra 1943 v nemško vojsko mobiliziran soprog.⁷ Zinka je na mariborskem Pobrežju ostala sama s štiriletno Majdo. V tistih urah in dnevih miselnega vakuuma je moral v notranjosti prleške nezakonske hčere silovito vstati praspomin kljubovanja, kajti kmalu nič več na njej ni bilo podobno ne Treziki ne Zinki.



Po dogovoru z znancem iz mladih let Dušanom Špindlerjem, učiteljem in organizatorjem mariborskega odpora v letih 1943–44, je tridesetletnica še pred koncem poletja 1943 postala Tetka, kurirka

⁴ Pogovor avtorice z Majdo Jecelj, pomlad 2023.

⁵ Več o tem: M. Ratej, Rožengrunt: žensko nasilje v štajerskih kočarskih družinah med svetovnima vojnama (Ljubljana: Beletrina, 2023).

⁶ Pogovor avtorice z Majdo Jecelj, pomlad 2023.

⁷ Pokrajinski arhiv Maribor (dalje PAM), fond: Okrožno sodišče v Mariboru 1945–78, K 217/50, zapisnik zaslišanja Terezije Vajngerl, 1. 9. 1949.

Osvobodilne fronte za Slovenske gorice in Prlekijo. Količina poguma, ki ga je v naslednjih letih generiralo eno samo žensko telo, je bila osupljiva celo za tiste, ki so bili kot predvojni komunisti vajeni skrajnega osebnega odrekovanja in konspirativnega vedenja. Dan na dan so se shajali v njenem stanovanju na tajnih sestankih, po koncu katerih je sama prejemale navodila za potovanja z rednimi avtobusnimi in železniškimi linijami v Ljutomer in okolico. V kleti pod premogom na Mejni ulici 11 je skrivala orožje, živež, sanitetni material in komunistično literaturo. Po navodilih Dušana Špindlerja je material v kovčku prenašala na dogovorjena mesta.⁸

Že septembra 1943 je na Mejni ulici 11 prvič potrkala aktivistka in funkcionarka OF Jadviga Golež - Špela. Še preden jo je spoznala, je imela Tetka do učiteljice veliko spoštovanje, saj ji je Špindler povedal, da se »vse niti stekajo k njej«. Lepa Mariborčanka z velikimi sinje modrimi očmi je kljub neizprosni strogosti v delovanju kmalu spletla ne le tesno zaveznitvo, temveč tudi trdno prijateljstvo s Tetko. Po Špelinem navodilu se je povezala s šoferjem in vodjo odporniške celice v mestnih garažah Jožetom Vidicem. Zdaj ni čas za tovrstne pomisleke, je Jadviga Golež trdo zavrnila Tetkino zadržanost, da je bil Vidic njen prvi fant.⁹

Ustna sporočila, s katerimi je kurirka Tetka križarila po Mariboru, so največkrat zadevala vzpostavitev zveze med različnimi akterji odpora, pogosto je ustno prenašala tudi opozorila sodelavcem, da je bilo njihovo delovanje izdano ali kompromitirano in so se lahko zato pravočasno umaknili iz mesta. Tudi njej sami so se po koncu vojne zdela avtobusna potovanja proti Ljutomeru neverjetno predrzno početje. Ker večkrat ni imela dokumentov oz. dovolilnice za pot, je poleg sebe spravljala v smrtno nevarnost tudi šoferja Johana Frumna, ki je poznal Tetkino delo: »Ob neki priliki me je v navalu jeze,

ker sem izdala najino poznanstvo pred sumljivimi ljudmi, kar krepko oklofotal.«¹⁰

Moralo je biti nekaj v popolni odsotnosti strahu, kar je kurirko Tetko privedla do odločitve, da jeseni 1943 ob vseh nemogočih koordinatah lastnega življenja na svoj dom sprejme ranjenega prleškega partizana Staneta Červiča - Bojana.¹¹ Ko je bila mati zdoma, je mala Majda ostajala pri babici Mariji Slana na mariborskih Studencih. Še zmeraj se spominja mladega Bojana, a vojna je deklico zgodaj naučila odmerjenega izkazovanja čustev: »Spomini na Bojana so kratko rečeno takšni: nisem vedela, da je ranjen, 'roka ga boli', to sem vedela, vsak dan sva se igrala, kar mi je bilo zelo všeč in sem ga imela rada.«¹² Dvajsetletnik je ostal mesec dni, dokler si ni opomogel, nato ga je Tetka z avtobusom pospremila v Ljutomer skupaj s kovčkom, v katerem je bilo orožje: »Šofer Frumen je seveda vedel, koga in kaj vozi, a je vseeno pristal. Do Ljutomera smo prišli srečno, tam pa je bila osebna kontrola. Johan mi je pošepetal, naj zamotim kontrolorja - policista, kar mi je tudi uspelo, medtem pa je on za policistovim hrbtom utrl pot Bojanu, ki se je tako srečno izmuznil.«¹³

»Toda tudi ta vrč je šel enkrat zadnjič po vodo,« je pisalo v nekrologu ob smrti Zinke Vajngerl ob izteku 20. stoletja. Napisala ga je Ela Letonja Ulrih - Atena, s katero sta se spoznali septembra 1944, ko se je Tetka za dva meseca pridružila partizanom na ljutomerskem območju. Atena je zapisala, da je pogumno kurirko iz Maribora pregnala izdaja, kar v mestu, ki je v letih pred okupacijo odkrito pričakovalo prihod Adolfa Hitlerja, ni bilo nič nenavadnega.¹⁴ V začetku januarja 1944 je Tetko v mestu prestregel poštar in ji izročil dopisnico s pozivom, da se še istega dne oglasi na Gestapu ob kavarni Jadran (tedaj Steierhof). V krogu Dušana Špindlerja - Kovača je završalo, vendar se učitelj ni zdel pretirano zaskrbljen, saj so bili na dopisnicah

⁸ Arhiv Muzeja narodne osvoboditve Maribor (dalje AMNOM), 532/VI/85, osebna mapa Zinke Vajngerl, Spomini mariborske kurirke Tetke, zapisala Ela Ulrih - Atena (dalje Spomini kurirke Tetke).

⁹ PAM, fond: Okrožno sodišče v Mariboru 1945–78, K 217/50, zapisnik zaslišanja Terezije Vajngerl, 1. 9. 1949; AMNOM, osebna mapa Jadvice Golež - Špela, 532/III/34, izjava Terezije Vajngerl.

¹⁰ Prav tam.

¹¹ Prav tam.

¹² Pogovor avtorice z Majdo Jecelj, pomlad 2023.

¹³ AMNOM, 532/VI/85, osebna mapa Zinke Vajngerl, Spomini kurirke Tetke.

¹⁴ Atena (Ela Letonja Ulrih), »Zinka Vajngerl: pogumna kurirka, aktivistka in borka«, Svobodna misel, 14. 11. 1997.

izročeni pozivi posameznikom mehkejša oblika poizvedovanja Gestapa o odporniškem gibanju.¹⁵

Dušan Špindler je v izjavi z začetka šestdesetih let 20. stoletja Zinkin dom na Mejni ulici 11 označil za svojo ključno postojanko v času, ko je jeseni 1943 prispel v Maribor: »Tetka je bila zveza med Prlekijo in Mariborom. Njej so se zaupala važna pisna in ustna sporočila. /.../ Iz Maribora v Prlekijo in obratno pa je prenašala tudi različen material, kot ilegalno literaturo, sanitetni material, oblačila, orožje itd. Tetka se je vozila z vlakom, avtobusi, s kolesom, kakor je pač nanoslo. Izkoriščala je najboljše možnosti in se dobro vedno zavarovala pred vsakim morebitnim iznenadenjem. /.../ Bila je zanesljiva in zato ji je mariborski komite KPS zaupal nešteto zvez na vse strani.«¹⁶

Špindler se v začetku leta 1944 ni motil glede poziva, kurirka Tetka je srečno prestala zaslišanje na Gestapu in se še v istem mesecu umaknila iz Maribora na kmetijo strica Lovra v Šratovcih, kamor je odpeljala tudi hčer in mariborsko pohištvo. Njeno kurirsko delo pa se je nadaljevalo. Po navodilih Špindlerja in drugih je še naprej ustno ali pisno vzdrževala zveze v Maribor, Ljutomer, Radomerje, Železne dveri, Moravce in Malo Nedeljo. Spomladi 1944 je tam prvič srečala drugo osebnost tedanjega mariborskega odpora Maksa Gašpariča, ki je po dogovoru s Špindlerjem odredil njeno mobilizacijo v partizane, do česar tedaj ni prišlo. Tetko je v Mali Nedelji pričakal tudi mariborski železničar Franc Zalaznik - Leon, ki je večkrat slišal za predanost in pogum kurirke, vendar njenega imena ni znal povezati z obrazom znanke. Vpričo muzajočih se Špindlerja in Gašpariča se je čudil: »Kako le more ena stara baba toliko obletati!« Ko je zagledal neposreden in odločen nasmeh, pa se je spet čudil Zinki Vajngerl, ki pred vojno ni hotela slišati za prepovedano politično gibanje: »A, ti si to! Pa le delaš za komunizem.«¹⁷



¹⁵ PAM, fond: Okrožno sodišče v Mariboru 1945–78, K 217/50, zapisnik zaslišanja Terezije Vajngerl, 1. 9. 1949.

¹⁶ PAM, fond: Maks Gašparič, AŠ 3, izjava Dušana Špindlerja o Tereziji Vajngerl, 19. 7. 1961.

¹⁷ AMNOM, 532/VI/85, osebna mapa Zinke Vajngerl, Spomini kurirke Tetke.

Potem ko je ostala sama, je Zinka Vajngerl večkrat pomagala streči v mlekarji na Kopališki ulici v mariborskem mestnem središču, ki sta jo od srede tridesetih let 20. stoletja upravljala prleška rojaka in vrstnika, zakonca Jožef in Anica Tibaut.¹⁸ Občasno je Zinka delala v mlekarji tudi, ko ni več živela v Mariboru. Tam se je zbližala s šoferjem Ivanom Vrablom, podnajemnikom mlekarja na Maistrovi ulici in sodelavcem v odporniški organizaciji.¹⁹ Bežna intimna zveza je bil ganljiv poskus človeškega prebujenja in naravni odziv sopotnikov vojne, ki niso vedeli, ali bodo živi dočakali jutrišnji dan, ter so čustveno povsem otopeli zato, da so lahko preživeli dneve in leta nenehne življenjske ogroženosti.

Vendar je bila Zinka Vajngerl ponovno noseča. Spomladi 1944 jo je na Kopališki ulici opazil tolmač mariborskega Gestapa Hans Gerniak, ki je bil v mlekarji zelo domač. Ko ji je začel dvoriti in prigo-varjati, da je tudi sam vdovec, ki bi želel kdaj skupaj z njo v kino, je v Mariborčanu zagledala priložnost za preživetje sebe in bližnjih. A tudi Jožetu Vidicu se je Gerniakovo obletavanje ženske zdela imenitna priložnost za odporniško organizacijo – komunikacija z uslužbenci Gestapa je odporu omogočala boljše, hitrejše, učinkovitejše reagiranje na načrtovane hajke, aretacije, zapiranja, zaslišanja in izdaje v zaporih, stike z zaporniki ipd. Člani odpora so vedeli, da so tako agenti kot drugi uradniki Gestapa podkupljivi, od običajnih posameznikov okupirane skupnosti niso pričakovali denarja ali zlata, pač pa pakete s hrano. Tetka se je podala v hudičev objem, iz katerega ni bilo izhoda.²⁰

Tridesetletni postavni gestapovski tolmač je bil najmlajši sin železničarja Vincenca G(e)rnjaka iz Ljutomera in Gertrude, r. Fošnarč, iz Leskovca pri Ptujju. Izhajal je iz nemško usmerjene družine (ločenih) staršev s petimi otroki. Kot brezposelni mariborski mizarski pomočnik se je 17. aprila 1938 v mariborski stolni cerkvi poročil z Marijo Kampič. Skoraj hkrati s tem je s cerkvenega zvonika na Ptujju tajno zaplapolala nacistična zastava, leto dni kasneje, prav tako na Hitlerjev rojstni dan, pa še z zvonika Gernjaku domače magdalenske cerkve. Ivo,

¹⁸ PAM, fond: Gospodinska kartoteka, Jožef in Anica Tibaut.

¹⁹ PAM, fond: Okrožno sodišče v Mariboru 1945–78, K 217/50, zapisnik zaslišanja Terezije Vajngerl, 1. 9. 1949.

²⁰ Prav tam.

kakor so ga klicali znanci, je aprila 1941 postal Hans Gerniak, tolmač, brutalni operativec na terenu in izvajalec t. i. poostrenih zasliševanj zapornikov mariborskega Gestapa. Sredi avgusta 1942 je v duhu nacistične ideologije izstopil iz Katoliške cerkve.²¹

Kot izhaja iz podatkov, ki jih je po koncu vojne o sodelavcih in agentih Gestapa zbrala Uprava državne varnosti, je Gerniak podobno kot številni Mariborčani delavskega stanu z obetom boljše socialne perspektive vstopil v Kulturbund, krovno zvezo nemških kulturnih društev s čedalje bolj jasnim nacističnim predznakom. Ob kapitulaciji Kraljevine Jugoslavije je pristopil k SS, že maja 1941 se je kot tolmač s činom SS-Sturmscharführer zaposlil na mariborskem Gestapu, kjer je postal osebni zaupnik vodje referata IV 1 a Seppa Strohmeierja.²²

Vidic je Gerniaka dobro poznal, saj mu je prav on pomagal iz zapore po aretaciji Gestapa. To je bila tolmačeva zahvala, ker ga je šofer pred vojno finančno podpiral v času brezposelnosti.²³ Šofer svoje fantastične ideje pripojitve noseče kurirke, v običajnem življenju pa gospodinje, na rob ustroja nacistične tajne policije ni pretehtal z drugimi člani odpora. Po Vidičevem posredovanju je kmalu dobila termin sestanka v Gerniakovem stanovanju. Tolmač je takoj izkazal pripravljenost pomagati mladi ženski, če mu bo le povedala, kje se giba pretkani Kovač. To mu je obljubila. Najtesnejši sodelavec šefa zloglasnega referata IV 1 a Gestapa za pregon odporniškega gibanja Strohmeierja je imel posebno nalogo: na vsak način ujeti Špindlerja kot tedaj osrednjega akterja mariborskega odpora. Nadejal se je, da mu bo s pomočjo njegove kurirke to zanesljivo uspelo. Za začetek pa mu je Zinka obljubila, da ga bo iz Šratovcev zalagala s paketi hrane.²⁴

Le ona sama je vedela, koliko iznajdljivosti je bilo v naslednjih mesecih potrebne, da je gestapovskega spremljevalca, ki ji je kot »dobri znanki hote ali nehote zaupal marsikatero stvar«, vsakič znova prepričala, da ne ve ničesar o komunističnih

tkalcih odpora, ki so zanimali Gerniakov oddelek Gestapa. Ko ji je v zgodnjem poletju 1944 tolmač pisal v Šratovce, naj se oglasi v Mariboru s paketom hrane, pa sama ni več upala v mesto. S seboj je odpeljala malo Majdo. Tetka je večkrat prišla h Gerniaku skupaj s hčerko. Nevarni moški je kazal usmiljenje do dekletca in je Tetki obljubljal, da bo v zameno za informacije o odporniški organizaciji Majdico oblekel v zlato. Kot vsaka igra očitne premoči je tudi v Tetkinem primeru nezadržno rasla grobost gestapovskega zaščitnika, ki je nujno vsebovala tveganje nepreklicnega konca.²⁵

Čeprav je Gerniak ni nikoli vpregel v delo za Gestapo, jo je venomer nagovarjal, naj mu pripravi sestanek z Elo Letonja - Ateno ali Dušanom Špindlerjem - Kovačem. Manevrski prostor si je skušala širiti z zaigrano nevednostjo, s predajanjem informacij o mrtvih, že zaprtih ali v taborišča odvedenih sodelavcih odpora. Kot kurirka je vedela za vsaj sto aktivnih sodelavcev OF. Prav dobro se je zavedala, koliko je bilo igre mačke z mišjo v Gerniakovih gestah zaupljive zgovornosti, ko ji je nakazal, naj se ta ali oni sodelavec odpora umakne v partizane, ker je predviden za aretacijo. Pogosto ji je tako uspelo rešiti posameznike pred peklom Gestapa, saj jih je neutrudno iskala po mestu, a tudi dlje.²⁶

Po padcu Pohorskega bataljona v začetku leta 1943 je mariborski Gestapo spremenil taktiko uničevanja odporniškega gibanja, ko je z vrinjanjem svojih sodelavcev v vrste odpora povzročil močno nezaupanje in nenehno sumničavost med njegovimi sodelavci.²⁷ S tem je tudi Tetkino požrtvovalno krmarjenje med Gestapom in OF včasih pomenilo reševanje ljudi z dežja pod kap. Ko je avgusta 1944 od Gerniaka izvedela za načrtovano aretacijo sodelavcev OF, ki jih je pravočasno opozorila na umik, so jih v partizanski enoti na Pohorju privezane ob drevesa skoraj ustrelili v prepričanju, da jih je poslal Gestapo.²⁸ V tistem času je tudi Tetki začela v grlo

²¹ Nadškofjski arhiv Maribor, RMK Magdalena Maribor, Ivan Gernjak; PAM, Gospodinjina kartoteka, Vincenc G(e)rnjak.

²² SI AS 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve SRS, t. e. 842, GSP Maribor – analiza.

²³ Ostrovška, Kljub vsemu odpor, 3. knjiga, str. 12.

²⁴ PAM, fond: Okrožno sodišče v Mariboru 1945–78, K 217/50, zapisnik zaslišanja Terezije Vajngerl, 1. 9. 1949.

²⁵ Prav tam.

²⁶ Prav tam.

²⁷ Več o tem: Marjan Žnidarič, *Do pekla in nazaj: nacistična okupacija in narodnoosvobodilni boj v Mariboru 1941–1945* (Maribor: Muzej narodne osvoboditve, 1997).

²⁸ Ostrovška, Kljub vsemu odpor, 3. knjiga, str. 45–46.

teči voda: »Jaz sem se mu vdala zgolj radi tega, ker sem se ga bala.«²⁹

Da bi Tetka pomirila Gerniakovo jezo, je bleknila, da je nekoč k njej zahajala Jadviga Golež - Špela. Seveda ni bil zadovoljen, Špela je bila od srede avgusta 1944 mrtva in to tudi po njegovi zaslugi;³⁰ po aretaciji Gestapa in »poostrenem zasliševanju« se je funkcionarka OF obesila v svoji zaporniški celici. A kljub stiskanju Gerniakovega obroča se je kurirka ob koncu septembra 1944 z vlakom ponovno pripekljala v Maribor, kjer jo je na postaji čakal tolmač, da bi mu izročila kovček s hrano. Odšla sta v njegovo stanovanje, moški pa jo je takoj posedel na stol in ji sporočil, da mora z njim na Gestapo: »Potem mi je začel pripovedovati, kako sem neumna, da se upiram oblasti in niti ne vem, za kaj delam. Vprašal me je tudi, kje sem dobila ime Tetka, na kar pa nisem odgovorila. Potem je začel govoriti, da takih kot sem jaz, je v Mariboru veliko, da pa hočejo poloviti samo funkcionarje OF. Rekel mi je tudi, da naj se ne bojim, ker bo on vse uredil, da bom še isti dan prišla domov.«³¹

Skupaj sta odšla na Gestapo, kjer je Tetka na hodniku čakala v negotovosti. Slednjič je bila prej povabljen v pisarno šefa Strohmeierja. V polomljeni slovenščini jo je ogovoril z ilegalnim imenom: »Zdravo, Tetka!« Ko se je Bavarec iz Münchna prepričal, da Zinka ne potrebuje tolmača, je nadaljeval v nemščini. V pisarno so vstopali in spet odhajali gestapovci ter ob pogledu na Zinko odobravajoče zabavljali, da v pisarnah veliko raje vidijo »boljše oblečene« Mariborčanke kot tiste umazane in ušive banditke, ki prihajajo s Pohorja. Mučno situacijo je pretrgal alarm za zračni napad, zaradi česar je bila Zinka skupaj z drugimi zasliševanci odvedena v klet Gestapa, kjer je prebila sedem dolgih ur, nato so jo ponovno odvedli do Strohmeierja. Izpustil jo je pod pogojem, da se prihodnje jutro vrne. Preden je zdrvela na Studence k materi in od tam med ljutomerske partizane, jo je Strohmeier osebno pospremil do izhodnih vrat Gestapa.³²

Kurirka Tetka se je za dva meseca prelevila v borko Majdo, predvsem pa strastno aktivistko, ki je na ljutomerskem in radgonskem območju pridobivala ženske za sodelovanje z OF. S sekretarko pokrajinskega komiteja KPS za ljutomersko okrožje Elo Letonja - Ateno sta bili v stiku predvsem glede političnega dela: »Čeprav je bila zelo mlada, je Atena vedno trezno presodila položaj. Bila je politično zelo razgledana in je znala ravnati z borci, pri katerih je imela dosti avtoritete.« Tako je nekdanja kurirka po vojni narekovala kratek oris svojega medvojne delovanja za mariborski Muzej narodne osvoboditve. Čeprav je bila zapisovalka besedila prav Atena, smemo vzajemnemu spoštovanju med ženskama verjeti, saj je trajalo do konca življenja.³³

Ob neprestanih fizičnih in psihičnih naporih je Tetka ponovno začela krvaveti, ob koncu leta 1944 se je poslovila od partizanov. Še prej je Ateni zaupala svojo zvezo z Gerniakom in njegovo zahtevo, da mu omogoči infiltracijo v partizanske vrste. Zadrževala in zdravila se je pri kmetu v Lenartu, marca 1945 pa je odšla na domačijo strica Lovra v Šratovce. Ko je tam postalo prenevarno, je Lovro v začetku aprila nečakinjo naložil na voz in jo do konca vojne skrival na opuščeni viničariji v Policah.

V neopisljivem času, ko je morilski stroj zgodovine deloval na polnih obratih, je krhko, a delujočo človeško vez med gestapovcem in kurirko odporniškega gibanja pretrgal cunami konca vojne, ki je zabil sled za mariborskim tesarskim pomočnikom s činom SS. Hans Gerniak je vedel za Tetkin odhod v partizane, zadnjič sta se videla oktobra 1944, poslednjič sta bila v stiku v času izredno vnetljivega konca vojne. V pismu, ki ga je gestapovcu dostavil Lovrov znanec, je kurirka prosila tolmača za zaščito stričeve domačije.³⁴ Pričakovanje konca morije je med udeleženci vojne prineslo sklepanje posebne vrste dogovorne trgovine, ki je svoje delo opravila diskretno, daleč proč od političnih spravnih procesov in neprimerno bolj učinkovito.



²⁹ PAM, fond: Okrožno sodišče v Mariboru 1945–78, K 217/50, zapisnik zaslišanja Terezije Vajngerl, 27. 7. 1950.

³⁰ Ostrovška, *Kljub vsemu odpor*, 3. knjiga, str. 45–46.

³¹ PAM, fond: Okrožno sodišče v Mariboru 1945–78, K 217/50, zapisnik zaslišanja Terezije Vajngerl, 1. 9. 1949.

³² Prav tam.

³³ AMNOM, 532/VI/85, osebna mapa Zinke Vajngerl, Spomini kurirke Tetke.

³⁴ PAM, fond: Okrožno sodišče v Mariboru 1945–78, K 217/50, zapisnik zaslišanja Terezije Vajngerl, 1. 9. 1949; glavna obravnava, 24. 1. 1951.

Konec junija 1945 je Zinka Vajngerl doživela nepričakovano vrnitev moža. Niti sanjalo se ji ni, da je Jožef Vajngerl že poleti 1944 v Franciji v skupini Slovencev dezertiral iz nemške vojske ter se s potovanjem prek Marseilla in italijanskega Barija v Splitu pridružil partizanom. V začetku maja 1945 je z njimi vkorakal v Trst, na pragu poletja pa je v prleških Šratovcih vzel v naročje šestletno hčer Majdo, ki ga ni več poznala. Družina Vajngerl je septembra 1945 ponovno zaživela v Mariboru, kjer se je Zinka z veliko mero požrtvovalnosti vrgla v delo za družbeno emancipacijo žensk v okviru Antifašistične fronte žensk. V tistem času je opravila tečaj knjigovodstva in strojepisja, vendar se ni zaposlila.³⁵ Morda je bila prepričana, da lahko kot nekdanja neprekosljiva kurirka Tetka kritično komentira zagate in ovire razvoja nove družbene stvarnosti. To je bila velika zmota.

Po izbruhu jugoslovanskega spora z Informbirojem je vzplamtel nov ogenj na dotlej vsaj za silo zaceljeni kolektivni vojni travmi. Na sestanku v romunski Bukarešti je Informbiro (Informacijski biro oz. Informbiro komunističnih partij) pod taktirko Komunistične partije Sovjetske zveze sprejel Resolucijo o stanju v Komunistični partiji Jugoslavije (KPJ), ki je jugoslovansko partijo obtožila revizionizma in podrejanja zahodnemu imperializmu. Dokument je pomenil poziv in spodbudo članicam za politično akcijo proti Jugoslaviji, kjer je socializem posledično začel dobivati drugačno podobo od tiste v Sovjetski zvezi. Začelo se je neusmiljeno preganjanje t. i. informbirojevcev, resničnih ali namišljenih pristašev Sovjetske zveze in nasprotnikov jugoslovanskega družbenega sistema.³⁶

Podpolkovnik jugoslovanske vojske Marko Simčič je tako v začetku septembra 1949 v imenu Uprave državne varnosti obvestil javno tožilstvo za mesto Ljubljana o priporu Terezije Vajngerl zaradi »sovražne propagande proti državnemu vodstvu in graditvi socializma«. Predlagal je, da preiskavo primera mariborske gospodinje prevzame njegov urad.³⁷ S sumom kaznivega dejanja proti ljudstvu in državi, ki ga je jugoslovanski kazenski zakonik

opredeljeval kot »družbi težje nevarno in hudo kaznivo«, je Zinka svoj šestintrideseti rojstni dan 10. oktobra 1949 praznovala v celici preiskovalnega zapora. Tedaj je že bila seznanjena s sklepom javnega tožilstva, ki je preiskavo njenega primera predalo organom Uprave državne varnosti.³⁸

Natanko dva meseca kasneje so preiskovalci pri osumljenki Vajngerl odkrili nov obremenilni »moment«, saj je priznala, da je bila med vojno povezana z mariborskim gestapovcem Gerniakom. Podpolkovnik je zahteval podaljšanje preiskovalnega zapora, v čemer mu je javno tožilstvo ugodilo, vendar je v začetku februarja 1950 zaradi dokončanja preiskave predlagal še dvomesečno podaljšanje preiskovalnega zapora.³⁹ Od začetka aprila 1950 Terezija Vajngerl ljubljanske centrale Uprave državne varnosti ni več zanimala, v sodnem zaporu je čakala na zaključek svojega primera.⁴⁰

Za žensko, ki je v letih 1943–45 izkazala izstopajoč pogum kot članica odporiškega gibanja, so se novi krogi pekla izmenjavali z veliko hitrostjo. Prvič je bila v centralnih zaporih Uprave državne varnosti v Ljubljani zaslišana že 1. septembra 1949, še isti dan, ko je bila opoldne aretirana v Mariboru. Začelo se je neizprosno naravnost, kakor se za prostore tajne službe spodobi, a med vprašanji ni bilo ne duha ne sluha o osumljenkini protidržavni dejavnosti: »Kdaj in preko koga ste dobili zvezo z OF? /.../ Kdaj je začel Špindler prihajati na vaše stanovanje in s kom se je pri vas sestajal? /.../ Kdaj konkretno vam je Špindler dal prvo nalogo? /.../ Kdaj in kje ste se spoznali z Gašparičem? /.../ Kako in kdaj ste prejeli pozivnico GSP (Gestapa, op. p.) in komu ste jo prvemu pokazali? /.../ Kdaj sta z Gerniakom stopila v tesnejše stike in na podlagi česa? /.../ Kdaj in na kak način ste bili drugič aretirani? /.../ Ali ste bili z Gerniakom v intimnih odnosih?«⁴¹

³⁵ Pogovor avtorice z Majdo Jecelj, pomlad 2023.

³⁶ Slovenska novejša zgodovina, str. 932–933.

³⁷ PAM, fond: Okrožno sodišče v Mariboru 1945–78, K 217/50, dopis UDV javnemu tožilstvu, 3. 9. 1949.

³⁸ PAM, fond: Okrožno sodišče v Mariboru 1945–78, K 217/50, sklep javnega tožilstva, 7. 9. 1949.

³⁹ PAM, fond: Okrožno sodišče v Mariboru 1945–78, K 217/50, dopis UDV javnemu tožilstvu, 1. 12. 1949 in 4. 2. 1950; dopis javnega tožilstva UDV, 6. 12. 1949.

⁴⁰ PAM, fond: Okrožno sodišče v Mariboru 1945–78, K 217/50, osebni popis.

⁴¹ PAM, fond: Okrožno sodišče v Mariboru 1945–78, K 217/50, zapisnik zaslišanja Terezije Vajngerl, 1. 9. 1949.

Ko je Zinka po dolgi nevihti vprašanj, ki so se z neprikrito namero vrtinčila okrog znanih imen, in podrobno nanizanih odgovorov, v katerih je opisala svoje medvojno delovanje, zasliševalcu priznala, da je maja 1944 postala zaupnica oz. agentka Gestapa, je bila v zaslišanju narejena pika. Medel pristavek zapornice, da je bilo sodelovanje s tolmačem mariborskega Gestapa dogovorjeno le ustno in vsebinsko ni bilo nič drugega kot nujno kritje, ni zanimal nikogar več. Konec julija 1950 je ljubljansko javno tožilstvo primer Terezije Vajngerl predalo okrožnemu sodišču v Mariboru in ga pozvalo k čimprejšnjemu sojenju. Nekdanjo kurirko OF je v mariborske zapore pospremil strumni tožilčev: »Smrt fašizmu – svobodo narodu!«⁴²

Že na prvem mariborskem zaslišanju konec julija 1950 ob osmi uri zjutraj pa je bila Zinka ponovno zbrana in neustrašna v domačem mestu, kjer sta jo čakala mož in desetletna hči skoraj na doseg roke. Preden je bila pripravljena povedati karkoli drugega, je želela dodati pojasnilo k dotedanji izpovedi. Bržkone se je tudi sama zavedela, da je njena resnica v okoliščinah povojnega skrajnega demoniziranja vsega z nacizmom ali Nemci povezanega usodno izgubljala legitimnost in zven, kakršnega je zadobila v ekstremnih pogojih vojne: »Na strani 11 mojega zapisnika je napisano, kot da bi bila jaz zaupnica oz. agentka gestapovca Gerniaka. To odločno zanikam, ker to ni res.«⁴³

Med razlogi za aretacijo ženske z opešanim srcem in zrahljanimi živci ter želodčnimi težavami tedaj tudi formalno ni bilo več protidržavnega delovanja, pač pa je javni tožilec mariborske oblasti Jože Žabkar sredi poletja 1950 v obtožnico zapisal, da je kot sodelavka OF od maja 1944 sodelovala s »sovražnikovim terorističnim aparatom«, tj. Gestapom. Dejstvo, da se je povezala s tolmačem Gestapa po navodilih svojega »zveze navzgor« v odporniški organizaciji, je tožilec zabil s formulacijo, da se je »po točneje neugotovljenih okoliščinah to poznanstvo poglobilo«, zaradi česar je Gerniak »kmalu

zahteval od obtožene izvedbo konkretnih nalog za Gestapo«.⁴⁴

To je bila točka, na kateri je Zinka Vajngerl, ki je vselej dobro vedela, da lahko preživi le povezana z drugimi, ostala osamljeno in nemočno kolesce v mehanizmu novega oblastnega sistema. Obenem je postajalo jasno, da je primer nekdanje kurirke stranski produkt obračuna z mnogo vidnejšo osebo mariborskega odpora od njene – Dušan Špindler je bil sredi julija 1950 v informbirojevskem procesu obsojen na dvajsetletni odvzem prostosti s prisilnim delom.



Zadnjega avgusta 1950 se je na okrajnem sodišču v Mariboru ob 11. uri dopoldne pred sodnikom Otmarjem Cvirnom in zastopnikom javnega tožilca Ivanom Cerkvničem pričela javna ustna razprava v primeru Terezije Vajngerl, ki je bila obtožena sodelovanja z Gestapom v Mariboru v letih 1944–45 in s tem vojnega hudodelstva. Potem ko je obtoženka potrdila, da razume točke obtožnice, je svoj zagovor pričela v spravljivem tonu: »Počutim se deloma krivo.« A po potrpežljivi vnovični razgrnitvi svojega medvojnega delovanja, ki je tudi ob sorazmerno zelo bližnji oddaljenosti včasih puščalo spominske luknje in nedoslednosti, odločno zaključila:

»Naglašam, da nisem pristala nikdar na prostovoljno sodelovanje z Gestapom in tudi dejansko nisem sodelovala, posebno ne v tistem smislu, kot mi to očita obtožnica. Res pa je, da sem se zelo bala postopka pred Gestapom, ne le zaradi svoje lastne osebe, marveč tudi glede na splošne koristi. Dušan Špindler mi je namreč podrobno povedal, kako strahotno je bil pri Gestapu pretepen, in mi je dejal, da ne verjame, da bi drugič kljub takemu postopku ostal trden, ne da bi izdal, kar je vedel. Jaz sem sama ogromno vedela o delu OF in poznala nešteto oseb, ki so sodelovale, in me je skrbelo najbolj to, da bi pri mučenju ne vzdržala, eventualno pa tudi podzvestno karkoli izdala. Te stvari so me napotile do tega, da sem Gerniaku navidezno storila nekaj uslug, zaradi katerih pa ni bil nihče preganjan in

⁴² PAM, fond: Okrožno sodišče v Mariboru 1945–78, K 217/50, dopis ljubljanskega javnega tožilstva mariborskemu javnemu tožilstvu, 20. 7. 1950.

⁴³ PAM, fond: Okrožno sodišče v Mariboru 1945–78, K 217/50, zapisnik zaslišanja Terezije Vajngerl na mariborskem javnem tožilstvu, 27. 7. 1950.

⁴⁴ PAM, fond: Okrožno sodišče v Mariboru 1945–78, K 217/50, obtožnica, 29. 7. 1950.

nihče ni zaradi njih trpel. /.../ Da sodelujejo, sem vedela za nekaj sto ljudi, ki bi jih bila mogla vse izdati, in bi moja izdaja, če bi jo res bila zagrešila, povzročila veliko število aretacij.«⁴⁵

Kdo ve, kako cinično bi se zdelo prisotnim, če bi vedeli, da so se moški opazovalci, ki so polne tri ure buljili v strto žensko po preživetem enoletnem zaporu in petih mesecih samice, ob koncu razprave zedinili v uradnem zaznamku: »Uradno se ugotovi, da se obtoženka zagovarja povsem zmedeno, pri čemer kaže popolno nezmožnost dogodke prikazati kronološko in povezano ter je v tem pogledu sporazumevanje z njo težavno. Sicer odgovarja glasno in odločno ter je krajevno in časovno očitno orientirana. Svojo izpovedbo prekinja s ponovnimi napadi joka in napravi vtis živčno močno razrvane žene.«⁴⁶ Nastopil je trenutek prve ponovitve veličastne predstave o zavezništvu in solidarnosti življenjsko ogrožene skupnosti. Čas je bil, da ponovno zadoni orkester mariborske mreže OF – v nasprotnem je Zinko čakala poguba.

Na zadnjem mestu seznama prič, ki ga je njen zagovornik predložil sodišču, je stalo ključno ime: Ela Letonja Ulrih - Atena, funkcionarka oblastnega odbora v Mariboru. Glavna obravnava je bila napovedana za 19. september 1950 ob sedmi uri in trideset minut, vendar Atene tedaj ni bilo tam. Pač pa je v obrambo vojne sopotnice nastopil nekdanji paznik v gestapovskih zaporih Ferdo Žnidarič: »Prav dobro se spominjam iz tega časa delovanja obtoženke,« je pričel spodbudno Tetkin nekdanji sošolec iz Male Nedelje. Zelo odločno se je pojavila pri njem doma kmalu po nastopu službe v zaporih, češ da bo moral s tega položaja sodelovati z OF. Videl je njeno zagnanost in vedel za njene povezave. Sam ni premogel toliko drznosti in notranje potrebe po akciji, vendar je vestno izpolnjeval, kar mu je naročila.⁴⁷

Paznikova glavna naloga je bila, da je kurirki OF posredoval sporočila zaprtih in zaslišanih sodelavcev: »Pri zaslišanjih so namreč izvedeli imena

raznih ljudi, za katere se je Gestapo zanimal in jih je nato obtoženka posvarila, da so se ti ljudje mogli umakniti.« Neutrudno mu je prinašala pakete hrane za pripornike, ki jih je nato paznik v majhnih količinah odnašal v zapore, a le toliko, kolikor je lahko skril v žepe ali aktovko. Žnidarič ni vedel ničesar o kurirkinih povezavah s Hansom Gerniakom, poznal pa je njeno povezavo z Jožetom Vidičem, ki je bil presenetljivo naglo izpuščen iz zapora. Paznik je sam pri sebi menil, da je šofer bržkone klonil pritisku in sklenil sodelovanje z Gestapom. Tudi Tetki je svetoval opreznost, saj so posamezni zaprti sodelavci OF, zlasti pretepeni Mirko Tratenšek, med zaslišanji omenjali njeno ime.⁴⁸

Osemindvajsetletni Stane Červič je po vojni kot pleskar živel v Juršincih pri Mali Nedelji. Kljub mladosti je bil že ločen moški, na sodišču pa je lahko zelo podrobno opisal požrtvovalno delovanje kurirke Tetke, na domu katere je med septembrom in decembrom 1943 zdravil ranjeno roko. Tako je mlademu partizanu predlagala sama, ko se je domačija v Mali Nedelji zaradi neprestanih nemških hajk začela otepati ranjenca v hiši: »Obtoženko sem nato ponovno srečal v krajih južno od Ljutomera septembra 1944 kot partizanko. Znano mi je to, da je ona vedela za ogromno število javk na tem terenu in da od teh ni bila nobena izdana. Vem, da je pomagala nabavljati sanitetni material v povezavi s Potočnikovo, ki je bila takrat v lekarni v Ljutomeru.« Tudi mariborska gospodinja Ivanka Kresevič, ki je spoznala Zinko po vojni kot aktivistko Antifašistične fronte žensk, je o njej govorila le v presežnikih: izredno nesebična, strahotno požrtvovalna, pripravljena prevzeti vsako nalogo.⁴⁹

Iz Šratovcev pa se je nečakinji v bran pripeljal v Maribor dvainpetdesetletni Lovro Slana. Spominjal se je, da je lenarški kmet Fekonja, pri katerem se je dotlej zdravila, pripeljal Zinko konec februarja 1945 sredi noči na vozu in z visoko temperaturo: »Obtoženko sem tedaj sprejel v svojo hišo v največji tajnosti, tako da za to ni vedel niti njen otrok niti njena babica niti domači hlapec. Za to sva vedela le jaz in njena mati, ki je bila tedaj pri meni.« Kljub temu je v tistih dneh prihajal na redne obiske

⁴⁵ PAM, fond: Okrožno sodišče v Mariboru 1945–78, K 217/50, Javna ustna razprava, 31. 8. 1950.

⁴⁶ Prav tam.

⁴⁷ PAM, fond: Okrožno sodišče v Mariboru 1945–78, K 217/50, pričanje Ferda Žnidariča, 31. 8. 1950.

⁴⁸ Prav tam.

⁴⁹ PAM, fond: Okrožno sodišče v Mariboru 1945–78, K 217/50, pričanje Staneta Červiča in Ivanke Kresevič, 31. 8. 1950.

zdravnik Erih Klinc iz Radencev, ki je zdravil Lovrovo mater in skrivaj tudi kurirko. Čeprav je že od leta 1942 sodeloval z OF, se je kmet tedaj zelo bal za družino, saj so v tistem času na ljutomerskem območju krožili v nemško vojsko angažirani Kozaki, znani po veliki surovosti. Lovro je vedel, da bodo v hiši pobili in požgali vse, če odkrijejo partizansko sled.⁵⁰

Tudi sam se je spominjal, da je nečakinja tedaj pisala v Maribor gestapovcu, da bi zaščitil njo in domačijo. Kljub temu se je zaradi približevanja fronte, ki je bila že ob Muri, in posledično neprestanega treskanja z bojišča, ki ga ostarela mati ni mogla prenašati, odločil, da obe bolni ženski z vozom preseli v približno dve uri oddaljene Police na opustelo viničarijo, kjer sta dočakali konec vojne. Svojo težko pripoved je Lovro Slana zaključil neomajno trden: »Obtoženka je bila nepopisno sovražno razpoložena napram Nemcem in je bilo vse njeno delo naperjeno na to, da se ti izženejo. Spominjam se, da mi je ob neki priliki pripovedovala, da bi Gerniaka raje ubila kot z njim živela v prijateljstvu. Vem, da je bila obtožena silno zavedna in sem prepričan, da ni za Nemce storila prav ničesar, kar bi jim moglo koristiti.«⁵¹

Nič drugačnega mnenja si ni mogel ustvariti sodnik po pričanju osemindvajsetletne šivilje Marice Ozmec. V letih vojne je kot kurirka Iskra delovala na relaciji Štajerska–Gorenjska in Maribor–Ljutomer. Tudi sama je informacije prejemale od Jadvice Golež - Špele oz. njene »zveze«, kurirke Tetke. Nešteto krat jo je nato srečevala v Prlekiji in Slovenskih goricah na različnih kurirskih zvezah in še utrdila mnenje, da gre za »silovito požrtvovalno« žensko.

V nadaljevanju pa je Marica - Iskra povedala vse, kar je bilo treba vedeti o primeru Terezije Vajngerl: »Vsa zdelana, često mokra in lačna, se je z mano sestajala, pa me kljub temu vedno znova spodbujala k še bolj vnetemu delu za našo stvar. Spominjam se nekega sestanka v Radomirju sredi leta 1944, na katerem je bilo zbranih več tovarišev, ki so tedaj povedali, da bomo od Tetke izvedeli podrobnosti o nekih naših ljudeh v zaporih, obenem pa sem

izvedela, da ji je bil izdan nalog, glasom katerega se je morala povezati z nekim gestapovcem. Meni se je obtoženka zaradi tega smilila, ker sem to smatrala za največjo žrtev zavedne slovenske žene in je to tudi razlog, da mi je ta pogovor ostal neizbrisno v spominu.« Pripoved je plaho zaključila v duhu, hudo skreganim s stvarnostjo danega trenutka: »Po mojem mnenju bi se ji moralo dati za njeno delo kako priznanje.«⁵²

Šele naknadno je pristopila najpomembnejša med pričami, komaj petindvajsetletna predsednica Oblastne kontrolne komisije v Mariboru Ela Letonja Ulrih - Atena. Že začelo se je tako, da ni moglo pustiti ravnodušnega nikogar – ne tistih, ki so stali s Terezijo Vajngerl ne onih, ki so režali proti njej: »Nosim partizansko spomenico 1941 in sem bila sodelavka OF že od vsega začetka. Bila sem mnogo preganjana že v letu 1942 ter sem šla v partizane 10. aprila 1942. Obtoženke se spominjam nekako od jeseni 1944, ko sva prišli skupaj na ljutomerskem in slovenjgoriškem terenu kot partizanki. /.../ Vsekakor moram povedati, da je imela obtoženka možnost izdaje v najširšem obsegu, v Slovenskih goricah nas je bila tedaj le peščica partizanov in bi nas bilo mogoče zlahka likvidirati, če bi bilo sovražniku znano naše kretanje in naše postojanke. Vse to je obtoženka poznala in je poleg tega poznala tudi sestav okrožnega komiteja KPS in odbora OF. Vem pa sigurno, da tu ni bilo nobene izdaje.«⁵³

Atena se septembra 1950 spričo svojega položaja v novi oblastni strukturi ni dotaknila odnosa med Tetko in gestapovskim tolmačem, a ga je njen splošni komentar postavil v mnogo jasnejši kontekst, ki je dajal novo težo ne le kurirkinemu položaju, temveč vsem mariborskim članom odporniškega gibanja: »Posamezni naši sodelavci so sicer včasih dobili nalog, da se povežejo z raznimi nemškimi funkcionarji na raznih vidnejših mestih, da bi od njih izvedeli razne podatke. Le v izjemno redkih primerih pa se je tak nalog komu izdal v tem smislu, da bi se povezal z gestapovcem. Vendar sem in tja se je tudi to zgodilo.«⁵⁴

⁵⁰ PAM, fond: Okrožno sodišče v Mariboru 1945–78, K 217/50, pričanje Lovra Slane, 31. 8. 1950.

⁵¹ Prav tam.

⁵² PAM, fond: Okrožno sodišče v Mariboru 1945–78, K 217/50, pričanje Marice Ozmec, 31. 8. 1950.

⁵³ PAM, fond: Okrožno sodišče v Mariboru 1945–78, K 217/50, pričanje Ele Letonja Ulrih, 31. 8. 1950.

⁵⁴ Prav tam.

Točno opoldne je sodnik Otmar Cvirn izrekel sodbo, v kateri je Terezijo Vajngerl oprostil obtožbe sodelovanja s »terorističnim aparatom sovražnika« in s tem vojnega zločina, ki je bilo preganjano po Zakonu o kaznivih dejanjih zoper ljudstvo in državo.⁵⁵ Zinka je bila spet svobodna ženska, stroške njenega kazenskega primera pa je prevzela država. Vendar je zastopnik javnega tožilca prisotne seznanil, da bo vložil pritožbo na Vrhovno sodišče LRS v Ljubljani tako na oprostilno sodbo kot na obtoženkinino izpustitev na prostost. Tožilec Jože Žabkar je to storil še pred koncem septembra 1950, zahteval je, da sodišče izpostavi osrednji dokaz, to je priznanje o delu za Gestapo, ki ga je Terezija Vajngerl izrekla pred skoraj natanko letom dni v preiskavi Uprave državne varnosti: »Če je bila res tako zavedna Slovenka in če je res tako sovražila Nemce, kakor se sedaj zagovarja, potem je nerazumljivo, zakaj in čemu bi naj imela neke simpatije do človeka, o katerem je vedela, da je gestapovec.«⁵⁶

To je bilo načrtno ignoriranje človeške psihologije v ekstremno ogrožajoči situaciji le pet let po koncu vojne, ko so sodobniki natančno vedeli, da ne obstaja nikakršna brezmadežna črno-bela presoja v odnosih med ljudmi v času vojne in posebno ne v Mariboru na izmikajoči se meji nemškega in slovenskega sveta. Seveda se je Zinka po neprestanih očitkih in pritiskih v času prestajanja kazni čutila krivo – a vendar le deloma. Vedela je, kaj pomeni preživeti teror. Odvetnikov odziv na pritožbo javnega tožilca je skušal podpreti njen položaj: »V intimno razmerje je privolila šele, ko ji je začel praviti, kaj vse ve in ko je vedno bolj prišla do spoznanja, da jo drži kakor mačka miško. Obtoženka pa je kot preprosto dekle le 'okoli prenesla' izkoriščevalca.«⁵⁷

A tudi nekdanja mreža OF še ni rekla zadnje, nastajale so nove in nove izjave podpore kurirki, ki jih je odvetnik Vinterhalter dostavljal na Vrhovno sodišče v Ljubljani. Med prvimi je sredi oktobra 1950 prispela izjava Ele Ulrih - Atene, ki je kot običajno zahtevala popolno pozornost občinstva: »Ko sem bila na območju Slovenskih goric, kjer sem spozna-

la obtoženo Vajngerl, sem imela funkcijo okrožnega sekretarja KPS. Nemci so me že od vsega začetka vstopa v partizane hudo zasledovali in je bila prav v tem času razpisana visoka nagrada za onega, ki na kakršenkoli način omogoči, da me dobijo. Za to je vedela tudi obtoženka, ki je imela nešteto prilik, da to izvrši in to s stoddostnim uspehom.« Nadaljevala je, da je kurirka Tetka poznala mrežo ilegalnih sodelavcev OF, a tudi legalnih (postojanke na kmečkih domačijah), »vendar nismo nikoli zasledili najmanjšega izdajstva, ki bi ga povzročila ona«, »z lahkoto« pa je zavrnila tudi obtožbo, da je kurirka OF prinašala Gerniaku koristne informacije za pogrom nad odporniškim gibanjem.⁵⁸

Nekaj dni kasneje je svojo izjavo podpisal Franc Zalaznik - Leon. Ko je bil leta 1944 kot aktivist OF v Slovenskih goricah, je od ostalih aktivistov slišal o Tetki same pohvale. Ker ji je tožilec med drugim očitil, da se spomladi 1944 ni odzvala mobilizaciji v partizane, je Leon odločno pristavil, da je tedaj tudi sam menil, naj raje ostane koristna na terenu, saj je videl, kako težko so ženske prenašale partizansko življenje: »Obtožuje se jo tudi, da je bila Špela aretirana, to je neresnično!« Smrt prijateljice je Zinko Vajngerl gotovo močno težila, neupravičen očitek, da je pripomogla k njeni smrti, so morali padati na nezaceljeno rano.⁵⁹

Zalazniku sta pritrjevala zakonca Angela in Maks Udovič, lastnika hiše v Mejni ulici 11 na Pobrežju, v kateri je do januarja 1944 stanovala Zinka Vajngerl. Udovič je bil leta 1942 zaradi sodelovanja z OF interniran v koncentracijsko taborišče Mauthausen, kjer je srečal Špindlerja, medtem ko je Angela pojasnila položaj sostanovalke in vsakodnevne sogovornice v gospodinjski dikciji – praktično in brez drame: sosedja je s tolmačem Gestapa sklenila dogovor o zaščiti, potem ko se spomladi 1944 zaradi abortusa ni mogla umakniti v partizane, kamor je bila mobilizirana po svoji kompromitaciji na Gestapu.⁶⁰ Tako preprosto.



⁵⁵ PAM, fond: Okrožno sodišče v Mariboru 1945–78, K 217/50, oprostilna sodba, 31. 8. 1950.

⁵⁶ PAM, fond: Okrožno sodišče v Mariboru 1945–78, K 217/50, pritožba javnega tožilca, 27. 9. 1950.

⁵⁷ PAM, fond: Okrožno sodišče v Mariboru 1945–78, K 217/50, odgovor zagovornika na pritožbo javnega tožilca, 9. 10. 1950.

⁵⁸ PAM, fond: Okrožno sodišče v Mariboru 1945–78, K 217/50, izjava Ele Letonja Ulrih, 19. 10. 1950.

⁵⁹ PAM, fond: Okrožno sodišče v Mariboru 1945–78, K 217/50, izjava Franca Zalaznika - Leona, 21. 10. 1950.

⁶⁰ PAM, fond: Okrožno sodišče v Mariboru 1945–78, K 217/50, izjava Angele in Maksa Udoviča, nedatirano.

Morebiti je bila Zinka Vajngerl jeseni 1950 vsaj za silo pomirjena v zavesti, da v sodnih mlinih ni sama, vendar je morala vedeti, da so bili sredi septembra zaradi sodelovanja z Gestapom obsojeni njeni medvojni sopotniki Dušan in Gizela Špindler ter Maks Gašparič. Za ohranitev konsistentnosti predsedniku senata Vrhovnega sodišča LRS v Ljubljani Mateju Dolničarju, ki je podpisal tudi obsodbo Špindlerju in ostalim, po oprostilni sodbi Terezije Vajngerl ni preostalo drugega, ko da njeno zadevo konec oktobra 1950 vrne v ponovno sojenje. Tožilčev zapik je stal v Zinkinem priznanju, da je v nekem delčku s skrajnim nasiljem prepojenega vsakdana v krutem gestapovskem tolmaču zaznala možnost zaščite svojega življenja in svojih ljudi. Predsednik senata Dolničar jo je podobno kot Špindlerja in Gašpariča označil za »funkcionarko Gestapa«. Zahteval je ponovno zaslišanje pri s poudarkom na sklenitvi dogovora o sodelovanju na relaciji Jože Vidic–Terezija Vajngerl–Hans Gerniak.⁶¹

Kazalo je, da bodo v nadaljevanju prek razbolelega telesa kurirke Tetke razgrnjene podrobnosti stikov med odporniškimi gibanjem in Gestapom v Mariboru. Na vrata je trkala javno plazeča se resnica vojne, nastala zaradi posebnega položaja Maribora na presečišču nacionalnih mitov: severni (slovanski/slovenski) branik ali južna (nemška) jezikovna meja? Okoliščin z raznih strani močno pretepenega mesta po koncu besneče morije nihče ni bil zmožen, kasneje pa ne pripravljen razumeti, kaj šele ubesedovati. Prek življenjske tragedije kurirke Tetke se je polagoma kristaliziralo nekaj zelo preprostega, česar pa ni bilo mogoče izreči na nobenem vidnejšem simbolnem mestu: stalni stik med tajno policijo premočnega agresorja in vodstvom inferiornega odpora v Mariboru je obstajal, ker je bil v interesu obeh strani.



Ponovno sojenje Tereziji Vajngerl pred mariborskim okrožnim sodiščem se je začelo konec januarja 1951. Kljub zgodnji jutranji uri je bila obtoženka tokrat že uvodoma jasna in odločna: »Ne čutim se

krivo«. In pojasnila: »Svojo izjavo na prvi obravnavi, da se čutim deloma krivo, pojasnim tako, da sem to izjavila v zvezi s tem, da sem imela ljubavne odnose z Gerniakom, ne pa v smislu, da bi se bila delno čutila krivo v smeri obtožbe.« V nadaljevanju je Zinka natančneje od dotedanjih izpovedi razgrnila nenavadno človeško vez: potem ko ji je paznik v gestapovskih zaporih Ferdo Žnidarič povedal, da jo je Tratenšek med zaslišanjem in pretepanjem povezal s Špindlerjem, je trepetala. Gerniaka je tedaj že bežno poznala iz Tibautove mlekarne, že iz časov »stare Jugoslavije« pa je nekdanjega tesarja poznala njena veza »navzgor« v OF – šofer Jože Vidic. Ker je Gerniak v tistem času tudi Vidicu pomagal do izpustitve iz zapora, je šofer kurirki namignil, da bi jo utegnil tolmač zaščititi v zameno za živila. Ko je bila zveza med kurirko in tolmačem enkrat vzpostavljena, se je šofer domislil, naj jo ohrani v obveščevalne namene.⁶²

»Jaz sem imela vtis, da se zanima Gerniak zame predvsem radi tega, ker sem mu bila kot ženska všeč in ker me je izkoriščal v svrhu nabavljanja živil, za kar mi nikdar ni ničesar plačal, ne pa radi tega, da bi od mene kaj zvedel, kar bi bilo za Gestapo koristno. Res je sicer mene tudi v to smer spraševal, vendar me je očitno smatral za nerodno in politično nerazgledano žensko. Rekel mi je nekoč celo, da sem *butl* in da se sploh ne zavedam, kaj je komunizem in slično. /.../ Gerniak mi je takrat v tej zvezi rekel, da sem bila jaz samo orodje, ne da bi se zavedala, kaj delam in za koga letam okrog. Pristavil je tudi, da bi me bili že zaprli, če ne bi imeli takega mnenja o meni.«⁶³

Na vprašanje sodnika, kako si razlaga, da jo je krvoločni Strohmeier izpustil iz rok, potem ko je poznal njeno kurirsko delovanje in celo njeno ilegalno ime, je Zinka odgovorila, da se je zanj očitno zavzel Gerniak, čigar položaja v hierarhiji Gestapa ni natančno poznala, a ga je njegov dejanski vpliv očitno močno preseagal. Že tedaj pa je zaznala, da je bila opazna moč tolmača, ki za razliko od ostalih nikoli ni nosil uniforme, povezana s tesnim odnosom zaupništva s Strohmeierjem. Ko si je v svoji pisarni dobro ogledal atraktivno kurirko

⁶¹ PAM, fond: Okrožno sodišče v Mariboru 1945–78, K 217/50, odločba Vrhovnega sodišča LRS o ponovnem sojenju, 31. 10. 1950.

⁶² PAM, fond: Okrožno sodišče v Mariboru 1945–78, K 217/50, glavna obravnava, pričanje Terezije Vajngerl, 24. 1. 1951.

⁶³ Prav tam.

organizacije, za katere uničenje je bil zadolžen, je z vzvišeno gesto človeka v absolutni prevladi pihnil proti tolmaču: »Ti in tvoje ženske.«⁶⁴

Ker je zasedala oblastne položaje v novi družbeni strukturi, Ela Letonja Ulrih - Atena ni mogla ravnati drugače, kot da se je tudi v tokratnem pričanju ob omembi Gerniaka sklicevala na slab spomin kot posledico hitrega izmenjavanja vojnih dogodkov. Toliko zgovornejši je bil njen pogled na medvojni položaj Maribora: »Na vprašanje, ali sem jaz kot dober poznavalec sistema ilegalne borbe med vojno poznala in vedela za več primerov, ko so bili naši ljudje napoteni s posebnimi nalogami v gestapovski aparat, izjavim, da so se taki primeri pripetili le redko. Res pa so se dogajali.« Dodala je, da za tovrstne naloge zlasti v prvem obdobju odporniškega gibanja ni bilo posebnih odobritev višjih forumov, temveč so bili nižji funkcionarji v delovanju precej svobodni: »Pripominjam pa, da je bilo prav v Mariboru v takih zadevah precej avanturizma. Dogajalo se je na primer, da so se iz Maribora pobegli ilegalci sestali pri belem dnevu v Mariboru in slično, kar je bilo očitno skrajno nevarno in avanturistično. V tem smislu se mi zdi možno, da so se prav v Mariboru dogajali primeri, kakršnega zatrjuje obtoženka glede svoje misije z gestapovcem Gerniakom.«⁶⁵

Potem ko so obtoženka in priče izpovedale svoje poglede, resnice in razumevanja medvojne časa in medčloveških odnosov, ki jih je ta porajal, ter je nastopil trenutek pričakujočega molka pred nadaljevanjem sojenja, je moralo med zidovi mariborskega sodišča nevidno žareti spoznanje: čeprav je bila struktura OF z množično angažiranostjo prebivalstva okupirane skupnosti zmožna polno delovati samo v specifičnem trenutku, stalno niha jočim med življenjem in smrtjo, je tedanje skupno dihanje kot edino možno v času vojne udeležence skrivne mreže povezovalo do konca življenja – in to tudi v pogojih nevarnega vzpostavljanja novega družbenega reda, ki je zahtevalo skrbno tehtanje besed, ter celo v okoliščinah gibanja v območju zlovesčega pojma »Gestapo«. Leta 1944 je Zinka njeno nevarno mejo prestopila sama, v letih 1949–51 pa je

v simbolno območje nacistične tajne policije, katere pomeni so bili tedaj do kraja nabiti z vojno travmo, vstopila skupaj s sodelavci OF.

Zagovornik in obtoženka sta ponovno predlagala oprostilno sodbo, medtem ko je zastopnik javnega tožilca vztrajal: dejanja Terezije Vajngerl so vojni zločin. Kljub poprejšnjim očitkom v pritožbi tožilca ni bilo več krivde za padec Jadvige Golež - Špele, vendar je bila v nazorni sintagmi implicitno navzoča prav njena smrt. Saj je Špelo poleti 1944 pahnila v smrt ista mučiteljska roka, ki je do konca vojne varovala kurirko. Da je bila Špela za Gestapo komunistka in funkcionarica OF, h kateri »so se stekale vse niti«, druga pa *butl*, ki ni vedel, »za koga leta okrog«,⁶⁶ je bilo za povojno realnost po prodoru novega družbenega reda bolj stvar nazornega ločevanja med dobrim in zlim kot pa razlog za niansiranje. A vendar to ni veljalo za tiste, ki so tu edini imeli legitimnost presoje – neposredni odporniški sodelavci obeh žensk. Leta 1951 je bil njihov glas močnejši od glasu države.

Kajti sodnik Ivo Dougan je v začetku februarja 1951 že drugič v nekaj mesecih izrekel oprostilno sodbo Tereziji Vajngerl in to na kar devetih straneh utemeljitve, v katerih so bile povzete glavne postaje odporniškega delovanja kurirke Tetke in poglobitni poudarki izpovedi prič. Stroške ponovnega sojenja je prevzela država. Ker je Zinka po prihodu iz zapora v vseh naslednjih desetletjih pogosto iskala duševni mir v cerkvi, branju verskega tiska in pogovoru z mariborskim duhovnikom Tončkom Majcem, morda ni bila ravnodušna, da je bila sodba, ki ji je vračala iztrgano življenje, izrečena na Svečnico. Prav tako ne vemo, koliko ji je pomenilo, da je sodnikovo končno stališče vrnilo ime kurirke Tetke na zemljevid upornega Maribora. Zanesljivo pa je sodnikova središčna misel v oprostilni sodbi v začetku februarja 1951 odzemanja časovno dimenzijo njenemu in življenjem vojnih tovarišev ter jih povzdigovala na raven primera: če so dogodki in dejanja ljudi neverjetni, še ne pomeni, da so neresnični.⁶⁷



⁶⁴ Prav tam.

⁶⁵ PAM, fond: Okrožno sodišče v Mariboru 1945–78, K 217/50, glavna obravnava, pričanje Ele Letonja Ulrih, 24. 1. 1951.

⁶⁶ PAM, fond: Okrožno sodišče v Mariboru 1945–78, K 217/50, glavna obravnava, pričanje Terezije Vajngerl, 24. 1. 1951.

⁶⁷ PAM, fond: Okrožno sodišče v Mariboru 1945–78, K 217/50, Sodba v imenu ljudstva!, 2. 2. 1951.

Živčna vojna za Zinko Vajngerl je bila dokončno zaključena konec februarja 1951, ko je Vrhovno sodišče v Ljubljani zavrnilo pritožbo javnega tožilca.⁶⁸ Po koncu »mučnih nočnih zasliševanj« in samice v Ljubljani ter dvakratnega sojenja v Mariboru je bila psihično in fizično strta. Prebiranje zdravniškega spričevala, ki je sledilo pred izrekom februarске sodbe, je bil jasen izkaz, kako težko breme je ležalo na njej. Zdravnik je pri obtoženki diagnosticiral kronično živčno izčrpanost, srčno okvaro, slabo-krvnost in vnetje jajčnika. Čutila je pritisk in bolečino v glavi ter vrtoglavico pri hoji. Bila je silno razdražljiva, ob razburjenju je v srcu čutila krče ter imela občutek dušenja. Slabo je spala in imela panične napade, ko je zvijanju, kričanju in zategovanju okončin sledila izguba zavesti.⁶⁹

Maminih napadov panike, ki so jo spremljali še dolgo, nagle vzkipljivosti in večkrat težke vzgojiteljske roke se spominja tudi Majda Jecelj. Vendar se je Zinka tudi tokrat pobrala: pri svojih štiriinpetdesetih letih je kot ena prvih ženskih voznic opravila šoferski izpit in se okoli leta 1959 zaposlila v mariborskem industrijskem velikanu Swaty. Jožef Vajngerl se je med ženino odsotnostjo hudo oslabil zdravlil na Golniku zaradi tuberkuloze, desetletna Majda pa je ponovno ostala sama z babico Marijo Slana. Ure klavirja, s katerimi je pričela po koncu vojne, so bile z materino aretacijo prekinjene, vendar je Zinka Vajngerl po vrnitvi iz zaporu hčer nemudoma spet združila s črno-belimi tipkami. Dejstvo, da je v naslednjih desetletjih postala ena najbolj prepoznavnih slovenskih glasbenih pedagogin in ravnateljica mariborskega konservatorija, nosi v sebi velikansko humanistično sporočilo. V vseživljenjskem vodilu pianistke pa zlahka prepoznamo človeško bistvo njene matere: »Kdor hoče koga vneti, mora sam goreti.«⁷⁰

⁶⁸ PAM, fond: Okrožno sodišče v Mariboru 1945–78, K 217/50, sklep Vrhovnega sodišča o zavrnitvi pritožbe javnega tožilstva, 27. 2. 1951.

⁶⁹ PAM, fond: Okrožno sodišče v Mariboru 1945–78, K 217/50, zdravniško mnenje, 2. 12. 1950.

⁷⁰ Tatjana Dvoršak, »Kdor hoče koga vneti itd.: intervju z Majdo Jecelj«, *Virkla*, junij 2014.

Viri in literatura

Arhivski viri

Arhiv Muzeja narodne osvoboditve Maribor:
532/VI/85, osebna mapa Zinke Vajngerl.
532/III/34, osebna mapa Jadvige Golež.

Arhiv Republike Slovenije:
1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve
SRS, t. e. 842, GSP Maribor – analiza.

Nadškofijski arhiv Maribor:
Rojstno-matična knjiga Mala Nedelja, Terezija
Slana, por. Vajngerl.
Rojstno-matična knjiga Magdalena Maribor, Ivan
Gernjak.

Pokrajinski arhiv Maribor:
fond: Okrožno sodišče v Mariboru 1945–78,
K 217/50, Terezija Vajngerl.
fond: Okrajno sodišče Maribor, zaplembni spis
I 489/1950, Dušan in Gizela Špindler.
fond: Maks Gašparič, AŠ 3, izjava Dušana
Špindlerja o Tereziji Vajngerl.
fond: Mestna občina Maribor, Gospodinjska
kartoteka.

Ustni vir

Majda Jecelj (hči Zinke Vajngerl), pogovor,
pomlad 2023–jesen 2024.

Tiskani viri

Atena (Ela Letonja Ulrih): »Zinka Vajngerl:
pogumna kurirka, aktivistka in borka«.
Svobodna misel, 14. 11. 1997.
Ostrovška, Milica: *Kljub vsemu odpor*, 1.–3.
knjiga. Maribor: Založba Obzorja, 1963–68.
Zalaznik, Franc: *Dolga in težka pot 1941–1945*.
Maribor: Založba Obzorja, 1963.

Članki in monografije

Dvoršak, Tatjana: »Kdor hoče koga vneti:
intervju z Majdo Jecelj«. *Virkla*, junij 2014.
Ratej, Mateja: *Svastika na pokopališkem zidu:
poročilo o hitlerizmu v širši okolici Maribora v*

tridesetih letih 20. stoletja. Ljubljana: Beletrina, 2021.

Ratej, Mateja: *Rožengrunt: žensko nasilje v štajerskih kočarskih družinah med svetovnimi vojnami*. Ljubljana: Beletrina, 2023.

Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije. Ljubljana: Mladinska knjiga; INZ, 2006.

Žnidarič, Marjan: *Do pekla in nazaj: nacistična okupacija in narodnoosvobodilni boj v Mariboru 1941–1945*. Maribor: Muzej narodne osvoboditve, 1997.

Zusammenfassung

TEREZIJA VAJNGERL – „TANTCHEN“

Furchtlose Kurierin der Befreiungsfront im Griff des Kominforms

Terezija Vajngerl (1913–1997) wurde in Moravci bei Mala Nedelja als uneheliche Tochter der jungen Bauerntochter Marija Slana (1889–1962) und des Vaters Ludvik Vrbnjak geboren. Sie beendete die Grundschule in Moravci und zog um 1932 nach Maribor, wo sie eine katholische Hauswirtschaftliche Berufsfachschule besuchte. In den 1930er-Jahren arbeitete sie als Textilarbeiterin in der Fabrik Doctor in drug. Im Jahr 1938 heiratete sie in Šentilj Jožef Vajngerl (1915–1984), der als Fahrer der städtischen Buslinien in Maribor tätig war. Das Paar wohnte in einem Haus in der Straße Mejna ulica 11 im Mariborer Stadtteil Pobrežje, aber die Textilarbeiterin kehrte nach der Geburt ihrer Tochter Majda im Frühjahr 1939 nicht mehr in die Fabrik zurück. Die anonyme Hausfrau war nur eine von vielen jungen Bauernmädchen, die in den 1930er Jahren aus dem Großraum Maribor in die Stadt zogen, um in der Textilindustrie oder als Hausangestellte zu arbeiten. 1942 erfüllte sich ihr Wunsch, wieder Mutter zu werden, doch ihr Sohn starb im Frühjahr 1943. Als im September 1943 auch ihr Ehemann zur deutschen Wehrmacht eingezogen wurde, wurde ihre Wohnung zu einem der ersten und wichtigsten Stützpunkte von Dušan Špindler, der vom Herbst 1943 bis zum Frühjahr 1944 der Hauptorganisator der Widerstandsbewegung in Maribor war. Als seine Kurierin mit dem Deck-

namen „Tantchen“ war sie für die Verbindung mit der Region Prlekija und Slovenske gorice zuständig, wobei sie außergewöhnlichen Mut bewies. Im Jahr 1944, nach einer Kompromittierung durch die Gestapo, nahm sie Kontakt zum dortigen Dolmetscher auf – Hans Gerniak, einen Hitler-Sympathisanten aus Maribor –, der sie bis Kriegsende schützte. Gleichzeitig nutzte sie über ihn ihre Stellung als Kurierin, um Informationen für den Widerstand zu sammeln. 1949 war sie deshalb Gegenstand eines Kominform-Prozesses, aus dem sie nach zahlreichen Zeugenaussagen ehemaliger Mitarbeiter der Befreiungsfront 1951 freigesprochen wurde. Ihr Fall war eng mit der strafrechtlichen Verfolgung von Dušan Špindler verbunden, der im Jahr 1950 zu zwanzig Jahren Freiheitsentzug verurteilt wurde.

Schlüsselwörter: Widerstandsbewegung 1941–45, Maribor, Prlekija, Terezija Vajngerl, Kominform

Barbara Kočevar

»Vsak je dobil z naše strani ustrezno pomoč«

Zgodba zdravstvenega delavca v vojni za Slovenijo

KOČEVAR, Barbara, univerzitetna diplomirana rusistka in zgodovinarica, kustosinja, Muzej novejšje in sodobne zgodovine Slovenije, Celovška cesta 23, SI-1000 Ljubljana, barbara.kocevar@muzej-nz.si

355(497.4)"1991":614.2
94(497.4)"1991"

**»VSAK JE DOBIL Z NAŠE STRANI
USTREZNO POMOČ«**

Zgodba zdravstvenega delavca v vojni za Slovenijo

Članek se osredotoča na obdobje slovenske osamosvojitvene vojne, vendar ne iz vojaške ali politične perspektive, pač pa z vidika zdravstvenih delavcev, ki so marsikdaj tvegali svoje življenje, da so lahko pomagali drugim. V ospredje je postavljena zgodba Andreja Finka, ki je bil v tistem času zaposlen kot reševalec na Reševalni postaji Univerzitetnega kliničnega centra Ljubljana (UKC Ljubljana), danes pa je vodja Dispečerske službe zdravstva pri UKC Ljubljana. V marcu 2024 je avtorica članka z njim posnela intervju, v katerem je delil svoje spomine na vojne dni in razkril marsikateri zgodovinski drobec.

Ključne besede: zdravstvo, reševalci, nujna medicinska pomoč, izredne razmere, vojna za Slovenijo

KOČEVAR, Barbara, BA Russian Studies and History, Curator, Museum of Contemporary and Modern History of Slovenia, Celovška cesta 23, SI-1000 Ljubljana, barbara.kocevar@muzej-nz.si

355(497.4)"1991":614.2
94(497.4)"1991"

**“EVERYONE RECEIVED THE HELP THEY
NEEDED FROM US”**

The story of a health worker in the war for Slovenia

The article focuses on the period of the Slovenian War of Independence, not from a military or political perspective, but from the point of view of health workers who often risked their lives to help others. The story of Andrej Fink, who at the time was employed as an ambulance paramedic at the Rescue Station of the University Clinical Centre Ljubljana (UKC Ljubljana), and today is the Head of the Health Dispatching Service at UKC Ljubljana, is the main focus of the article. In March 2024, the author of this article recorded an interview with him, in which he shared his memories of the war and revealed many historical details.

Keywords: healthcare, ambulance, emergency medical assistance, emergency, war for Slovenia

Namesto uvoda

Slovenska osamosvojitvena vojna je kljub kratkemu trajanju (27. junij – 7. julij 1991) s seboj prinesla vojne grozote – smrtne žrtve, ranjence, uničenje, strah. Prav tako, kot vsaka vojna, pa je tudi ta vojna imela svoje junake. V tem članku je predstavljena ena skupina junakov, in sicer slovenski zdravstveni delavci, ki so ves čas vojne nesebično pomagali drugim ter reševali življenja. O njihovem delu veliko pove misel primarija Rudija Turka, takratnega direktorja Splošne bolnišnice Maribor: »Po bitkah so vsi radi generali, nam pa je vendarle uspelo, da smo bili generali že tudi med bitko.«¹ Osrednji del članka je namenjen pričevanju Andreja Finka, ki je vojno za Slovenijo doživel kot reševalec Reševalne postaje Univerzitetnega kliničnega centra Ljubljana (UKC Ljubljana).

Andrej Fink je delu na področju nujne medicinske pomoči zapisan več kot 35 let, v tem obdobju pa je tudi aktivno sodeloval pri vzpostavitvi njenega sistema v Sloveniji. Sprva je razmišljal o čisto drugačni poklicni poti, in sicer o karieri vojaškega pilota, nato pa se je po tehtnem razmisleku odločil za zdravstveno stroko. Z delom v nujni medicinski pomoči se je srečal že v času srednješolskega izobraževanja med opravljanjem šolske prakse na reševalni postaji. Po zaključku srednje zdravstvene šole leta 1985 je postal štipendist Reševalne postaje UKC Ljubljana. Junija 1991, ob začetku vojne za Slovenijo, je imel že nekajletne izkušnje z delom v nujni medicinski pomoči – opravil je vsa temeljna usposabljanja in je bil član urgentne skupine. Prav v tistem času naj bi odšel na dodatno usposabljanje v Združene države Amerike (ZDA), vendar je vojna njegov odhod preložila za dve leti.²

Leta 1993 je v ZDA zaključil izobraževanje za paramedika,³ leta 1999 diplomiral na Visoki šoli za zdravstvo v Ljubljani, leta 2005 pa na Fakulteti za organizacijske vede Univerze v Mariboru. Leta 2010 je v ZDA zaključil še magistrski študij iz managementa urgentnih služb. Med letoma 1994 in 1997 je

bil direktor Reševalne postaje, nato pa do leta 2018 njen vodja. Od leta 2018 je vodja Dispečerske službe zdravstva pri UKC Ljubljana. Poleg tega je bil še predsednik Sekcije reševalcev v zdravstvu, poveljnik štaba Civilne zaščite UKC Ljubljana, je pa tudi eden izmed ustanovnih članov Sekcije ukrepanja zdravstva ob velikih nesrečah.⁴

Razglasitev samostojnosti Republike Slovenije

V torek, 25. junija 1991, je slovenski parlament z veliko večino sprejel in razglasil Temeljno ustavno listino o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije ter ustavni zakon za njeno uresničitev. Samostojnost je bila razglašena dan prej, kot je bilo javno napovedano.⁵ S tem dejanjem se je 25. junij zapisal v slovensko zgodovino kot eden izmed ključnih datumov za slovensko državnost in bil že konec leta 1991 razglašen za državni praznik – dan državnosti.⁶

Naslednji dan, 26. junija 1991, so se na prvih straneh slovenskih časopisov znašli naslovi, ki so v odebeljenem tisku oznanjali samostojnost in neodvisnost Slovenije – če navedemo samo nekatere: »Republika Slovenija samostojna država!« (Delo),⁷ »Slovenija – država!« (Dnevnik),⁸ »Samostojna Slovenija« (Slovenec)⁹ in »Svobodna Slovenija« (Slovenske novice).¹⁰ V malo manjšem tisku pa so se zraven teh naslovov pojavili tudi naslovi, ki so prinašali slutnjo, da se bo slovenska osamosvojitve zapletla. Tako se je v levem spodnjem kotu prve strani Dela znašla novica z naslovom »Zvezni zbor Sloveniji odrekel legitimnost sprejete odločitve«, ¹¹ v kateri je bil citiran sklep zveznega zbora skupščine Socialistične federativne republike Jugoslavije (SFRJ) v zvezi s slovensko odločitvijo, da stopi na samostojno pot: »Zvezni zbor skupščine SFRJ ne priznava niti notranje niti mednarodne legitimnosti odločitve skupščine Republike Slovenije o enostranski odcepi-

¹ Golob, Bolnišnica med vojno, 18.

² Andrej Fink, intervju.

³ Zdravstveni delavec, usposobljen za zagotavljanje nujne medicinske pomoči izven bolnišničnega okolja, običajno v reševalnem vozilu.

⁴ Zupanič Slavec, Zgodovina zdravstva in medicine na Slovenskem, 2024, 505.

⁵ Uršič, Samostojni!, 9.

⁶ Zakon o praznikih in dela prostih dnevih.

⁷ Delo, 26. 6. 1991, 1.

⁸ Dnevnik, 26. 6. 1991, 1.

⁹ Slovenec, 26. 6. 1991, 1.

¹⁰ Slovenske novice, 26. 6. 1991, 1.

¹¹ Delo, 26. 6. 1991, 1.



Množica na Prešernovem trgu na dan slovesne razglasitve samostojne in neodvisne Republike Slovenije, Ljubljana, 26. junij 1991. (Foto: Nace Bizilj, hrani Muzej novejšje in sodobne zgodovine Slovenije.)

*tvi od Jugoslavije. Odgovornost za vse posledice te odcepitve zadeva skupščino Republike Slovenije!*¹²

In res, zapletati se je začelo takoj na začetku. Že 26. junija 1991 so enote Jugoslovanske ljudske armade (JLA) skušale prevzeti nadzor nad nekaterimi mejnimi prehodi Slovenije s sosednjimi državami,¹³ ponekod pa je prišlo tudi do zapletov pri namestitvi slovenskih zastav in novih mejnih tabel z napisom Republika Slovenija.¹⁴ Prav tako so se v notranjosti Slovenije začele določene aktivnosti, ki niso napovedovale nič dobrega: okrog vojašnic so bili vidni tanki, pripravljeni so bili tovornjaki in vozila vojaške policije, nebo so preletavali transportni helikopterji, Zvezna uprava za kontrolo letenja v Beogradu je zaprla slovenska letališča.¹⁵ Kljub napetostim, ki jih je bilo čutiti, je zvečer pred slovenskim parlamentom potekala slovesnost ob razglasitvi samo-

stojne in neodvisne Slovenije, ki so se je udeležili predstavniki slovenskega političnega vrha, poslanci ter številni tuji in domači gostje.¹⁶ Zbrano množico na takratnem Trgu revolucije (danes Trg republike) v Ljubljani sta pred začetkom proslave nizko preleteli dve letali JLA,¹⁷ kot da bi želela vojska z njima demonstrirati svojo moč in vseprisotnost. Osrednji govornik proslave je bil predsednik predsedstva Slovenije Milan Kučan, ki je najprej pregledal častno stražo, nato pa nagovoril vse zbrane. V svojem govoru je uporabil sedaj že skorajda ponarodelo misel: »Nocoj so dovoljene sanje, jutri je nov dan.«¹⁸ Sledil je kulturni program v izvedbi igralca Poldeta Bibiča, godbe na pihala milice in Slovenskega okteta, ljubljanski nadškof Alojzij Šuštar pa je blagoslovil lipo, posajeno v čast novi državi.¹⁹

Slavje ob razglasitvi samostojnosti je odmevalo po vsej Sloveniji še pozno v noč, že naslednje jutro

¹² Klasinc, *Zvezni zbor, Delo*, 26. 6. 1991.

¹³ Grča, *JLA in policisti, Delo*, 27. 6. 1991.

¹⁴ Slivnik, *Sto osamosvojitvenih dni*, 129.

¹⁵ Partlič, *dopisniki Dela, Če bo treba, bo slovenska policija, Delo*, 27. 6. 1991.

¹⁶ Partlič, *Taškar, Slovesno, Delo*, 27. 6. 1991.

¹⁷ *Vojna za Slovenijo*, 10.

¹⁸ Uršič, *Samostojni!*, 16.

¹⁹ Partlič, *Taškar: Slovesno, Delo*, 27. 6. 1991.

pa se je pravkar rojena država znašla pred prvo preizkušnjo.

Spomini Andreja Finka na vojno za Slovenijo

Proslave ob razglasitvi samostojnosti se je skupaj s sodelavci z reševalne postaje udeležil tudi Andrej Fink. Po zaključku prireditve je z družbo nadaljeval praznovanje v centru mesta, kjer je že opazil določene aktivnosti Teritorialne obrambe (TO), vendar temu takrat še ni posvečal posebne pozornosti.

Naslednje jutro se je zbudil v novo realnost, ki pa je ni mogel takoj v celoti dojeti – tankovske kolone JLA so krenile iz vojašnic v Sloveniji in na Hrvaškem proti mejnim prehodom z Avstrijo, Italijo in Madžarsko ter proti Ljubljani in letališču Brnik. Vojska je začela z izpolnjevanjem naloge, ki ji jo je zadal Zvezni izvršni svet – prevzem vseh mejnih prehodov in zavarovanje državne meje.²⁰ Slovenske obrambne sile so z namenom upočasnitve napredovanja JLA postavile več cestnih zapor,²¹ na katere je na poti v službo naletel tudi Fink. Zaradi njih je bil primoran iskati obvoze, zato je na delo prišel z zamudo. Med potjo proti UKC-ju sta ga preletela dva transportna helikopterja JLA, za katera je pozneje izvedel, da sta bila namenjena v Trzin,²² srečal pa je tudi reševalno vozilo specialne enote policije na nujni vožnji. To so bila znamenja, ki so nakazovala na stopnjevanje dogajanja.

Dopoldne tega dne je Republiški sekretariat za zdravstveno in socialno varstvo (predhodnik današnjega Ministrstva za zdravje Republike Slovenije) direktorju UKC Ljubljana poslal *Odlok za delo zdravstvenega varstva v izjemnih razmerah*. Na podlagi tega dokumenta so bili znotraj bolnišnice imenovani trije člani kriznega štaba, ki so sprejeli ukrepe za delovanje UKC v izrednih razmerah. Že 27. junija 1991, deloma pa še 28. junija 1991, so ob upoštevanju medicinskih ocen in transportnih možnosti odpustili del bolnikov, in s tem zagotovili

dodatno skoraj 800 prostih postelj. Potrebno je bilo sprostiti tudi prostore za intenzivno nego. Operativni programi so bili omejeni le na nujne posege. Kirurške ekipe so bile angažirane v normalnem obsegu, ostali kirurgi vseh kirurških strok pa so morali biti v pripravljenosti. Takoj so aktivirali vseh 30 reševalnih vozil z ekipami.²³ V UKC so zagotovili tudi varstvo otrok njihovih zdravstvenih delavcev, da bi bilo lahko čim več zaposlenih prisotnih na delovnem mestu:²⁴ »Za čim bolj nemoteno in varno delovanje zdravstvenega varstva je bilo treba uveljaviti in izvajati vrsto nemedicinskih aktivnosti, ki so jih terjale izjemne razmere.«²⁵ Tako je bil določen izjemni režim delovanja tehničnih služb (odpravljanje okvar na vitalni infrastrukturi, oskrba z rezervnimi deli, plini, perilom ...), poostрил se je nadzor nad varnostjo v UKC, še posebej so bili varovani vhodi in vsi vitalni deli UKC.²⁶ To so bili le nekateri izmed ukrepov, ki jih je že prvi dan vojne sprejel krizni štab.²⁷

Ob prihodu v UKC Fink še ni slutil, da se bo domov vrnil šele čez 10 dni, ko bodo spopadi prenehali. Pričakala ga je zdravstvena dispečerka, ki je bila zelo razburjena. Opozorila ga je, naj se hitro pripravi za delo, ker so vse razpoložljive ekipe že v Trzinu, kjer je potekal velik spopad. Fink in njegov sodelavec, edina reševalca iz UKC, ki sta bila tisti dan še na voljo, sta bila kmalu napotena v Rožno dolino v Ljubljani. Tam so pripadniki TO sestrelili helikopter JLA, ki ga je pilotiral slovenski pilot Toni Mrlak. Poleg njega je bil na krovu tudi kopilot Bojanče Sibinovski. Helikopter se je zrušil v neposredni bližini stanovanjskih hiš.²⁸ Ljubljanske ulice so bile bolj ali manj prazne, zato sta reševalca hitro dosegla kraj dogodka. Okrog sestreljenega helikopterja se je že zbralo veliko ljudi, na prizorišču so bili tudi policisti in gasilci, ki so pogasili požar. S sodelavcem sta hitro ugotovila, da z vidika nujne medicinske pomoči dela zanju ni, saj sta bila oba člana posadke helikopterja na mestu mrtva.²⁹ Kasneje je do njiju prišla tudi informacija, da naj bi bila nekje ranjena še ena civilna oseba. Ker te osebe

²⁰ Flegar, *Vojna proti Sloveniji*, Delo, 28. 6. 1991.

²¹ *Vojna za Slovenijo*, 14–24.

²² Tankovski vod JLA je obstal pred barikado v Trzinu. Po neuspešnih pogajanjih se je vnel spopad med TO in JLA. TO je dobila okrepitve s strani specialne enote milice, JLA pa s strani diverzantskega odreda, ki sta ga na prizorišče pripeljala dva helikopterja.

²³ Poročilo o delovanju UKC.

²⁴ Elm, *Odpovedani zdravstveni pregledi*, Dnevnik, 28. 6. 1991.

²⁵ Poročilo o delovanju UKC.

²⁶ *Ibid.*

²⁷ *Ibid.*

²⁸ Dnevnik, 28. 6. 1991.

²⁹ *Ibid.*



Andrej Fink (v belem) na pogorišču sestreljenega helikopterja JLA, ki ga je pilotiral slovenski pilot Anton Mrlak, Ljubljana (Rožna dolina), 27. junij 1991. (Foto: Nace Bizilj, hrani Muzej novejšje in sodobne zgodovine Slovenije.)

nista našla, sta se odpeljala nazaj proti bazi. Med vračanjem sta bila preusmerjena v Trzin kot dodatna pomoč ekipam, ki so že bile tam. Ob njunem prihodu so bili vsi ranjenci že odpeljani, zato sta skupaj s preostalimi reševalci počakala na zbirnem mestu v določeni razdalji od kraja dogajanja, če bi mogoče še potrebovali njuno pomoč, nato sta se vrnila v bazo. Tega dne je bilo v UKC sprejetih največ poškodovancev v celotnem obdobju vojne. Večina poškodovancev je bila iz bitke pri Trzinu,³⁰ od koder je bilo prepeljanih 14 ranjencev – 8 pripadnikov TO, 4 pripadniki JLA in 2 civilista, ki jih je ob prihodu v UKC oskrbela podvojena ekipa zdravnikov.³¹

V dneh, ki so sledili, je Fink še večkrat šel na teren, tudi med alarmom, ki je opozarjal na nevarnost zračnega napada:

»Ljubljana mrtva, nikjer nikogar, mi pa smo izvajali intervencije po terenu. /.../ Takrat smo šli na cesto. Takrat smo šli, kljub vedenju, da obstaja velika

verjetnost, da bo letalski napad, kaj se bo zgodilo. Mogoče se danes to sliši pretirano, ampak, saj veste, takrat je bila negotovost. Se spomnim ene porodnice, bil je porod. Tako hitrega prevoza nazaj v porodnišnico še nisem doživel, pa verjetno tudi ona ne.»³²

Sirene, ki so opozarjale na možnost zračnega napada, so se po vsej Sloveniji prvič oglasile na nedeljsko jutro 30. junija 1991, ko so se z letališč v Zagrebu, Pulju, Zadru in Bihaću v nebo dvignila letala JLA.³³ Na ta dan je bila prvič v delovanju UKC izvedena evakuacija pokretnih bolnikov, delavcev in obiskovalcev v zaklonišča. Evakuacija je bila izvedena hitro in mirno v manj kot 10 minutah. Nepokretne bolnike so znotraj oddelkov premestili v prostore izven dosega steklenih površin, poleg njih pa je ostal del osebja. Na oddelkih so ostali tudi vsi kirurgi in celotno osebje urgence.³⁴ Tudi Fink je bil skupaj s sodelavci evakuiran v četrto klet UKC-ja. Dobro se spominja tega dne: *»Smo vsi postali kadilci*

³⁰ Poročilo o delovanju UKC.

³¹ Flegar, *Vojna proti Sloveniji, Delo*, 28. 6. 1991.

³² Andrej Fink, intervju.

³³ Pečauer, *Slovenija zavrača ultimati*, Delo, 1. 7. 1991.

³⁴ Poročilo o delovanju UKC.



Priprava bolniških postelj v kletnih prostorih UKC Ljubljana, Ljubljana, junij–julij 1991.
(Foto: Tomi Lombar, hrani Muzej novejšje in sodobne zgodovine Slovenije.)

čez noč. /.../ Tam³⁵ se je vil dim ven, ker smo bili vsi v stresu.«³⁶ Na srečo so se letala čez nekaj časa vrnila v svoje baze in do napada ta dan ni prišlo.³⁷

Delo v izrednih razmerah, kamor sodi tudi vojno stanje, prinese določene specifične. V takih okoliščinah zdravstvene službe delujejo po posebnem režimu, za katerega je značilno, »da mora vsak sodelujoči v celotni verigi reševanja sprejemati težke in pomembne odločitve, zlasti v razmerah, ki so povsem drugačne od vsakodnevnih. Organizacija dela, prerasporeditev osebja, prostorov in opreme postanejo enako pomembni elementi kot samo strokovno ukrepanje.«³⁸ Zdravstveni delavci so se v junijskih in julijskih dneh leta 1991 srečevali z okoliščinami, ki so dodatno oteževale njihovo delo. Fink v prvi vrsti izpostavlja pomanjkanje centralne koordinacije, kot je vzpostavljena danes. Takrat je komunikacija med reševalnimi službami potekala

precej stihijsko – posamezne reševalne postaje so se morale same zorganizirati, kako bodo postopale v določenih okoliščinah. Spominja se spopada na Medvedjeku,³⁹ ko je bila aktivirana tudi njihova reševalna služba:

»Smo bili napoteni na ta dogodek, pa smo bili potem nekje na polovici poti obrnjeni in napoteni nazaj v Ljubljano. Zakaj je temu tako, kaj je botrovalo tej odločitvi ... Vemo pa, da so na kraju imeli pomanjkanje ekip, pa težave pri oskrbi. Mi smo bili žal obrnjeni.«⁴⁰

Cestne blokade so daljšale transportne čase za prevoz ranjencev v zdravstvene ustanove:

³⁹ Slovenske obrambne sile so na cesti med Trebnjem in Ivančno Gorico pri kraju Medvedjek postavile cestno blokado, sestavljeno predvsem iz tovornih vozil. Blokada je zaustavila napredovanje bojnih oklepnih vozil JLA, ki so iz Karlovca želeli prodreti do Ljubljane. Poleg tega je slovenska stran jugoslovanski vojski blokirala tudi možnost umika proti Novemu mestu. 28. junija 1991 je po neuspešnih pogajanjih TO s protiolepnim orožjem napadla kolono JLA, ki je najprej odgovorila s topovskim protinapadom, nato pa še z letalskim napadom na barikado.

⁴⁰ Andrej Fink, intervju.

³⁵ Iz kleti (op. a.).

³⁶ Andrej Fink, intervju.

³⁷ Pečauer, Slovenija zavrača ultimati, Delo, 1. 7. 1991.

³⁸ Zupanič Slavec, Zgodovina zdravstva in medicine na Slovenskem, 2017, 314.



Reševalca med intervencijo na terenu. V tistem času so bile bele halje njihova klasična delovna obleka, Trzin, 27. junij 1991. (Foto: Joco Žnidaršič, hrani Muzej novejšje in sodobne zgodovine Slovenije.)

»Mi vemo za en primer, da je ena oseba umrla zaradi srčnega zastoja, ker smo bili prepozni. Preden so se kolegi prebili čez vse te cestne zapore oziroma izvajali neke obvozne poti, je prišlo do tega tragičnega izida.«⁴¹

Težave so se pojavile tudi pri prenosu informacij do reševalcev, saj le-ti velikokrat niso bili realno obveščeni o tem, kaj se dogaja na terenu. V enem izmed takšnih primerov je bil udeležen tudi Fink:

»To je bilo za časa, ko je bila v Ljubljani diverzantska skupina JLA, ki naj bi vdrla v Cankarjev dom, in se je dogajala neka agresija. Dobili smo klic, da je na Tromostovju ena oseba, ki poskuša narediti samomor, da bo skočila v Ljubljano. Mi smo na to odreagirali. Ko smo prišli na lokacijo, smo pa naleteli na prizor, ko je bilo vse v pripravljenosti. TO naju je potegnila iz vozila ven, v zaklon, da naj se pazimo, da so ostrostrelci na strehah. Je bila popolnoma druga situacija. Tukaj smo imeli problem. Sicer dejansko je šlo res za eno osebo tam, ki naj bi

poskušala narediti samomor, vendar se ni vedelo, ali je to del same diverzije ali je to naključni dogodek. Priletela sva v neko situacijo, ki je bila popolnoma kontra temu, kar smo bili obveščeni v štartu. Oziroma pravilno bi bilo, da bi bili prej opozorjeni, da so se tam okoliščine spremenile in da naj postopamo previdno.«⁴²

Zdravstvena oskrba v vojni za Slovenijo – nekaj dejstev

Republiški sekretariat za zdravstveno in socialno varstvo Republike Slovenije, predhodnik današnjega Ministrstva za zdravje Republike Slovenije, je začel izvajati priprave na področju zdravstva tri mesece pred napadom JLA na Slovenijo. V začetku maja 1991 je že bila pripravljena tudi pravna podlaga za delovanje zdravstva v vojnih razmerah.⁴³

Pomembno vlogo pri zdravstveni oskrbi ranjenecov v vojnem času so imele reševalne ekipe

⁴¹ Ibid.

⁴² Ibid.

⁴³ Brodnik, *Civilna obramba*, 475.

iz bolnišnic in zdravstvenih domov. Po prihodu reševalcev na kraj dogodka je bil ključnega pomena hiter transport do mesta primarne oskrbe.⁴⁴ Del ranjencev so oskrbeli v zdravstvenih domovih, večino pa so prepeljali direktno v bolnišnice:⁴⁵ v Izolo, Šempeter pri Gorici, na Jesenice, v UKC Ljubljana, Slovenj Gradec, Celje, Maribor, na Ptuj, v Mursko Soboto, Brežice, Novo mesto in Trbovlje.⁴⁶

Prevoz ranjencev do mesta primarne oskrbe je trajal od 15 minut pa vse do 6 ur. Najkrajši transportni čas je bil na območju Nove Gorice (Šempeter pri Gorici) in Ljubljani, ker so se tu boji odvijali v bližini bolnišnic. Najdaljši so bili prevozi ranjencev v bolnišnico v Murski Soboti zaradi zapor poti preko reke Mure.⁴⁷ Zaradi številnih cestnih blokad in zapor po državi je bil otežen prevoz ranjencev z reševalnimi avtomobili tudi v drugih delih Slovenije. Zračni prostor je nadzorovala JLA, zato helikopterski prevoz huje ranjenih ni bil mogoč.⁴⁸

Vojko Flis, Jože Ferk in Tomaž Tomažič so v *Zborniku predavanj XXVIII. podiplomskega tečaja kirurgije* objavili izsledke pregleda medicinske dokumentacije vseh vojnih poškodovancev, ki so se od 27. junija do 5. julija 1991, torej v dneh najhujših spopadov, zdravili v slovenskih bolnišnicah. Ugotovili so, da se je v bolnišnicah zaradi vojnih poškodb zdravilo 464 bolnikov: 227 bolnikov je bilo zdravljenih ambulantno in niso potrebovali hospitalizacije, 17 ljudi je bilo ob prevozu v bolnišnico že mrtvih, 220 bolnikov pa je potrebovalo hospitalizacijo (5 žensk, 215 moških, starost od 18 do 81 let, povprečna starost 29 let). Od 220 ranjencev je bilo 38 civilnih oseb, 70 pripadnikov rednih slovenskih enot in 112 pripadnikov JLA. Ranjeni so imeli predvsem strelne in eksplozivne poškodbe, manj je bilo opeklin.⁴⁹

Namesto zaključka

Vojna je v Slovenijo prinesla novo realnost. Zdravstveni delavci so se prvič srečali z delom

v vojnih razmerah. Andrej Fink je pojasnil, da v tako kratkem času niso uspeli narediti premika iz mirnodobnega načina dela na delovanje v vojnih razmerah – ne mentalno in tudi ne procesno:

»Če bi ta stvar⁵⁰ trajala mogoče še dalj časa, bi potem popolnoma spremenili naš pristop na krajih dogodkov.«⁵¹

Prav zato je prišlo do situacij, ko so se reševalci med delom na terenu preveč izpostavili in s tem tvegali svoje življenje, vendar pa je Fink izpostavil dejstvo, da k sreči nobeno reševalno vozilo ni bilo neposredno napadeno.⁵²

V tem času, polnem preizkušenj, so se zdravstveni delavci izkazali ne le s svojo požrtvovalnostjo in strokovnostjo, pač pa tudi s tem, da so ostali zavezani etičnim načelom. Fink se spominja:

»Dogovor je bil, da z vidika nujne medicinske pomoči, kar je edino pravilno, bomo zagotavljali pomoč, in smo dejansko tudi jo, vsem. Vsak je dobil z naše strani ustrezno pomoč – ali je bil to civilist, ali je bil to pripadnik TO, ali je bil to miličnik, ali je bil to ranjenec na strani JLA. Tukaj ni bilo nobenih razlik.«⁵³

Prav tako so bili poškodovanci enakovredne obravnave deležni tudi v bolnišnicah. O tem so pisali v *Delu*:

»Ena od stvari, ki je zdravniki praviloma ne bodo sami uporabili, je strukturna statistika vojnih ranjencev – koliko je 'naših' in koliko 'drugih, njihovih'. Seveda vodijo podatke, značilne križce, ki lajšajo štetje na listu papirja in priročno kartoteko, 'da se pač ve, kje je kdo', vendar govorijo le o 'naših pacientih na intenzivni terapiji, na nevrokirurgiji, na očesnem oddelku ali oddelku za opekline ...' 'Vsi so predvsem bolniki,' pravi prof. dr. Andreja Kocijančič, ki vodi krizni štab v UKC.«^{54,55}

S strani zvezne vlade v Beogradu so se sicer pojavili očitki, da naj bi z ranjenci JLA ravnali slabo

⁴⁴ Flis, Ferk in Tomažič, *Vojne poškodbe*, 97–103.

⁴⁵ Malešič, *Civilna obramba med osamosvajanjem Slovenije*, 225.

⁴⁶ Flis, Ferk in Tomažič, *Vojne poškodbe*, 92.

⁴⁷ *Ibid.*, 95.

⁴⁸ *Ibid.*, 92.

⁴⁹ *Ibid.*, 93–95.

⁵⁰ Vojna (op. a.).

⁵¹ Andrej Fink, intervju.

⁵² *Ibid.*

⁵³ *Ibid.*

⁵⁴ UKC Ljubljana (op. a.).

⁵⁵ Bošnjak, *Zdravniki ne delajo razlik*, Delo, 5. 7. 1991.



Stisk rok ranjencev, ki sta bila pred tem na nasprotnih straneh, nato pa na sosednjih bolniških posteljah v UKC Ljubljana – Robert Šebenik, pripadnik enot RS in nekdanji kolesar, ter pripadnik JLA, Ljubljana, 3. julij 1991.

(Foto: Aleš Černivec, hrani Muzej novejšje in sodobne zgodovine Slovenije.)

in da jim ni bila nudena vsa potrebna pomoč,⁵⁶ admiral JLA Stane Brovet pa je očital TO oviranje preskrb enot JLA. Sanitetne enote TO so obtožbe zavračale, očitke s strani JLA pa so zavrnil tudi UKC Ljubljana ter bolnišnici v Novem mestu in Murski Soboti.⁵⁷ Pozneje je sicer jugoslovanska stran pohvalila slovensko zdravstveno službo za profesionalno in korektno oskrbo ranjenih pripadnikov JLA.⁵⁸ Zadovoljstvo z zdravstveno oskrbo so izrazili tudi nekateri jugoslovanski vojaki, kot na primer kapetan Branko Trkulja, ki se je zdravil v murskosoboški bolnišnici:

»Osebe skrbi za vse nas zelo korektno in nimam občutka, da bi me obravnavali drugače. Nihče se do mene ne obnaša kot do okupatorskega vojaka, saj se na primer družimo in pogovarjamo tudi z mladimi fanti, ki so bili ranjeni v vrstah slovenske TO. Prepri-

čan sem celo, da se med seboj veliko bolje razumemo kot nekateri, ki bi morali razmišljati o vseh nas.»⁵⁹

Vojna za Slovenijo se je končala 7. julija 1991, ko so se predstavniki Slovenije, Hrvaške, SFRJ in Evropske skupnosti srečali na Brionih, da bi našli mirno in demokratično rešitev za nastalo jugoslovansko krizo.⁶⁰ Po petnajsturnih pogajanjih so podpisali skupno t. i. *Brionsko deklaracijo*,⁶¹ ki je sicer zavrla proces osamosvajanja za tri mesece, vendar pa je pomenila konec spopadov. JLA se je začela postopoma umikati iz Slovenije. V noči s 25. na 26. oktober 1991 so slovensko ozemlje zapustili še zadnji jugoslovanski vojaki.⁶² Slovenija je postala suverena država.⁶³

⁵⁶ Pojbič, *Zakaj žalijo*, Delo, 8. 7. 1991.

⁵⁷ Đerić, *Zdravniki zanikajo*, Delo, 1. 7. 1991.

⁵⁸ Nič več očitkov, Delo, 9. 7. 1991.

⁵⁹ Pojbič, *Zakaj žalijo*, Delo, 8. 7. 1991.

⁶⁰ *Enotni v zmagi*, 80–81.

⁶¹ Košir, *Petnajst ur*, Delo, 9. 7. 1991.

⁶² *Enotni v zmagi*, 106.

⁶³ Uršič, *Samostojni!*, 118.



Trajekt Sveti Stefan z vojaki JLA zapušča koprsko pristanišče, Koper, 22. oktober 1991.
(Foto: Aleš Černivec, hrani Muzej novejšje in sodobne zgodovine Slovenije.)

Viri in literatura

Viri

Muzej novejšje in sodobne zgodovine Slovenije,
Fotografski fond Aleš Černivec.
Muzej novejšje in sodobne zgodovine Slovenije,
Fotografski fond Joco Žnidaršič.
Muzej novejšje in sodobne zgodovine Slovenije,
Fotografski fond Nace Bizilj.
Muzej novejšje in sodobne zgodovine Slovenije,
Fotografski fond Tomi Lombar.
UKC Ljubljana, *Poročilo o delovanju UKC v
izjemnih razmerah v času od 27. 6. do 1. 7.
1991*, Ljubljana, 1. 7. 1991.

Časopisni viri

Armada zavzela meje. *Dnevnik*, 28. 6. 1991, str. 1.
Bošnjak, Dragica: Zdravniki ne delajo razlik.
Delo, 5. 7. 1991, str. 4.
Delo, 26. 6. 1991, str. 1.
Dnevnik, 26. 6. 1991, str. 1.

Dnevnik, 28. 6. 1991, str. 1.

Đerić, Ljiljana: Zdravniki zanikajo admiralove
obtožbe. *Delo*, 1. 7. 1991, str. 5.

Elm: Odpovedani zdravstveni pregledi. *Dnevnik*,
28. 6. 1991, 7.

Flegar, Vojko: Vojna proti Sloveniji – sto mrtvih
in ranjenih. *Delo*, 28. 6. 1991, str. 1.

Grča, Dušan: JLA in policisti iz oči v oči. *Delo*,
27. 6. 1991, str. 3.

Klasinc, Janja: Zvezni zbor Sloveniji odrekel
legitimnost sprejete odločitve. *Delo*, 26. 6.
1991, str. 1.

Košir, Darijan: Petnajst ur trdih in razburljivih
pogajanj – korak k mirnemu dialogu? *Delo*, 9.
7. 1991, str. 3.

Nič več očitkov o ravnanju z ranjenci. *Delo*, 9. 7.
1991, str. 2.

Partlič, Slava, dopisniki Dela: Če bo treba, bo
slovenska policija mejne prehode branila tudi
s silo. *Delo*, 27. 6. 1991, str. 3.

Partlič, Slava, Taškar, Jana: Slovesno so razglasili
samostojnost Slovenije. *Delo*, 27. 6. 1991, str. 1.

Pečauer, Marko: Slovenija zavrača ultimat in odločno brani svobodo. *Delo*, 1. 7. 1991, str. 1.
Pojbič, Jože: Zakaj žalijo zdravnike? *Delo*, 8. 7. 1991, str. 4.
Slivnik, Danilo: V senci tankov. *Delo*, 27. 6. 1991, str. 1.
Slovenec, 26. 6. 1991, str. 1.
Slovenske novice, 26. 6. 1991, str. 1.

Ustni viri

Fink, Andrej. Intervjuvala avtorica. Ljubljana, 6. 3. 2024. Posnetek hrani Muzej novejši in sodobne zgodovine Slovenije.

Literatura

Brodnik, Ana: Civilna obramba. *Vojaška obramba Slovenije 1990/1991* (ur. Tomaž Kladnik). Ljubljana: Defensor, 2011, str. 469–489.
Enotni v zmagi: osamosvojitve Slovenije (ur. Nataša Urbanc). Ljubljana: Nova revija, 2006.
Flis, Vojo, Ferk, Jože in Tomažič, Tomaž: Vojne poškodbe med desetdnevno vojno v Sloveniji. *Zbornik predavanj XXVIII. podiplomskega tečaja kirurgije* (ur. Vladimir Smrkolj). Ljubljana: Univerzitetni klinični center, Kirurška služba: Medicinska fakulteta, Katedra za kirurgijo, 1992, str. 92–103.
Golob, Milan: Bolnišnica med vojno za Slovenijo. *Naša bolnišnica: Časopis Splošne bolnišnice Maribor*, 7, št. 7–8 (avgust–september 2006), str. 18.
Malešič, Marjan: Civilna obramba med osamosvajanjem Slovenije. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 52, št. 2 (2012), str. 213–230.
Slivnik, Danilo: *Sto osamosvojitvenih dni*. Ljubljana: ČZP Delo, 1991.
Uršič, Irena: *Samostojni! Fotografije in fotoreporterji o samostojni Sloveniji in vojni* (ur. Irena Uršič). Ljubljana: Muzej novejši zgodovine Slovenije, 2016.
Vojna za Slovenijo, ur. uredništvo Cankarjeve založbe. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1991.
Zakon o praznikih in dela prostih dnevih v Republiki Sloveniji (ZPDPD), 21. 11. 1991.
Zupanič Slavec, Zvonka: *Zgodovina zdravstva in medicine na Slovenskem. Interna medicina, urgentna medicina in nujna medicinska*

pomoč, paliativna oskrba. (ur. Senta Jaunig). Celje: Celjska Mohorjeva družba: Društvo Mohorjeva družba; Ljubljana: Znanstveno društvo za zgodovino zdravstvene kulture Slovenije, 2024.

Zupanič Slavec, Zvonka: *Zgodovina zdravstva in medicine na Slovenskem. Medicina skozi čas, javno zdravstvo, farmacija*. (ur. Senta Jaunig). Ljubljana: Slovenska matica: Znanstveno društvo za zgodovino zdravstvene kulture Slovenije, 2017.

Zusammenfassung

„JEDER BEKAM VON UNS DIE NOTWENDIGE HILFE“

Die Geschichte einer Gesundheitsfachkraft im Unabhängigkeitskrieg Sloweniens

Der slowenische Unabhängigkeitskrieg brachte trotz seiner kurzen Dauer (27. Juni – 7. Juli 1991) die Schrecken des Krieges mit sich – Todesopfer, Verwundete, Zerstörung, Angst. Wie jeder Krieg hatte auch dieser seine Helden. In diesem Beitrag wird eine besondere Gruppe von Heldinnen und Helden vorgestellt: das slowenische Gesundheitspersonal, die während des gesamten Krieges selbstlos halfen und Leben retteten. Ihre Arbeit wird uns durch die Aussagen von Andrej Fink nähergebracht, der den Krieg um Slowenien als Sanitäter der Rettungsstation des Universitätsklinikums Ljubljana (UKC Ljubljana) erlebte und heute Leiter des medizinischen Disponentendienstes am Universitätsklinikum ist.

Am 27. Juni 1991, zwei Tage nach der Unabhängigkeitserklärung Sloweniens, rückten Kolonnen der Jugoslawischen Volksarmee in Richtung der slowenischen Grenzübergänge zu den Nachbarländern sowie auf Ljubljana und den Flughafen Brnik zu – der Krieg begann. Bereits an diesem Tag kam es zu Gefechten mit Todesopfern und Verletzten. Der Sanitäter Andrej Fink wurde zuerst in den Stadtteil Rožna dolina in Ljubljana geschickt, wo ein Hubschrauber der Jugoslawischen Armee abstürzte, der von Mitgliedern der Territorialverteidigung (TO) abgeschossen wurde. Am Unglücksort stellte Fink fest, dass aus medizinischer Sicht kein Einsatz mehr nötig war, da sowohl der Pilot

als auch der Kopilot tot waren. Daraufhin wurde er nach Trzin weitergeleitet, wo gerade gekämpft wurde. Während des gesamten Krieges blieb Fink im Dienst und begab sich mehrfach zu Einsätzen, um allen zu helfen, die Hilfe benötigten – selbst während des Fliegeralarms, der vor Luftangriffen warnte.

Rettungsteams aus Krankenhäusern und Gesundheitszentren spielten während des Krieges für Slowenien eine wichtige Rolle bei der medizinischen Versorgung der Verwundeten. Nach dem Eintreffen am Einsatzort war ein schneller Transport zur nächsten Erstversorgungseinrichtung von größter Bedeutung. Einige Verwundete wurden in Gesundheitszentren versorgt, die meisten jedoch direkt in Krankenhäuser gebracht. In dieser Zeit sahen sich die medizinischen Fachkräfte mit besonderen Umständen konfrontiert, die ihre Arbeit erheblich erschwerten. Eine zentrale Kommunikationsstelle, wie es sie heute gibt, bestand damals noch nicht, sodass die Kommunikation zwischen den einzelnen Rettungsstationen oft chaotisch verlief. Häufig waren die Teams vor Ort nicht ausreichend über die Lage informiert, was zu Fehleinschätzungen führte und sie mitunter unnötig in Gefahr brachte. Auch zahlreiche Straßensperren in Slowenien behinderten die Arbeit, da sie die Transportzeiten in die Krankenhäuser verlängerten.

Im Juni und Juli 1991 arbeiteten slowenische medizinische Fachkräfte erstmals unter Kriegsbedingungen. In dieser Zeit voller Herausforderungen bewährten sie sich nicht nur durch ihren Einsatzwillen und ihre Fachkompetenz, sondern auch dadurch, dass sie den ethischen Grundsätzen treu blieben. Fink erinnert sich: „Es war vereinbart – und das war die einzig richtige Entscheidung –, dass wir aus Sicht der Notfallmedizin jedem Hilfe leisten würden. Und das haben wir auch getan. Jeder bekam von uns die notwendige Hilfe – ob Zivilist, Angehöriger der Territorialverteidigung, Polizist oder ein Verwundeter auf Seiten der Jugoslawischen Armee. Es gab keine Unterschiede.“

Schlüsselwörter: Gesundheitsversorgung, Sanitäter, Notfallmedizin, Notfall, Krieg für Slowenien

»Delajte vse, kar vam rečejo, po njihovih delih pa se ne ravnajte«

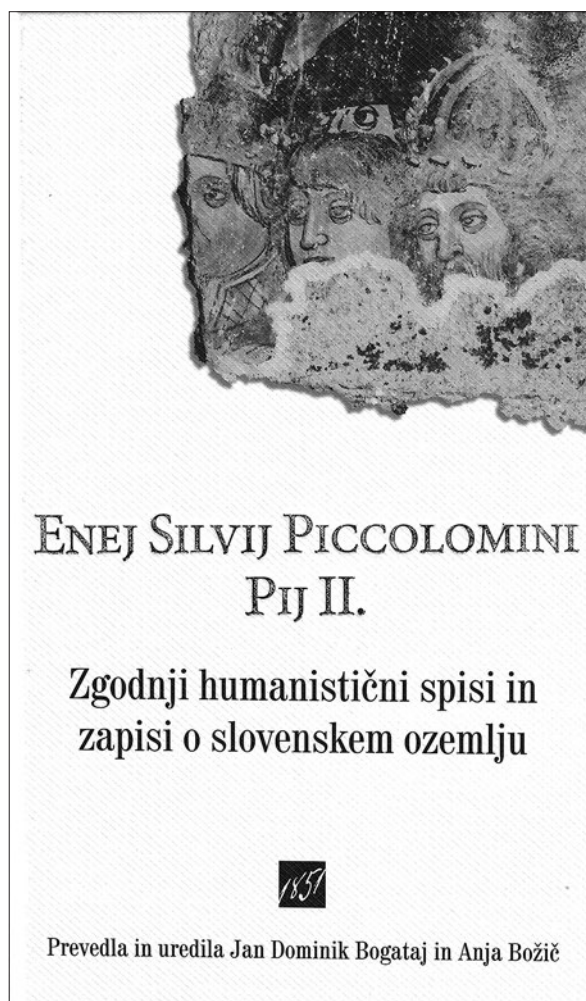
Jan Dominik Bogataj, Anja Božič (prevedla in uredila): *Enej Silvij Piccolomini. Pij II.: zgodnji humanistični spisi in zapisi o slovenskem ozemlju*. Celje: Celjska Mohorjeva družba, 2024. 307 strani.

Delo dveh mlajših slovenskih strokovnjakov – klasičnega filologa in teologa Jana Dominika Bogataja ter klasične filologinje Anje Božič, ki ga je Celjska Mohorjeva družba konec preteklega leta poslala med bralce, je barvit portret Pija II. – največjega literata med papeži in največjega papeža med literati, kričeče barve zanj pa je s svojimi deli priskrbel kar portretiranec sam.

Knjiga je razdeljena na tri vsebinske sklope: *E. S. Piccolomini kot radoživ renesančni literat*, *E. S. Piccolomini (Pij II.) in slovenski prostor* ter *Listine*, ki prinaša objavo pomembnejših Piccolominijevih škofovskih in zlasti papeških listin, vezanih na naš prostor.

Najobsežnejši in najbolj pester je zagotovo prvi del, ki poleg biografsko-bibliografskega pregleda Piccolominijevega življenja in dela vsebuje tudi objave šestih Piccolominijevih besedil – dveh dramskih tekstov in štirih »pisem«, med katerimi najdemo dve »razpravi« (razmišljanji), ki jih med pisma uvršča zunanja forma (nagovor).

Zlasti dragocen in zanimiv je biografski del, ki z uporabo raznovrstnih virov in literature bralcu predstavi zanimivo in vse prej kot premočrtno življenjsko in karierno pot radoživega, sposobnega in premetenega mladeniča iz toskanskega Corsignana, ki se je po študiju prava v Sieni, kakor številni njegovi vrstniki, udeležal pri cerkvenih in posvetnih imenitnikih ter pridobival dragocene izkušnje, s



svojimi delodajalci pa je poleg nazorov in idealov delil tudi eksistenčne skrbi. Položaj teh najetih uradnikov (pisarjev, tajnikov ali vodij pisarn) lahko primerjamo s položajem mladeničev, ki so stopali v vojaško službo svojih gospodarjev, pri čemer so prvi »prodajali« svoj intelekt, drugi pa svoje orožje, opremo in vojaško usposobljenost. »Zvestoba« obojih je bila slej ko prej zelo nestanovitna in odvisna od trenutnih tržnih razmer oziroma ambicij. Tudi Enej je v tem obdobju zamenjal kar nekaj služb (pri kardinalu Capranicu, freisinškem škofu Nikodemu, kardinalu Albergatiju), ki so segale od tajniških vse do diplomatskih zadolžitev, prelomno pa je bilo njegovo službovanje pri cesarju Frideriku III. v 40. letih 15. stoletja. Vseskozi je ostajal zvest tudi literarnemu (po)ustvarjanju, ki ga predstavlja kot talentiranega, izobraženega in spretnega pisca z vse prej kot dolgočasnim naborom tém, ki jih je črpal iz svojega razgibanega življenja. Začetno obdobje v cesarski službi je bilo za Eneja obenem tudi pisateljsko najplodnejše – tedaj so nastali njegovi teksti

O bedi dvorjanov, Hrizida ter O dveh zaljubljenih, ki so mu, ko je moral z vstopom med duhovništvo radikalno opraviti s svojim dotedanjim življenjem načitanega bonvivana, razumljivo kratili spanec.

Da je ob radikalnem prelomu s prejšnjim življenjem, kar duhovniško posvečenje vsekakor je, skušal kar najbolj elegantno opraviti s svojimi »mladostnimi zablodami«, je razumljivo, saj se je vse življenje zelo dobro zavedal, da s svojim značajem in težavami s celibatom ni ravno kleriški »material«, a nekoliko zapoznala »žrtev« (pri 42 letih!) je bila vredna in potrebna, saj si je z njo odprl karierno pot v vrh vesoljne Cerkve, po drugi strani pa s spreminjanjem svojih stališč in samozatajevanjem nikoli ni imel težav – ko je imel od tega korist, je zagovarjal koncil, ko ne, je bil bolj za papeža, po potrebi je sodeloval tudi s kakim protipapežem (Felix V.), se vse življenje sukal na različnih »dvorih«, a je ob tem očitno vseskozi neznosno trpel (če verjamemo njegovi »bedi dvorjanov«). Vmes je bil predvsem najemnik – za naročnike je (dobro

in uspešno) opravljal delo, za katero je bil plačan, pa čeprav je »moral« kdaj službeno oblatiti kakega zoprnika – v primeru cesarja Friderika III. kar celo rodbino Celjskih.

Piccolomini je bil zelo sposoben otrok svojega časa, ki je premogel številne talente, obenem pa tudi neizgledljiv dar za ustvarjanje in izrabljanje priložnosti. »Doma« je bil tako v posvetni (administrativni in literarni) kakor tudi v cerkveni sferi, kjer mu je v spletu sposobnosti in ugodnih okoliščin uspel meteorski vzpon, spotoma pa je naredil tudi kaj dobrega (ustanovitev ljubljanske škofije). Pestro in zanimivo življenje velikega človeka torej, ki nam je s pričujočo knjigo nekoliko bližje. Hkrati pa vpogled v razmišljanje in čustvovanje nekakšnega »praeuropejca« z vsemi odtenki in predsodki ter široko pahljačo interesov od kupljive ljubezni do resnega študija geografije in zgodovine ter cerkvene politike na najvišji ravni. Kot je rekel že Terencij: »Človek sem, nič človeškega mi ni tuje.«

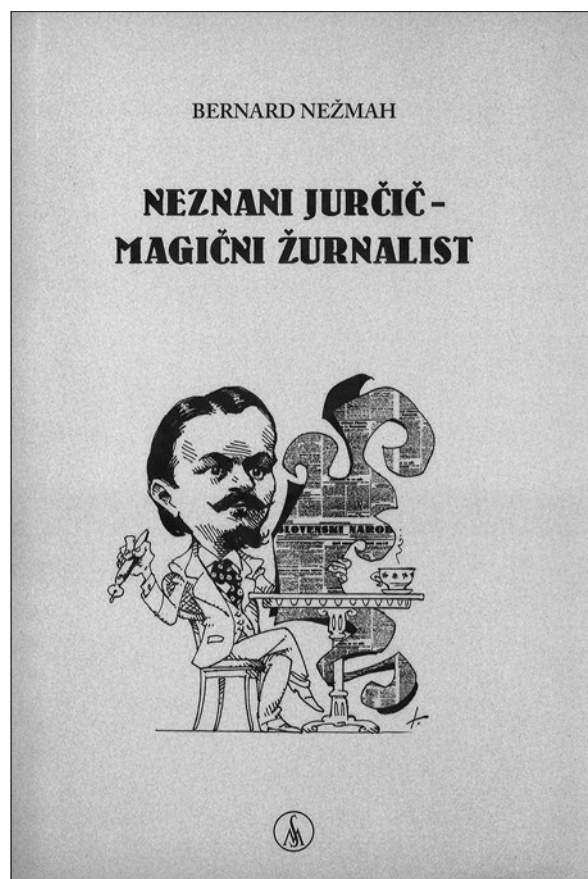
Aleksander Žižek

Jurčičev magični žurnalizem

Bernard Nežmah: *Neznani Jurčič – magični žurnalist: časopisna, kulturna in družbena zgodovina desetletja 1871–1881 na straneh Slovenskega naroda*. Ljubljana: Slovenska Matica, 2024. 210 strani.

Knjiga *Neznani Jurčič – magični žurnalist* govori o Jurčičevem urednikovanju *Slovenskega naroda*. Politični list *Slovenski narod* so ustanovili štajerski rodoljubi (mladoslovenci). Prva številka je izšla 2. aprila 1868. Programsko usmeritev časnika je po osnutku Frana Levstika pripravil dr. Janko Srnec, končno obliko pa mu je dal prvi urednik Anton Tomšič (1842–1871). Zgledoval se je po Levstikovem programu za časnik *Slovenski jug*, vendar je bil bolj oprezen. Tomšiču je pri urejanju od začetka julija 1868 pomagal Josip Jurčič (1844–1881). Oba sta delala za skromno plačilo in nekaj časa stanovala kar v uredništvu. Sredi aprila 1870 se je Jurčič vrnil na Dunaj, kjer je želel dokončati študij slavistike in klasične filologije in upal, da bo dobil službo pri dunajskem federalističnem konservativnem dnevniku *Vaterland*. Ostal je v stikih s Tomšičem in mu pošiljal podlistke in politične članke, s krajšimi leposlovnimi prispevki je pomagal Stritarjevemu *Zvonu*. Uveljavil se je tudi na literarnem področju (povest *Jurij Kozjak, slovenski janičar*, 1864, prvi slovenski roman *Deseti brat*, 1866/1867). Konec leta 1871 je odšel v Sisak, kjer je bil slovenski (so)urednik časopisa *Südslavische Zeitung*.

Slovenski narod je izhajala trikrat tedensko. Sprva je imel tristo naročnikov. Konec leta 1868 je bilo naročnikov 800, nato okrog 400–500. V prvih mesecih izhajanja je bilo samo 120 naročnikov s Kranjske. V letu 1870 je ustanovni kapital pošel, časnik je izhajal z izgubo. Ustanovniki so ga prepustili Tomšiču in njegovim družabnikom. Dan po Tomšičevi nenadni smrti v skrivnostnih okoliščinah maja 1871 so mariborski rodoljubi na pobudo dr. Josipa Vošnjaka poslali brzojavko Jurčiču v Sisak. Jurčič je odgovoril, da prevzame uredništvo v dveh mesecih. *Slovenski narod* je nato tri



mesece urejal notarski pripravnik Ivan Železnikar (1839–1892). Štajerski mladoslovenci so sredi julija 1871 uredništvo predali Jurčiču, ki je uredništvo septembra 1872 preselil v Ljubljano. S 1. januarjem 1873 je *Slovenski Narod* začel izhajati kot dnevnik (prvi slovenski dnevni časopis). Njegova naklada se je potrojila. Po Jurčičevi smrti maja 1881 je postal urednik *Slovenskega naroda* Ivan Železnikar, ki je nadaljeval Jurčičeva prizadevanja in časnik uspel obogatiti z novimi rubrikami. *Slovenski narod* je v prvih dveh desetletjih izhajanja veljal za osrednji slovenski liberalni časnik. Izhajal je do aprila 1945 (77 let).

Tomšič, Jurčič in Železnikar veljajo za prve tri slovenske poklicne časnikarje, zato je knjiga *Neznani Jurčič – magični žurnalist*, ki govori o Jurčičevem urednikovanju *Slovenskega naroda* v desetletju med letoma 1871 in 1881, predvsem zgodovina novinarstva. Avtor knjige, sociolog in profesor žurnalizma, mdr. avtor monografije *Časopisna zgodovina novinarstva na Slovenskem med letoma 1797 in 1989* (2012), je raziskavo zasnoval na analizi člankov v *Slovenskem narodu*.

Nežmah v uvodu v knjigo piše: »Jurčičev projekt je bila dobra žurnalistika, ki je zahtevala lik pisatelja, ki piše krajše članke, obenem pa je bila tudi novinarstvo, ki vsakodnevno bralcem prinaša vesti. Urednik je iz nič gradil dopisniško mrežo, ustvarjal nove novinarske žanre, predvsem pa je uspel iz banalnih vsebin, tudi iz poročil o umrlih, napraviti zgodbe. Če je v svetovni literaturi velikan med pripovedniki Gabriel Marquez s svojim magičnim realizmom, je Jurčič v slovenskem novinarstvu ustvaril magični žurnalizem.«

Posamezna poglavja v knjigi pojasnjujejo oblikovanje različnih žurnalističnih žanrov (vojno poročevalstvo, gledališka kritika, feljtoni, »Listnica uredništva«, tj. pisma bralcev), strategije spopadanja s cenzuro, ustvarjanje kroga dopisnikov in časnikarskega jezika, reševanje problemov »lažnih vesti«, slovenski boj proti germanizaciji, načrtno objavljane prispevkov iz slovanskih dežel, primere antisemitizma v časopisnem pisanju idr.

Nežmah pojasni, da se je politična usmeritev časnika nekoliko spreminjala. *Slovenski narod* je imel dva časopisna tekmeca, Bleiweisove *Novice* in katoliški politični časnik *Slovenec*, ki je v tem času izhajal kot tednik. Sprva je *Slovenski narod* zagovarjal enotno narodno politiko, prizadevanja za Zedinjeno Slovenijo in nastopal proti germanizaciji. Jeseni 1872 je prišlo do odkritega spora med mladoslovenci in staroslovenci, ki so naslednje leto na deželnozborskih volitvah nastopili ločeno. *Slovenski narod* je pisal, da politika in polemika, ki ju vodi glavni urednik *Novic* Bleiweis, kažeta »simptome oblaznelosti« (»V Ljubljani 10. aprila«, *Slovenski narod*, 1874, št. 86). Po mladoslovenskem neuspehu na volitvah je bila sredi sedemdesetih let sklenjena začasna sloga znotraj slovenskega tabora. Bleiweis je ponovno postal »oče slovenskega naroda«.

S *Slovincem*, ki je začel izhajati 1873, je povezan časopisni dvoboj med Jurčičem in urednikom prvega slovenskega satiričnega lista *Brencelj* in so-urednikom *Slovenca* Jakobom Alešovcem (1842–1901), katerega bi prav tako morali uvrstiti med prve domače poklicne časnikarje. Alešovec je do leta 1866 objavljaval v nemščini. V letih 1869/1870 je bil urednik nemško pisanega političnega lista za slovenske zadeve *Triglav*. Sodeloval je z *Novicami* in *Slovincem*, ki ga je vodil Karel Klun. Alešovec in

Jurčič sta bila sošolca v petem razredu na ljubljanskem Alojzijevišču. Jurčič je leta 1880 Alešovčevo pisanje označil za primer t. i. »revolver-žurnalistike«. Alešovec pa mu je enako ostro odgovarjal. Pohvalil se je, da je preстал že tri politične pravde in bil dva meseca v zaporu, medtem ko je Jurčič na sodišču raje vse preklical in plačal sodne stroške (J. Alešovec, »Kratek odgovor Jurčičevemu 'Narodu'«, *Slovenec*, 1880, št. 106). Izraz »revolverski tisk« je bil prevzet iz nemščine in pomeni revolverski, senzacionalističen tisk, ki objavlja škandale, trače in osebne napade. Iz polemike med obema izvemo zanimiv podatek, da sta se poslanca dr. Vošnjak in Klun dogovarjala o prenehanju izhajanja *Slovenca* in o njegovi združitvi s *Slovenskim narodom*, Jurčič pa naj bi Alešovcu ponujal službo korektorja v Narodni tiskarni za dvakrat večji honorar, kot ga je prejemal pri *Slovincu* (J. Jurčič, »K vprašanju o samo enem večjem listu za Slovence ali naša zamera s 'Slovincem'«, *Slovenski narod*, 1880, št. 222).

Slovenski narod je začel objavljati prispevke o Rusiji, Srbiji in Bolgariji. Bralce je podrobno obveščal o protiturški vstaji v Bosni in Hercegovini (1875), rusko-turški vojni (1877/1878) in avstrijski okupaciji Bosne in Hercegovine (1878). Časnik je dobil stalno rubriko »Vojska«, njegovi dopisniki pa so bili slovenski prostovoljci, ki so se udeležili bojev na Balkanu. Pisanje o balkanskih spopadih je imelo propagandni značaj in bilo izrazito pristransko: poročila omenjajo razna turška grozodejstva, medtem ko je bil *Slovenski narod* prizanesljivejši do podobnih krutosti, ki so jih počenjali vstajniki.

Poglavje govori o poročanju o kozjanskem razbojniku Francu Guzaju (1839–1880), ki je bil zaradi podtaknjene tatvine obsojen na sedem let zavora v Starem piskru v Celju. Pobegnil je iz zavora in s pajdaši ropal po sejmi, graščinah in župniščih, do revežev pa je bil velikodušen. Orožniki so ga ubili med poskusom aretacije, tik preden je nameraval zbežati v Ameriko.

Več poglavij v knjigi nam omogoča vpogled v družbeno, kulturno in politično vlogo, ki jo je imelo časopisje v 19. stoletju. Mladoslovenec Valentin Zarnik je leta 1861 zapisal, da so časopisi »duša naroda«. Časopisje je predstavljalo namreč osrednjo možnost za širjenje novic, za razpravljanje o političnih vprašanjih, za literarno delovanje. Eden

rednih dopisnikov *Slovenskega naroda* Karel Slanc (1851–1916) je leta 1878 zapisal: »Učeno pisane knjige prah pri založnikih pokriva, in učene knjige ima Nemec in še take, ki slove po celem olikanem svetu, tu je delo zastonj, ali le malega učinka. Boljše je da spišeš par dobrih kratkih razprav za časopis, kate-rega vsaj par tisoč ljudij bere, nego pa učeno knjigo, katero le malo interesentov bere. /.../ Naš glavni list moral bi biti mala enciklopedija, ker družega sredstva izobraženja, ker nas ljudske šole celo na cedilu puste, nemamo.« (S-c, »Slovenstvo in njegovo časopistvo«, *Slovenski narod*, 1878, št. 229)

Urednikovanje *Slovenskega naroda* je Jurčiču omogočilo družbeni vzpon. Postal je poslanec v občinskem svetu, odbornik Slovenskega dramskega društva in predsednik odbora Slovenskega pisateljskega društva.

Nežmah je v zadnjem poglavju zrušil mit o borno plačanem uredniku, kajti Jurčič je pri *Slovenskem narodu* v sedemdesetih letih 19. stoletja prejemal odlično plačo, ki je bila večja od plačila duhovnikom, profesorjem in zdravnikom. Najel je stanovanje v hotelu Evropa, kjer je bil tudi sedež časopisa.

Eno od poglavij opozarja na rodoljubne nabirke za spomenike zaslužnim možem. Prvemu uredniku *Slovenskega naroda* Antonu Tomšiču so mariborski rodoljubi postavili spomenik leta 1875. Josip Jurčič je dobil nagrobni spomenik v letu svoje smrti, leta 1882 pa so na njegovi rojstni hiši odkrili spominsko ploščo.

Damir Globočnik

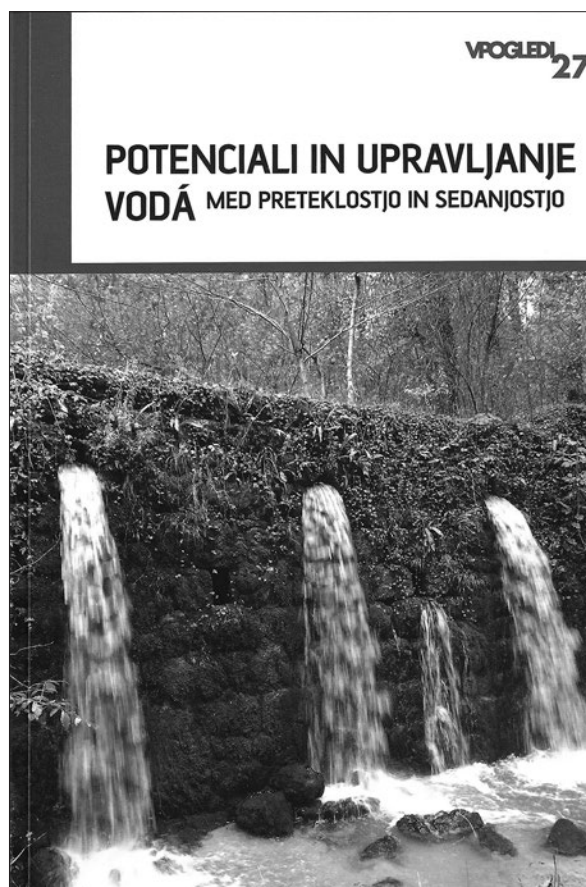
»Take poplave so se vršile v letu tri do štirikrat«

Marta Rendla (ur.): *Potenciali in upravljanje vodá: med preteklostjo in sedanjostjo*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2024. 374 strani. (Zbirka Vpogledi, 27)

Kot zadnji zvezek zbirke Vpogledi je Inštitut za novejšo zgodovino izdal monografski zbornik, ki se interdisciplinarno posveča upravljanju vodnih virov od konca 19. stoletja pa vse do danes. V njem se 16 avtorjev/avtoric v 15 prispevkih loteva izjemno široke palete tem, povezanih z vodnimi viri in njihovim obvladovanjem. Posamezni prispevki se tako dotikajo različnih vodotokov (Pesnice, Sore, Soče, pritokov Krke, pa Meže, Mislinje in Drave) kot tudi ostalih vodnih površin (morja, Ljubljanskega barja in Šaleških jezer). Upošteva gospodarski napredek, modernizacijo države in razvoj gradbenih tehnik, so se začeli premiki v upravljanju vodá na Slovenskem že konec 19. stoletja in trajajo vse do danes, kar je tudi čas, ki ga zaobjema pričujoči zbornik.

Kot primerjalno študijo nam prvi avtor, švicarski raziskovalec Sebastian De Pretto, na primeru kantona Ticino predstavi upravljanje vodá konec 19. stoletja iz enega centra ter vse dejavnike, ki so vplivali na konsolidacijo vodne krajine Ticino.

Sledi vrsta prispevkov, ki nam iz različnih zornih kotov predstavijo upravljanje z rečnimi viri na Slovenskem. Filip Čuček tako osvetli dogajanje v graškem deželnem zboru, zlasti politične razprave, vezane na reko Pesnico v zadnji četrtini 19. in v začetku 20. stoletja. Reko Soro kot vir energije (mlini, prve hidroelektrarne) ter izrabljanje vodnih sil na Soči nam v svojih prispevkih predstavita Sara Šifrar Krajnik in Meta Remec. Alpe so namreč zaradi naravnih danosti olajšale razvoj elektrogospodarstva – alpske reke so postale vir energije, pri čemer je šlo tudi za okoljsko, ekonomsko in socialno trans-



formacijo prostorov in družbe. To velja zlasti za Sočo, ki teče po politično prepišnem ozemlju, ki je zlasti v prvi četrtini 20. stoletja doživljalo burne spremembe. Pri Soči velja izpostaviti tudi posledice tehnološkega razvoja za ekosistem: v tem primeru je bila močno ogrožena soška postrv, medtem ko je jegulja v tej reki povsem izginila. Drugi zorni kot izkoristka vodnih sil obravnava prispevek Monike Rogelj, ki se osredinja na nastanek različnih obrtnih in industrijskih obratov v Kranju, ob sotočju Kokre in Save. Na nastanek teh obratov ob desnem bregu Save je torej vplivala ugodna lokacija in bližina energetskega vira. Črpanju vodne energije iz Meže, Mislinje in Drave, kar je povzročilo zgodnjo industrializacijo Koroške, se v zborniku posveča Karla Oder. Pod pojmom industrializacija v tem primeru razumemo zlasti rudarstvo in železarstvo, obe panogi pa sta bili tudi močni onesnaževalki, zato so že v 70. letih prejšnjega stoletja začeli izvajati monitoring omenjenih rek.

Nekako izven teh, z industrijo povezanih problemov, beremo prispevek Igorja Miličiča, ki obravnava ribiče in njihovo skrb za sladkovodni ribji

živelj. Zaradi različnih posegov je namreč občasno prihajalo do občutnega zmanjšanja populacije sladkovodnih rib. V obravnavani kontekst vodnih potencialov je vključena tudi izraba morske vode, kar je spodbudilo nastanek obmorskih letovišč – sprva iz povsem medicinskih razlogov (voda, slaniča, blato, zrak, sonce), o čemer piše Petra Kavrečič Božeglav.

Izsuševanja Ljubljanskega barja za namen intenzivnega kmetovanja se je v raziskavi lotila Nataša Henig Mišič, pri čemer velja pripomniti, da je iz te teme že leta 1927 doktoriral geograf Anton Melik. Prvi tovrstni posegi na barju so se začeli že zgodaj, v 18. stoletju, in so trajali vse do druge svetovne vojne. Na ta prispevek se navezuje razprava Leva Centriha, ki se fokusira na kmetijska posestva na Ljubljanskem barju po drugi svetovni vojni. Avtor ugotavlja, da se visoko zastavljeni cilji glede upravljanja barjanskih kmetijskih površin niso uresničili.

Zanimivega in izvirnega vidika – odpiranja vodovodov in vodnjakov kot političnega dejanja – se je lotil Ivan Smiljanič. Omenjeno politično dimenzijo analizira primerjalno, od Avstro-Ogrske, do Kraljevine SHS/Jugoslavije, pa vse do samostojne Slovenije. Pomembno temo, okoljevarstvo

v socializmu na slovenskem primeru, obravnavajo Janja Sedlaček, Viktor Pál in Marta Rendla. Stockholmska konferenca je namreč leta 1972 začrtala smernice, kako naj (razvite in nerazvite) države pristopajo k reševanju dilem glede gospodarske rasti, upošteva potrebe okolja in ljudi.

S fenomenom ugrezninskih Šaleških jezer, ki so nastala na zaradi rudarjenja degradiranih območjih, se je soočila Marta Rendla. Omenjena jezera predstavljajo obilo razvojnih priložnosti, zlasti na področju turizma, športa in rekreacije, a po drugi strani danes beremo tudi o možnostih, da na njih postavijo sončne elektrarne.

V naši zavesti so v zvezi z naravnimi tveganji, povezanimi z vodami, prav gotovo prva misel poplave. O njih pišeta Blaž Štangelj – o poplavah pritokov Krke, ki izvirajo na Gorjancih in imajo hudo-urniški značaj – in Dunja Dobaja, ki daje poudarek na njihovem obvladovanju, zlasti po letu 1990. O tem se lahko prepričamo tudi sami, saj lahko tako rekoč v živo opazujemo sanacijo po veliki vodni ujmi avgusta leta 2023.

Upajmo, da bo nadvse aktualna monografija prispevala k boljšemu načrtovanju in upravljanju vodnih virov v prihodnje.

Marija Počivavšek

Navodila piscem prispevkov revije *Zgodovina za vse*

Prispevki v reviji so v slovenskem jeziku. V uredništvo sprejemamo lektorirane oziroma jezikovno neoporečne prispevke.

Razprave (rubrika *Zgodbe, ki jih piše življenje*) v obsegu okrog ene avtorske pole, naj vsebuje:

- naslov (ali naslov kot kratek udaren citat, ki mu obvezno sledi še podnaslov)
- besedilo v obsegu okrog ene avtorske pole (do ene in pol), napisano v MS Word, tekst Times New Roman, velikost 12
- avtorski izvleček (sinopsis) do 10 vrstic, priimek in ime avtorja, akademski naslov, poklic in delovno mesto, ustanovo, kjer je zaposlen, njen naslov, naslov elektronske pošte (sicer privaten naslov in e-pošto). K avtorskemu izvlečku avtor navede okvirno 3 ključne besede
- povzetek v obsegu do 30 vrstic
- vsaj 3 do 6 slikovnih prilog. Ločljivost posnetka vsaj 300 ppi (širina: 1 kolona = 915 pixels, 2 koloni = 1890 pixels). Priloge oddajte ločeno. Med besedilo članka, kjer naj približno stoji konkretna priloga, vpišite legendo, ki vsebuje podnaslov in navedbo vira (avtorstvo, kdo hrani). Za dovoljenja objave za potrebe članka poskrbijo avtorji sami.
- opombe (v formi sprotna opomba (pod črto), na dnu vsake strani, »footnote«), velikost 10. Opombe naj bodo v okrajšani obliki in vsebujejo zgolj napotilo na seznam virov in literature na koncu. Opombe naj bodo pisane enotno. Pri arhivskih virih uporabljamo standardne kratice za arhiv, nato navedemo kratico fonda ali zbirke, signaturo oziroma številko fascikla ali škatle in številko arhivske enote ali ime dokumenta. Pri literaturi navedemo priimek avtorja in smiselno skrajšani naslov in številke strani. (npr.: Gestrin, Slovenske dežele, 12).
- poglavje Viri in literatura na koncu, v katerem so sistematično navedeni vsi uporabljeni viri in literatura. Ločeno se navajajo arhivski viri, literatura, po potrebi tudi časopise in ustni viri. V teh sklopih je treba gradivo navajati po abecednem vrstnem redu in sicer v celoti, ne skrajšano.

Arhivski viri

arhiv, signatura in ime fonda ali zbirke, tehnično enoto (arhivsko škatlo), številko ali naslov dokumenta.

Primer: Arhiv Republike Slovenije, AS 231, Ministrstvo za prosveto Ljudske republike Slovenije, 1945-1951 (po potrebi še številke škatel). V opombi zadoštuje, če navedemo: AS 231, a.š. (številka škatle), (številka ali ime dokumenta).

Primer: Zgodovinski arhiv Celje, SI_ZAC/0024, Mestna občina Celje, številka arhivske škatle, ime ali številka dokumenta (leto).

Literatura – monografije

Priimek, ime avtorja: naslov (in podnaslov) dela (v ležečem tisku). Kraj: založba in leto izida.

Primer: Gestrin, Ferdo: *Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem*. Ljubljana : Slovenska matica, 1991.

Literatura – članki

navedemo: priimek in ime avtorja, naslov članka. Naslov periodike ali zbornika (v ležečem tisku), za periodiko še letnik, leto, številko in strani, za zbornik (ime urednika), kraj in leto izida in strani.

Primer za periodiko: Slana, Lidija: Iz zgodovine gradu in gospostva Snežnik na Notranjskem. *Kronika*, 48, 2000, št. 1-2, str. 20-41.

Primer za zbornik: Melik, Vasilij: Ideja Zedinjene Slovenije 1848-1991. *Slovenija 1848-1998 : iskanje lastne poti* (ur. Stane Granda in Barbara Šatej). Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1998, str. 15-20.

Zapisi

- Besedila v rubriki Zapisi so navadno krajša, zanje pa veljajo enaki pogoji oddaje kot za razprave, ni pa potrebno oddati povzetka in avtorskega izvlečka (sinopsisa).

Ocene (rubrika *Iz knjižne police*) naj vsebuje:

- Privlačen, kratek naslov
- Naslov ocenjenega dela, citiran kot primeri zgoraj
- Besedilo naj obsega okvirno 2-3 strani
- Priloži se ločeno še skenirana naslovnica ocenjenega dela (300 ppi)

Za prevode povzetkov in izvlečkov v tuje jezike (v nemščino in angleščino) poskrbi uredništvo revije.

Za trditve in za znanstveno korektnost odgovarjajo avtorji člankov. Prispevki so strokovno recenzirani. Recenzentski postopek je anonimen.

Prispevke naj avtorji pošljejo na naslov uredništva revije: Zgodovinsko društvo Celje (s pripisom za revijo Zgodovina za vse), Prešernova 17, SI-3000 Celje ali po elektronski pošti na naslov: batagelj@gmail.com. Za lažji kontakt pripišite še telefonsko številko, za vse ostale informacije pa smo vam na voljo na zgornjih naslovih.

Uredništvo

DA, naročam(o):

- ☐ izvod(ov) [Zgodovini.ce 16]: več avtorjev **SEIDLOV ZBORNİK** (16 €)
- ☐ izvod(ov) [Zgodovini.ce 15]: Janez Cvirn **DUNAJSKI DRŽAVNI ZBOR IN SLOVENCİ (1848–1918)** (19 EUR)
- ☐ izvod(ov) [Zgodovini.ce 14]: Rolanda Fugger Germadnik **GROFJE CELJSKI MED ZGODOVINO IN MITOM** (16 EUR)
- ☐ izvod(ov) [Zgodovini.ce 13]: Marija Počivavšek **EN GROS & EN DETAIL** (19 EUR)
- ☐ izvod(ov) [Zgodovini.ce 12]: več avtorjev **OROŽNOV ZBORNİK** (12 EUR)
- ☐ izvod(ov) [Zgodovini.ce 11]: Andrej Pančur **JUDOVSKA SKUPNOST V SLOVENIJI NA PREDVEČER HOLOKAVSTA** (16 EUR)
- ☐ izvod(ov) [Zgodovini.ce 10]: Tatjana Rozman **POJOČI KASTRATI – (ZLO)RABLJENO TELO NA ODRU** (16 EUR)
- ☐ izvod(ov) [Zgodovini.ce 9]: Andrej Studen **PIJANE ZVERINE** (16 EUR)
- ☐ izvod(ov) [Zgodovini.ce 8]: Janez Polajnar **»PFUJ! TO JE GERDO!«** (16 EUR)
- ☐ izvod(ov) [Zgodovini.ce 7]: Filip Čuček **USPEHI SPODNJEŠTAJERSKIH SLOVENCEV V TAAFFEJEVI DOBI** (16 EUR)
- ☐ izvod(ov) [Zgodovini.ce 6]: Tone Kregar **MED TATRAMI IN TRIGLAVOM** (16 EUR)
- ☐ izvod(ov) [Zgodovini.ce 5]: Marija Mojca Peternel **CILLIER WOCHENBLATT (ZEITUNG)** (16 EUR)
- ☐ izvod(ov) [Zgodovini.ce 4]: več avtorjev **ŠTEFAN KOČEVAR – RODOLJUB SLOVENSKI** (16 EUR)
- ☐ izvod(ov) [Zgodovini.ce 3]: Branko Goropevšek **ŠTAJERSKI SLOVENCİ, KAJ HOČEMO!** (16 EUR)
- ☐ izvod(ov) [Zgodovini.ce 2]: Aleksander Žižek **NAŠIM ZVESTIM, LJUBIM CELJSKIM MEŠČANOM** (16 EUR)
- ☐ izvod(ov) [Zgodovini.ce 1]: Andrej Pančur **V PRIČAKOVANJU STABILNEGA DENARNEGA SISTEMA** (16 EUR)

Stroški pošiljanja niso všteti.

Podatki o naročniku: ☐ FIZIČNA – ☐ PRAVNA OSEBA (ustrezno označite)

Ime in priimek / Naziv podjetja:

Ulica, hišna številka:

Poštna številka, kraj:

Davčna številka: Davčni zavezanec: ☐ DA ☐ NE (ustrezno označite)

Način plačila (ustrezno označite): ☐ po predračunu (za pravne osebe) ☐ po povzetju (za fizične osebe)

Naročilnica obvezuje Zgodovinsko društvo Celje in naročnika.
Zgodovinsko društvo Celje ni zavezanec za DDV (1. odstavek 94. člena ZDDV-1).

Datum: Podpis (žig):

Naročilnico pošljite na naslov:
Zgodovinsko društvo Celje, Prešernova ulica 17, SI-3000 Celje
tel.: 03/42 86 412; faks: 03/42 86 411; info@zdc.si
<http://zdc.si/zgodovini-ce/>
www.zdc.si

Naročilnica

ZGODOVINA ZA VSE

☐ Želim postati naročnik revije **ZGODOVINA ZA VSE** in z letnikom naročam izvod(ov).
Letna naročnina (dve številki) je 19 EUR, za dijake in študente 13 EUR.

☐ Poleg prihodnjih želim prejeti še naslednje izvode starejših letnikov po ceni 3 EUR
(Vpišite želen letnik, številko in število izvodov):

Letnik / številka	Izvod(ov)	Letnik / številka	Izvod(ov)

Stroški pošiljanja za stare številke niso všteti.

☐ Uveljavljam študentski popust pri naročnini. (Ne velja za stare številke!)

Podatki o naročniku: ☐ FIZIČNA — ☐ PRAVNA OSEBA (ustrezno označite)

Ime in priimek / Naziv podjetja:

Ulica, hišna številka:

Poštna številka, kraj:

E-naslov:

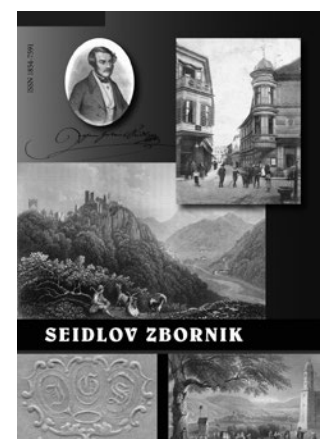
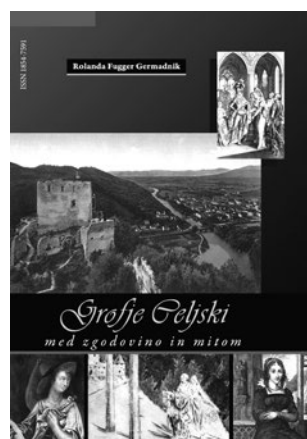
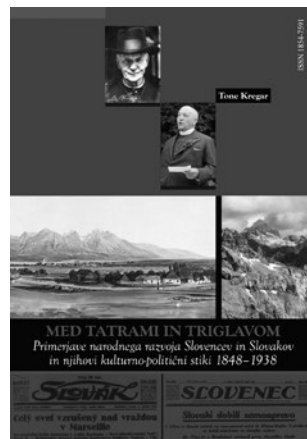
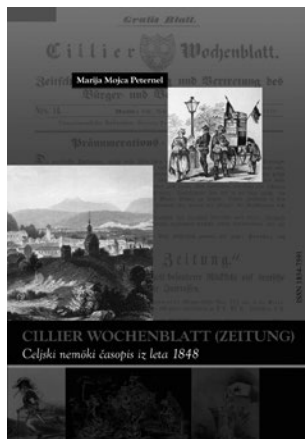
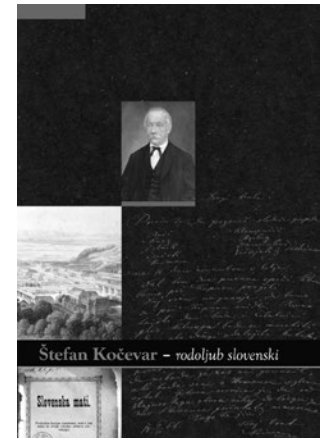
Davčna številka (za pravne osebe): Davčni zavezanec: ☐ DA ☐ NE

Način plačila (ustrezno označite): ☐ po predračunu (za pravne osebe) ☐ po povzetju (za fizične osebe)

Naročilnica obvezuje Zgodovinsko društvo Celje in naročnika.
Zgodovinsko društvo Celje ni zavezanec za DDV (1. odstavek 94. člena ZDDV-1).

Datum: Podpis (žig):

Naročilnico pošljite na naslov:
Zgodovinsko društvo Celje, Prešernova ulica 17, SI-3000 Celje
tel.: 03/42 86 412; faks: 03/42 86 411; info@zdc.si
<http://zdc.si/zgodovina-za-vse/>





ZGODOVINA ZA VSE

Izdalo in založilo: Zgodovinsko društvo Celje®
Prešernova ulica 17, SI-3000 Celje, tel. 03 42 86 412, www.zdc.si

Uredniški odbor: Tina Bahovec, Borut Batagelj, Bojan Cvelfar,
Dragica Čeč, Jure Gašparič, Tone Kregar, Jurij Perovšek,
Marija Počivavšek, Ludwig Steindorff, Hrvoje Petrić, Rok Stergar,
Simon Zupan, Aleksander Žižek

Urednik: Borut Batagelj

Računalniška priprava stavka: Andrej Mohorič

Prevod izvlečkov v angleščino: Simon Zupan

Prevod povzetkov v nemščino: Zoja Frece

Univerzalna decimalna klasifikacija prispevkov:
Osrednja knjižnica Celje, Domoznanski oddelek

Tisk: Grafika Gracer

Za znanstveno vsebino člankov odgovarjajo avtorji.

Prispevki v reviji so objavljeni pod licenco: CC BY-SA 4.0 (Priznanje avtorstva - deljenje pod enakimi pogoji)

Fotografiji na ovitku:

Rojstna hiša Alme Karlin na Ljubljanski cesti 6 (Narodna in univerzitetna knjižnica)

Stisk rok ranjencev v UKC Ljubljana, 3. julij 1991 (Foto: Aleš Černivec, hrani Muzej novejšje in sodobne zgodovine Slovenije)

Revija izhaja v dveh številkah letno

Naklada: 300 izvodov

Finančna podpora za natis revije:

ARIS - Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost RS
Mestna občina Celje

ISSN 1318-2498 (Tiskana izdaja)

ISSN 2630-4325 (Spletna izdaja)

Revija je uvrščena v podatkovne baze Scopus, EBSCOhost in ProQuest.

The journal is listed in the databases Scopus, EBSCOhost and ProQuest.

Povzetki razprav so objavljeni in indeksirani v publikacijah *Historical Abstracts in America: History and Life*.

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in *Historical Abstracts* and *America: History and Life*.

Letna naročnina: za posameznike in ustanove 19 €, za študente 13 €.

Cena številke v prosti prodaji je 11 €.

Naročila: info@zdc.si